

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jan Bouška

„Tak jak pevně skály krkonošské stojí...“

Jan Nepomuk hrabě Harrach a jeho politické působení v Předlitavsku

„The Way How Firmly the Rocks of the Giant Mountains Stand...“

Jan Nepomuk count Harrach and his political activities in Cisleithania

Praha 2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. PhDr. Magdaleně Pokorné, CSc. za ochotu ujmout se vedení této práce a trpělivost a cenné rady, které mi poskytovala při jejím vypracování. Rovněž děkuji všem pracovníkům Rakouského státního archivu ve Vídni za jejich pomoc při badatelské rešerši v této instituci. Dík patří i mé rodině a blízkým, kteří se svojí podporou na práci nepřímo podíleli.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V

Dne

.....

Jan Bouška

Abstrakt

Jan Nepomuk hrabě Harrach (1828-1909) byl členem starobylé aristokratické dynastie, významným velkostatkářem, politikem a členem strany konzervativního velkostatku, ale také českým šlechticem. Cílem předkládané práce je podrobně analyzovat politické aktivity, názory a představy hraběte Harracha, které sděloval pomocí svých spisů, článků a projevů pronesených na českém zemském sněmu, a představit jej nejen jako konzervativce věrného svému stavu, ale také jako aristokrata, který se vědomě přihlásil k etnicko-jazykovému pojetí češství. Práce se drží užšího zaměření na výše uvedené činnosti Jana Nepomuka, nicméně se je snaží zasadit do kontextu jeho života a doby, které tvoří jejich neodmyslitelný kontext. Pramennou základnou se pro studii staly především archiválie z osobní pozůstalosti hraběte Harracha, jež je uložena v Rakouském státním archivu ve Vídni. Zároveň byl využit i dobový tisk a prameny úřední povahy. Předkládaná práce je také příspěvkem k dějinám šlechty českých zemí a její politické činnosti a snaží se vyvážit dva stereotypy, které byly a částečně stále jsou typické pro toto pole historického výzkumu – apriorně negativní přístup ke šlechtě, či naopak její zbytečná idealizace.

Klíčová slova: Jan Nepomuk Harrach (1828-1909), Harrachové, české země, 19. století, 1848-1918, aristokracie, strana konzervativního velkostatku

Abstract

Jan Nepomuk, count Harrach (1828-1909) was a member of an ancient aristocratic dynasty, an important squirearch, a politician and a member of the Conservative Great Landowners Party; but also, a Czech aristocrat. The aim of this work is to provide a detailed analysis of political activities, views and ideas of count Harrach, conveyed through his writings, articles and speeches presented on the Bohemian land diet; and to present him not only as a conservative faithful to his class but also as an aristocrat, who willfully claimed allegiance to ethnic-linguistic conception of the Czech consciousness. The work follows a narrower focus on Jan Nepomuk's activities mentioned above, however it attempts to put them in context of his life and historical period, which constitute inseparable context. The source basis for the study are first and foremost archives from the personal literary remains of count Harrach stored in the National Archives of Austria in Vienna. Alongside, the contemporary press and administrative sources have also been used. The presented work is also a contribution to the studies of the history of the Bohemian aristocracy and its political activities and attempts to balance two stereotypes that were and to some extent still are typical for this field of historical studies – the a priori negative approach to aristocracy on one side and its needless idealization on the other.

Keywords: Jan Nepomuk Harrach (1828-1909), Harrach family, Czech lands, 19th century, 1848-1918, aristocracy, Conservative Great Landowners Party

Obsah

Úvod.....	7
1. Šlechta a národ v druhé polovině 19. století	14
2. Život Jana Nepomuka hraběte Harracha	24
2.1 Čas dětství a zrání.....	24
2.2 Život na venkově: rodina a hospodářství.....	28
3. Politické aktivity Jana Nepomuka hraběte Harracha	34
3.1 Činnost ve veřejném prostoru: Matice česká a české Muzeum.....	34
3.2 První zkušenosti s vysokou politikou: 60. léta	37
3.3 Politický ruch 70. let.....	43
3.4 Intermezzo: Relativní klid 80. let	54
3.5 Horký začátek 90. let	56
3.6 Bilance po ústupu	64
4. Identita Jana Nepomuka Harracha	78
Závěr.....	83
Seznam využitých pramenů a literatury	87
Přílohy	97
Seznam příloh.....	97

Úvod

Výzkum šlechtické společnosti v posledních letech zažil a stále zažívá značný rozvoj. Do pozornosti badatelů se tak dostávají stále další a další témata spojená s urozenými vrstvami společnosti. Vedle prací na již tradiční témata, spojená s hospodářskými,¹ kulturními² a cestovatelskými³ aktivitami šlechty, se v poslední době objevují i práce zaměřené na postavení a roli šlechty v režimech první poloviny 20. století,⁴ zvláštní pozornost je v této souvislosti věnována pozemkové reformě a jejím dopadům na šlechtické velkostatky.⁵ Jakési rehabilitace se postupně dostává i barokní šlechtě, na kterou bylo dlouhou dobu nahlíženo veskrze negativním prismaem „cizácké a plundrující“ šlechty, jež do českých zemí přišla po bitvě na Bílé hoře.⁶

Na vzestupu je i výzkum šlechtické společnosti v dynamickém 19. století, které pro šlechtu bylo v mnohém slova smyslu zcela zásadní. Zároveň toto období přináší historikům nové možnosti na poli bádání, zejména v podobě rozšířeného pramenného materiálu. Vyšší

¹ Vedle řady studií na téma pozemkové reformy vznikla zásadní práce MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v Českých zemích*, Ostrava, 1997 či PALECZEK, Raimund. *Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf zu Schwarzenberg in Südböhmen während des Neoabsolutismus (1848/49-1860)*, München, 2009. Staršímu období se věnoval BŮŽEK, Václav. *Der Kredit in der Ökonomik des Adels in Böhmen in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg* In: *Hospodářské dějiny*, Praha, 1986, s. 27-64.

² Z nejnovějších prací např. OURODOVÁ-HRONKOVÁ, Ludmila. *The Hamilton brothers. Aristocratic hunting paintings in the 18th century*, České Budějovice, 2016. Velká pozornost bývá věnována stavitelským aktivitám např. KONEČNÝ, Michal. *Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800*, Brno, 2015 či již klasické práce KUTHAN, Jiří. *Aristokratická sídla v českých zemích: 1780-1914*, Praha, 2014 a VYBÍRAL, Jindřich. *Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu*, Praha, 1999.

³ Klasickou prací vztahující se k tomuto tématu ve starším období je PÁNEK, Jaroslav. *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, České Budějovice, 2003, dále je potřeba zmínit HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha, 2010. Pro novější období existují starší práce VYBÍRAL, Jindřich – SEKYRKOVÁ, Milada. *Britská cesta Jana Adolfa roku 1825* In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění*, ročník 46, 1998, s. 129-145 či nový výzkum BINDER, Filip. *Po stopách kultury, přírody i poznání. Zahraniční cesty české a rakouské šlechty ve druhé polovině a na začátku 19. století a jejich vlivy a dopady*, Praha, 2017 (diplomová práce).

⁴ Patrně nejnovější publikací k postavení šlechty v první polovině 20. století je JELÍNKOVÁ-HOMOLOVÁ, Dita. *Osudy aristokracie v Československu v letech 1918-1948*, Praha, 2018. Vedle této práce je potřeba uvést i HAZDRA, Tomáš. *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha, 2015 či HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha 2017 či HAZDRA, Zdeněk. *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha, 2015.

⁵ K tématu pozemkové reformy patrně nejlépe JANČÍK, Drahomír. *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In: JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard (eds.). *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011.

⁶ Zmínit je potřeba monumentální monografii HRBEK, Jiří. *Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640-1740*, Praha, 2013, novější monografii věnovanou dynastii Eggenbergů KUBÍKOVÁ, Anna. *Eggenberkové. Z bankéřské lavice na knížecí stolec*, Praha, 2016 či dynastii Chotků CERMAN, Ivo. *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha, 2008.

počet dobře zachovalých pozůstalostí jednotlivců či celých šlechtických rodů, které často obsahují cenné dokumenty osobní povahy, je doplněn větším množstvím pramenů úřední proveniencie a dochovanými archiváliemi z prostředí novin a různých periodik. Vedle badatelských proudů, které již byly představeny, je potřeba zmínit i bádání na poli dějin každodennosti, které se již nevěnuje pouze klasickým tématům jako dětství, výchova či postavení žen,⁷ ale i nově vznikající práce o smrti, smutku a funerálních záležitostech.⁸ Jeden z velmi silných výzkumných trendů se zaměřuje na tzv. *druhou společnost* či *novou šlechtu*, jež vznikla zejména v důsledku systematizovaných nobilitačních procesů rakouské monarchie v 19. století.⁹ Stranou tohoto trendu nestojí ani zástupci *druhé společnosti*, kteří původně pocházeli z židovského etnika.¹⁰

Některá témata spojená se šlechtou 19. století ovšem stojí stále spíše stranou badatelského zájmu. Jedním z takových témat je šlechta a její politická činnost a názory v podmínkách podunajské monarchie druhé poloviny 19. století, potažmo v širším kontextu vztah šlechty a českého národa. Tento stav je zapříčiněn zejména negativními stereotypními pohledy české společnosti na šlechtu, které přežívaly velmi dlouhé období - a částečně přežívají i dnes - a také skutečností, že v pozornosti české historiografie dlouhou dobu stáli především měšťanští představitelé českého národního hnutí. Zároveň ovšem nelze říci, že by k této problematice v minulosti nevznikly žádné práce, jedná se ovšem spíše o jednotlivé pokusy a systematický výzkum v našem prostředí de facto neexistuje.

Cílem předkládané práce je prohloubit dosavadní znalosti o politických aktivitách a názorech Jana Nepomuka hraběte Harracha. Práce si neklade za ambici vytvořit komplexní biografii Harracha, ale detailně analyzovat postoje, které zastával, a představit jej nejen jako konzervativního šlechtice, věrného svému stavu, ale také jako aristokrata, který se vědomě přihlásil k etnickému češství. Ačkoliv se tedy studie drží užšího zaměření, nechce rezignovat na komplexnost a komplikovanost doby a života tohoto aristokrata a jeho názory se snaží zasadit do tohoto kontextu. Práce by tedy měla představovat příspěvek k dějinám šlechty a její

⁷ K těmto tématům vznikla zásadní práce MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha, 2004. K postavení ženy-šlechtičny, každodennosti i výchově dětí významně přispěla LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*, Praha, 2004. Životnímu stylu a jeho projevům se také věnoval BEZECNÝ, Zdeněk. *Příliš uzavřená společnost. Orličí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. století a na začátku 20. století*, České Budějovice, 2005.

⁸ Na téma smrti v posledních letech nejlépe přispěl GRUBHOFFER, Václav. *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů 1732-1914*, České Budějovice, 2013 či o několik let dříve BEZECNÝ, Zdeněk. *Smrt šlechtyce*. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století*, Praha, 2001, s. 206-266.

⁹ Tento výzkum je nejlépe reprezentovaný ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha, 2006.

¹⁰ Tzv. židovské šlechtě se věnuje ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha, 2012.

politické činnosti bez toho, aby byla zatížena dvěma hlavními stereotypy typickými pro minulý a částečně i současný výzkum – apriori negativním pohledem či naopak přílišnou idealizací aristokracie.

Celý text práce je členěn do čtyř kapitol. První kapitola je věnována obecnému pojednání o postavení šlechty v 19. století a tzv. *straně konzervativního velkostatku*. Účelem této kapitoly není podat vyčerpávající přehled o dějinách šlechty v tomto období, ale spíše nastínit některé trendy a specifika, kterými se šlechta v českých zemích vyznačovala, a zároveň zrekapitulovat v obrysech dějiny konzervativní šlechtické strany, jíž byl Jan Nepomuk Harrach členem. Ve druhé, opět spíše obecné kapitole, je stručně představen život hraběte Harracha, který společně s předešlou kapitolou tvoří neodmyslitelný kontext zbytku práce.

Stěžejní část práce představuje třetí kapitola, která se věnuje podrobné analýze Harrachových aktivit, názorů a představ. Tato poměrně dlouhá kapitola byla dle chronologického kritéria rozdělena do šesti na sebe navazujících částí. Chronologické hledisko zde bylo využito jako de facto jediné možné tak, aby byla udržena soudržnost a přehlednost textu. První podkapitola se věnuje Harrachovým aktivitám ve veřejném prostoru, tedy zejména ve dvou důležitých institucích – Matici české a Společnosti Muzea království českého. Obsahem další podkapitoly jsou již první zkušenosti s reálnou politikou, které Harrach získal v období 60. let 19. Století, a také rozbor jeho prvního obsáhlého spisu – *Spása Rakouska*. Ve třetí podkapitole je popsána Harrachova činnost v období 70. let, které bylo pro Jana Nepomuka velmi aktivní a během něhož předložil řadu svých důležitých textů. Poté je zařazen stručný oddíl pojednávající o 80. letech, která byla spíše jakýmsi intermezem v Harrachových aktivitách. Pátá podkapitola mapuje pro Jana Nepomuka velmi vzrušený přelom 80. a 90. let 19. století, během kterého začala pozice Harracha nejen v politickém prostředí, ale i u veřejnosti, značně slábnout. Závěr třetí kapitoly je věnován názorové bilanci, kterou Jan Nepomuk prošel po stáhnutí se z aktivní politiky v druhé polovině 90. let a na počátku 20. století.

Poslední kapitola této práce se pokouší o sumarizaci poznatků zjištěných a analyzovaných ve třetí kapitole a jejich aplikaci na pět národovorných tendencí, které představil ve své zásadní knize Jiří Kořalka.¹¹

¹¹ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996.

Metodologicky je práce vedena jako sonda do života a politických názorů předního českého aristokrata za pomoci analýzy zejména jeho článků či spisů, případně projevů. Nejde tedy pouze o popis těchto názorů, ale také o snahu zasadit politickou aktivitu hraběte do kontextu jeho života a postihnout, jak se navzájem ovlivňovaly. Poznatky získané díky analýze činnosti Jana Nepomuka jsou navzájem komparovány, a kromě již zmíněné aplikace na národotvorné tendence představené Jiřím Kořalkou se je práce pokouší zobecnit i na širší šlechtickou obec.

Pramennou základnou se pro tuto práci stala pozůstalost hraběte Harracha uložená v Rakouském státním archivu ve Vídni, jež byla prostudována během semestrálního pobytu na Universität Wien v rámci programu Erasmus+. Celkem se jedná o třináct kartonů, které mají pro práci větší či menší výpovědní hodnotu. Pět z těchto kartonů se vztahuje ke studiu Jana Nepomuka Harracha.¹² Z celé řady životopisů o hraběti Harrachovi vysvětluje, že studium bylo pro jeho budoucí politické aktivity určující skutečností. Ačkoliv se na první pohled může zdát, že archiválie ke studiu Jana Nepomuka musí díky svému množství poskytnout dostatečný vhled k této etapě Harrachova života a zejména obsahu výuky, bohužel tak tomu není. Zejména materiály ke studiu dějin, práva a filozofie, tedy předmětů, které by měly pro obsah práce značný význam, jsou spíše torzovité.

Malou výpovědní hodnotou pro téma práce disponují i dva kartony, v nichž je uložena korespondence Jana Nepomuka Harracha.¹³ Vedle dobře dochované osobní korespondence s jeho první manželkou, jež může poskytnout cenný vhled do osobního života hraběte a k tomuto účelu již byla také částečně využita, se ve zmíněných kartonech nachází pouze zdvořilostní korespondence vztahující se k různým životním příležitostem.

Zásadní tak byly zbylé kartony, zejména tři z nich,¹⁴ v nichž jsou uloženy esenciální dokumenty, podle kterých lze rekonstruovat Harrachovy politické názory a představy. Jedná se zejména o četné spisy, články, projevy a koncepty k těmto článkům a projevům, které hrabě za svého života sepsal. Spisy se nachází v pozůstalosti povětšinou v rukopise, jen některé byly otištěny. Koncepty článků a projevů jsou pochopitelně zachovány v psané formě, nicméně ty z článků, kterým se dostalo otištění, byly do pozůstalosti uloženy i v této formě. Co do jazykové struktury jsou tyto dokumenty psány v drtivé většině česky či německy, v některých případech se dochovaly obě jazykové verze jednoho dokumentu.

¹² Jedná se o kartony 657, 658, 659, 660, 661 uložené v Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Harrach Harach'sches Familienarchiv.

¹³ V tomto případě jde o kartony 655 a 656 uložené v témže archivu.

¹⁴ Kartony 662, 663 a 664.

Nelze říci, že by se jednalo o dosud neznámé či zcela nevyužité prameny, jelikož pozůstalost byla již využita např. Jiřím Georgievem pro jeho knihu, v níž se hraběti Harrachovi také věnoval. Nicméně celá řada pramenů uložených v pozůstalosti Jana Nepomuka v Rakouském státním archivu byla dosavadními pracemi využita pouze okrajově či zcela nevyužita.

V souvislosti s články a projevy Jana Nepomuka je potřeba zmínit další pramennou oporu této práce, a to sice periodika a prameny úřední povahy. Hrabě Harrach byl co do literární produkce na poměry aristokracie českých zemí relativně plodným a postupně přispěl svými články do celé řady dobových periodik. Nicméně měli-li bychom zde uvést alespoň některá periodika, tak to musí být list *Vaterland* coby tiskový orgán *strany konzervativního velkostatku*, a zejména pak německy psané a pročesky orientované noviny *Politik*, do kterých Harrach velmi intenzivně přispíval v závěru svého života. Z dokumentů úřední povahy máme na mysli stenografické protokoly z jednání poslanecké a panské sněmovny říšské rady, ale především stenografické zprávy z českého zemského sněmu, na kterém Harrach vystupoval častěji a na němž také prezentoval své názory relevantní pro téma předkládané práce.

Specifickým zdrojem informací jsou příspěvky k životu a činnosti hraběte Harracha, které vznikly buď v době, kdy Jan Nepomuk ještě žil či velmi krátce poté, co zemřel. Tyto příspěvky, které povětšinou nabývají přímo či nepřímo formu životopisu, nejlépe reprezentuje útlá brožura vydaná pod titulem *Jan hrabě Harrach*, kterou napsal Ferdinand Menčík, ředitel rodinného archivu Harrachů v době Jana Nepomuka. Z dobových pojednání o hraběti se jedná o to patrně nejzdařilejší zejména díky svému autorovi, který měl pochopitelně exkluzivní přístup k informacím i Harrachovi samotnému. Autor textu, respektive jeho postoj k hraběti je ovšem i zásadní slabinou tohoto životopisu. Jen těžko si lze představit, že by Menčík svého zaměstnavatele chtěl líčit v apriori negativním světle. Schovívavostí vůči osobě Jana Nepomuka se vyznačují i zbylá známá pojednání, ať se jedná o další text z pera Ferdinanda Menčíka¹⁵ či o životopisy napsané Františkem Adolfem Šubertem¹⁶ a Karlem Adámkem.¹⁷ Navzdory tomu je ovšem nutné konstatovat, že v porovnání s pojednáními o jiných představitelích šlechtické obce se přeci jen tyto texty přidržely střízlivosti a nespadly do čisté apoteózy a oslavy daných jednotlivců. I tak je k nim ale nutno přistupovat značně kriticky a mít na paměti, že jejich rolí bylo především vyzdvihnout Harrachovy zásluhy.

¹⁵ MENČÍK, Ferdinand. *Slovanské vědomí Jana hr. Harracha* In: Osvěta, č. 3, Praha, 1913.

¹⁶ ŠUBERT, F. A. *Činnost a význam Jana hraběte Harracha* In: Osvěta, Praha, 1910.

¹⁷ ADÁMEK, Karel. *Památce Jana hr. Harracha* In: *Časopis Musea království Českého*, Praha, 1910-1911.

Pochopitelně, že vypracování práce se neobešlo bez využití sekundární literatury. Vedle již celé řady prací, jež byly zmíněny výše, musíme zmínit alespoň některé další. Na prvním místě je potřeba uvést výzkum Jana Luštince, který se dlouhodobě věnuje zejména hospodářským aktivitám hraběte Harracha a jeho činnosti na Jilemnicku. V loňském roce Jan Luštinec představil svoji přehledovou monografii o Janu Nepomukovi, ve které je kromě života tohoto aristokrata nastíněna i řada témat spojených s jeho osobou – od hospodářských aktivit až po jeho lásku k Jilemnici a tamnímu zámku.¹⁸ Zároveň je ovšem potřeba zmínit zcela zásadní práci Jiřího Georgieva, který před několika lety publikoval svoji knihu o konzervativním myšlení šlechty českých zemí se zvláštním zřetelem na oblast samosprávy. Konzervativní krédo aristokracie v Čechách demonstroval na třech předních aristokratech – zejména na Jindřichu Jaroslavovi hraběti Clam-Martinicovi, ale také stručněji na Bedřichu hraběti Schönbornovi a hraběti Janu Nepomukovi z Harrachu.¹⁹

Výzkum Jana Županiče a Zdeňka Bezecného na téma šlechty byl již uveden, nicméně z prací věnujících se konkrétním tématům je zapotřebí neopomenout také práce Milana Hlavačky, který se dlouhodobě věnuje nejen samosprávě, ale také osobě dlouholetého maršálka českého zemského sněmu Jiřího Kristiána Lobkowicze.²⁰ Ze starších prací pevně spjatých s problematikou šlechty a její politické činnosti, jež vykazují značnou kvalitu, uvádíme práce moravského historika Antonína Okáče, který přispěl nejen svým výzkumem o Egbertu Belcredim, ale zejména zásadní publikací na téma listu *Vaterland*.²¹

Dále byla využita i přehledová literatura, ze které uvádíme stále v mnohém nepřekonanou syntézu *Česká společnost 1848-1918* od Otty Urbana a také již zmíněnou práci Jiřího Kořalky *Češi v habsburské říši 1815-1914*. Zapomenuty by neměly být ani novější práce syntetizující povahy, a to sice příslušné díly monumentální řady *Velké dějiny zemí Koruny české*.²²

¹⁸ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, Vrchlábí, 2018.

¹⁹ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha, 2011.

²⁰ HLAVAČKA, Milan. *Der 70. Geburtstag des Fürsten Georg Christian Lobkowitz oder Aufstieg und Fall des konservativen Grossgrundbesitzes in Böhmen* In: *Études Danubiennes*, Paris, 2003, č. 1-2, s. 87-94 či *Týž. Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížeti Jiřímu Kristiánu Lobkovicovi* In: *Porta Bohemica*, Litoměřice, 2003, č. 2, s. 7-23.

²¹ OKÁČ, Antonín. *Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. I. díl*, Brno, 1970 a *Týž. Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. II. díl*, Brno, 1970 k Egbertu Belcredimu OKÁČ, Antonín. *Z veřejné činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860-1894)* In: *Časopis Matice moravské*, Brno, 1993, č. 112/2, s. 279-308.

²² TINKOVÁ, Daniela – HLAVAČKA, Milan – KUČERAN Jan P. – KAŠE, Jiří. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIa 1792-1860*, Praha, 2013 a *Týž. Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIb 1792-1860*, Praha, 2014, pro pozdější období BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel. *Velké*

Konkrétní téma Harrachů bylo reflektováno i v zahraniční historiografii. Zejména se jedná absolventské práce Silvie Hölbl, které vznikly na Universität Wien a jež se věnují každodennosti hrabat z Harrachu v době Jana Nepomuka,²³ a nedávnou vydanou přehledovou publikaci k dějinám tohoto rodu od konce 19. století do roku 1945 z pera Konstantina Raptise.²⁴

Z další zahraniční historiografie, jež se věnuje obecněji tématu šlechty, je potřeba uvést alespoň několik jmen a prací s nimi spojených. Z rakouského prostředí se jedná o Lothara Höbelta, který se dlouhodobě věnuje problematice šlechty a elit v podunajské monarchii.²⁵ V německém prostředí byla před několika lety vydána práce Tatjany Tönsmeier o šlechtě a společnosti v 19. století.²⁶ Zajímavou prací je také kniha Ralpa Melvilla zabývající se úlohou šlechty v pražském revolučním dění mezi roky 1848-1849.²⁷ Další z německých historiků Eckhart Conze publikoval svoji práci o postavení německé šlechty ve 20. století na příkladu hrabat Bernstorffů.²⁸ Z anglosaského prostředí jmenujme alespoň kanadského historika Eagla Glassheima,²⁹ jehož hlavní zaměření bylo cíleno na šlechtu na konci 19. a v první polovině 20. století či britského autora Davida Cannadina, který ve své knize zabýval úpadkem a pádem britské aristokracie.³⁰

Dějiny zemí Koruny české svazek XIIa 1860-1918, Praha, 2012 a *Tíž. Velké dějiny zemí Koruny české svazek XIIb 1860-1918*, Praha, 2013.

²³ HÖLBL, Silvia. *Harrach. Familienangelegenheiten: eine mikrohistorische Untersuchung zu Familienbeziehungen (19./20. Jahrhundert)*, Wien, 2010 (disertační práce) a *Táž. Liebe, Ehe, Alltag im Hause Harrach Mitte des 19. Jahrhunderts: Korrespondenzen von Maria Margaretha, geb. Prinzessin von Lobkowitz und Johann Nepomuk Franz*, Wien, 2006 (diplomová práce Universität Wien).

²⁴ RAPTIS, Konstantinos. *Die Grafen Harrach und Ihre Welt 1884-1945*, Wien-Köln-Weimar, 2017.

²⁵ Z řady Höbeltových prací uvádíme alespoň HÖBELT, Lothar. „Verfassungstreue“ und „Feudale“. *Die beiden österreichischen Adelsparteien (1861-1918)* In: *Études danubiennes*, Paris, 1991, č. 7, s. 103-114 či *Táž. The Great Landowners Curia and the Reichsrat during The Formation Years of Austrian Constitutionalism 1867-1873* In: *Parliaments, Estates and Representations*, 1985, č. 5, s. 175-183.

²⁶ TÖNSMEYER, Tatjana. *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848-1918*, Wien, 2012.

²⁷ MELVILLE, Ralph. *Adel und Revolution in Böhmen*, Mainz, 1998 či česky publikovaný článek *Táž. Účast české šlechty na první pražské měšťanské petici z 15. března 1848* In: *Český časopis historický*, Praha, 2003, č. 3, s. 582-619.

²⁸ CONZE, Eckhart. *Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im zwanzigsten Jahrhundert*, Stuttgart-München, 2000.

²⁹ GLASSHEIM, Eagle. *Noble nationalists. The transformation of the Bohemian aristocracy*, London, 2005.

³⁰ CANNADINE, David. *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, London, 2005.

1. Šlechta a národ v druhé polovině 19. století

Na samotném začátku této kapitoly je potřeba učinit nejprve alespoň stručnou terminologickou zastávku vztahující se k pojmu *šlechta*. Slovo *šlechta* představuje jakýsi zastřešující výraz, jenž lze vztáhnout na všechny osoby splňující daná kritéria proto, být šlechticem, což v praxi znamenalo zejména nabývat určitých zvláštních práv. Bylo by ovšem mylné předpokládat, že šlechta českých zemí a rakouské monarchie představovala homogenní sociální skupinu, jelikož se vnitřně poměrně komplikovaně dělila. První skupinou, jež bývá často také označována za *první společnost*, byla takzvaná *aristokracie*. Jednalo se o zhruba 470 urozených rodin, které byly schopny ve svých rodokmenech vykázat v drtivé většině 64, případně 32, či v méně ideálním případě jen 16 již urozených narozených předků. V samotné aristokracii poté ještě existovala zvláštní a naprosto exkluzivní skupina, tzv. *vysoká šlechta*, kterou představovalo několik málo desítek panujících či mediatizovaných rodů, jež disponovaly zvláštními právy a privilegii. Mezi tuto *vysokou šlechtu* patřila také hrabata z Harrachu.³¹

Zbývá část šlechty byla tvořena tzv. *druhou společností*. Vnitřní členění této skupiny je částečně komplikovanější než rozdělení *aristokracie*. Na jejím vrcholu stála vrstva šlechticů, kteří pocházeli ze starobylých rodů, případně byli nobilitováni před rokem 1804. Tato vrstva představovala jakýsi přechod mezi *první* a *druhou* společností. Za ní se poté nacházela nižší vrstva, která byla velmi různorodá a zahrnovala jak nově povýšené šlechtice – často z řad byrokratů, důstojníků, podnikatelů či inteligence – tak zchudlé rody, jejichž životní úroveň nebyla s obecnými představami o šlechtictví ani spojována. Tuto nižší vrstvu nejlépe postihuje výraz *nobilita*.³²

Vnitřně dělená šlechta obývající území českých zemí vstupovala do 19. století jako zároveň značně specifická sociální skupina. Velmi silným rysem, odlišujícím ji od šlechtických společností jiných částí habsburské říše i většiny zemí Evropy, bylo především nižší zastoupení šlechticů na celkové populaci a ve spojitosti s tím i nebývalá koncentrace pozemkového majetku. Tyto rozdíly jsou patrné při porovnání Českého království, kde na jednoho šlechtice v 19. století připadalo 828 obyvatel, a například italských provincií Lombardsko-Benátska, kde byl tento počet obyvatel 300. Ještě dramatictějších rozměrů nabývala tato disproporce v porovnání s Haličí a Uhrami, ve kterých na jednoho nositele šlechtického titulu připadalo pouze 32 až 45, respektive 17 neurozených obyvatel. Pro obyvatele

³¹ ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha, 2006, s. 15-33.

³² *Tamtéž*, s. 15-33.

českých zemí byla a de facto stále je obvyklá představa šlechtice vlastníčího rozlehlý majetek, který krystalizoval v honosných sídlech. Je ovšem potřeba upozornit, že v jiných částech habsburské říše existovalo veliké množství osob disponujících šlechtickým titulem, které vedly život na úrovni sedláků, jenž se z perspektivy české šlechty musel nutně jevit jako zcela zchudlý.³³

Důvodů k tomuto stavu bylo hned několik. Jeden ze zásadních lze vidět již v husitských válkách, během nichž docházelo k výrazným majetkovým přesunům, z nichž těžila nejen města, ale také šlechta. Další změny došly majetkové struktury v českých zemích díky vlně konfiskací po porážce stavovského povstání roku 1620 a také po odstranění Albrechta z Valdštejna později roku 1634. Rozsáhlé změny v rozložení majetku po roce 1620 byly zároveň doplněny o širší změny v prostředí šlechtické obce – zejména o převod práva udílení inkolátu do pravomoci panovníka a také prosazování říšské titulatury na území habsburské říše, ačkoliv ta byla zbavena svých právních dopadů a specifík. Zcela oprávněně lze tedy tvrdit, že vedle tradičních distinkčních znaků jako byl titul, predikát či erb a dalších zvláštních privilegií, představovalo vlastnictví rozsáhlého pozemkového majetku - a ve spojitosti s ním i náležitý životní styl - hlavní charakteristiku české šlechty, respektive aristokracie.³⁴

Tato situace vyústila v jakousi „*aristokratizaci*“ šlechtického prostředí českých zemí, tedy stav, kdy velká část pozemkového majetku byla koncentrována v rukou několika málo vlastníků, a tím pádem se stávala mnohem silnější než v jiných částech habsburské říše či Evropy. Silné postavení *aristokracie* bylo ještě umocněno značnou absencí nižších šlechtických vrstev, které by mohly tvořit jakýsi mezistupeň směrem k neurozeným vrstvám společnosti. Výše naznačená skutečnost vedla jednak k tomu, že *aristokracie* na sebe strhávala větší pozornost, a v českém prostředí proto často dochází k překrývání pojmů *aristokracie* a *šlechta*, které je částečně mylné, protože jak bylo ukázáno výše, v žádném případě se nejedná o synonyma. Na druhé straně vedla „*aristokratizace*“ ve spojení se skutečností, že české neurozené obyvatelstvo samo postrádalo bohaté vrstvy, jež by částečně narušily společenskou bariéru ve směru k *aristokracii*, a tím pádem došlo k vytvoření situace,

³³ HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha, 2017, s. 31-32.

³⁴ *Tamtéž*, s. 34.

kdy jeden pól společnosti byl tvořen nejvyšší vrstvou šlechty, druhý poté českým neurozeným obyvatelstvem a tyto dva póly se postupně vzdalovaly.³⁵

Výše nastíněný stav jakéhosi dvoupolárního rozdělení společnosti začal být chápan velmi negativně v druhé polovině 18. století u nově se formujících národních elit. Nejen že šlechta byla stále představitelem země, který vystupoval směrem k panovníkovi, a tím pádem se jednalo o tzv. *politický národ*, ale v dobových představách mnohých obrozenců představoval národ bez šlechty pouze masu obyvatel, zároveň ideálem obrozenců bylo vytvořit národ s kompletní sociální strukturou. Snahy národních obrozenců o zapojení šlechty do vznikajícího národního hnutí našly v druhé polovině 18. století pozitivní ohlasy. Pomyslným tmelem se v této době staly josefínské centralizační a byrokratické tendence, které se dotýkaly postavení českých zemí v habsburské říši a také výsadního postavení šlechtické společnosti, která se začala dovolávat starých zemských práv a zákonů. Navzdory skutečnosti, že díky této spolupráci dvou velmi odlišných sociálních skupin vznikaly veliké, zejména kulturní, projekty,³⁶ nelze si nepovšimnout, že na samotném počátku vztahu šlechty a moderního národa zaujímal obrozenci vůči urozené vrstvě obyvatel zcela dichotomické postavení. Dělicí linií se již v této době stával český jazyk, který pro nově se formující české elity představoval zásadní identifikační znak národa. Tato teorie původně herderovská idea byla poté definitivně stvrzena Jungmannovým okruhem buditelů. Nicméně pro většinu kosmopolitní šlechty, která byla navázána četnými kontakty nejen na císařský dvůr a ostatní rody ve zbylých částech monarchie, ale také na šlechtické rody po celé Evropě, představoval jazyk pouze komunikační prostředek postrádající jakýkoliv emoční náboj.³⁷

Období, kdy byla Evropa zasažena nejprve francouzskou revolucí a poté sérií táhnoucích se válek, nebylo pro šlechtu zrovna nejpříhodnější k obraně toho, co považovala za odvěká práva a privilegia své země. Situaci v tomto ohledu příliš nezměnilo ani definitivní uzavření míru. Ačkoliv skutečně pověstné *metternichovské předbřeznové období* nepřálo politické angažovanosti šlechty, bylo by mylné domnívat se, že šlechtičtí představitelé zůstali zcela neteční. Již v této době se totiž na půdě českého zemského sněmu začaly ozývat hlasy

³⁵ *Tamtéž*, s. 34.

³⁶ Patrně nejlepší takovou ukázkou je vznik dnešního Národního muzea, na kterém měli představitelé šlechty zcela zásadní vliv. K tomuto tématu nejlépe SKLENÁŘ, Karel. *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha-Litomyšl, 2001 či HANUŠ, Josef. *Národní museum a naše obrození. Kniha 1. Kulturní a národní obrození šlechty české v 18. a prvé půli 19. století. Jeho význam pro založení a počátky muzea*, Praha, 1921, případně HANUŠ, Josef. *Národní museum a naše obrození. Kniha 2. Založení vlasteneckého muzea v Čechách a jeho vývoj do konce doby Šternberkovy (1818-1841)*, Praha, 1923.

³⁷ HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colooredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha, 2017, s. 34-35.

znepokojené zejména snahami o centralismus a stírání stavovských rozdílů uvnitř společnosti.³⁸

Jasnou aktivizaci šlechty přineslo až revoluční období let 1848 a 1849, kdy se příslušníci urozeného stavu museli začít vymezovat proti radikálním požadavkům liberálních sil. Obavy nejen z omezení privilegií, ale dokonce zrušení šlechtických titulů jako takových, posilovaly nejen vzpomínky na Velkou francouzskou revoluci. Kosmopolitní šlechtě českých zemí, tolik napojenou na ostatní evropské rody, se stačilo podívat do nedávné historie sousedního Bavorska, kde byla na počátku 19. století zrušena veškerá šlechtická privilegia vyjma predikátu. Ještě větší výstrahou mohly být podmínky Norska, kde se již od roku 1815 snažil tamní sněm zrušit šlechtictví jako takové. Tato snaha, navzdory silnému odporu norského krále Karla XIV., slavila úspěch roku 1821, kdy byl zákon u zrušení šlechtictví jednomyslně přijat.³⁹

Šlechtičtí představitelé ve snaze odvrátit takovýto scénář museli začít aktivně participovat na politickém dění, nicméně navzdory tomu nedokázali zformovat jednotnou skupinu, která by mohla být základem pro politickou formaci, a z její strany zůstalo spíše u jednotlivostí. Jistý vliv měly šlechtické představy na měšťanskou petici z 15. března, nicméně první dokument z čistě šlechtického pera vznikl o nějakou dobu později, a to sice 1. dubna 1848, kdy byla sepsána petice celkem 13 členů šlechty Českého království, již zrovna v tuto chvíli dleli ve Vídni. V této petici signatáři vyjádřili souhlas se zrovnoprávněním české a německé národnosti a také s rozšířením českého zemského sněmu o zástupce měst a neurozených velkostatkářů. Mezi podpisy Schwarzenbergů, Czerninů či Paarů lze nalézt pod touto peticí i podpis Františka Arnošta z Harrachu, otce Jana Nepomuka. V podobném duchu, tedy rozšíření zemského sněmu, bylo v Praze o dva dny později, 3. dubna, vydáno prohlášení dalších 57 velkostatkářů a členů českého zemského sněmu, kterému byla v prohlášení přisouzena zásadní úloha v přípravě budoucího politického uspořádání.⁴⁰

Na požadavky zrušení roboty a poddanství a také v obavě před vypuknutím možných násilností, vznikly v létě roku 1848 dvě petice podepsané 31 velkostatkáři, mezi kterými lze najít i přední protagonisty pozdějšího politického života, např. Jindřicha Jaroslava hraběte

³⁸ K tomuto tématu napsal zásadní práci OKÁČ, Antonín. *Český sněm a vláda před březnem 1848*, Praha, 1947.

³⁹ ŽUPANIČ, Jan. *Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století* In: *Český časopis historický*, Praha, 2015, č. 3, s. 750-751.

⁴⁰ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, Brno, 2005, s. 59-60.

Clam-Martinice. V těchto peticích se šlechtici sice kladně postavili na stanovisko o zrušení roboty, ovšem s dodatkem, že toto vyvázání musí proběhnout za odpovídající náhrady.⁴¹

Pokud odhlédneme od reakce na zrušení robotních povinností lze říci, že bez ohledu na skutečnost, že šlechta v revolučním období nevytvořila žádnou jednotnou politickou formaci, začaly se v této době rodit základy jejího budoucího politického programu, respektive programu té části šlechty, která si vysloužila označení jako *konzervativně velkostatkářská*. Vedle pražského prohlášení ze 3. dubna 1848, zdůrazňujícího roli českého zemského sněmu, lze spatřit další základní kámen v rozhodnutí Josefa Matyáše Thuna, když v dubnu téhož roku odmítl podpořit memorandum o zrušení Obnoveného zřízení zemského a dalších zemských či stavovských práv a privilegií. Ačkoliv někteří jednotlivci z řad šlechtické společnosti, například hrabě Hanuš Krakovský z Kolowrat či moravský velkostatkář Egbert Belcredi, se postavili za konstituční hnutí a zřekli se privilegií země a svého stavu, jednalo se o naprosté výjimky, které v budoucí době de facto nehrály žádnou roli.⁴²

Po porážce revolučního dění, v jehož rámci si šlechta dokázala udržet z původních privilegií pouze některá – např. možnost užívání titulu, predikátu a erbu, zastávání některých dvorských úřadů a hodností, nabývání zvláštních vyznamenání, zřizování fideikomisu či později ustanovenému zvýhodnění díky kuriálnímu systému a zastoupení v panské sněmovně říšské rady – došlo k nastolení relativně dusných poměrů 50. let. Tyto poměry znemožnily, přinejmenším té konzervativně laděné šlechtě, možnost účasti na politickém životě. Jednou z posledních ozvěn aktivního jednání šlechty z minulých let byl anonymní článek vydaný na podzim roku 1850, ve kterém jeho autor, po splnění určitých podmínek, přiznával, že část šlechty českých zemí by byla ochotna postavit se do čela českého národního hnutí. Zmíněnými podmínkami mělo být především zvláštní zastoupení šlechty v politickém životě i českém národě.⁴³ Poněkud paradoxně se staly právě neoabsolutistické podmínky 50. let 19. století – zejména neprosazení představy o župních celcích do obecního zřízení, krach snahy o překrytí původních panství s novými okresy roku 1853 a také obecní zákon z roku 1859 – podnětem, který přesvědčil šlechtické představitele o potřebě aktivní politické participace.⁴⁴

⁴¹ *Tamtéž*.

⁴² GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 59-60

⁴³ Podrobněji k tomuto článku a také k reakci Karla Havlíčka Borovského, jenž nebyla zamítavá OKÁČ, Antonín. *Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. I. díl*, Brno, 1970, s. 19-20.

⁴⁴ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 61-62.

V podmínkách hroutícího se neoabsolutistického režimu se šlechtická společnost na počátku 60. let znovu aktivizovala. Svolání tzv. *rozmnóžené říšské rady* navíc českým velkostatkářům umožnilo rozšířit si své politické obzory i o situaci v jiných částech habsburské říše. Zásadním se stal moment, kdy pozdější vůdce *konzervativního velkostatku* Jaroslav Jindřich Clam-Martinic přenesl uherskou koncepci historicko-politických individualit také na menší země monarchie. Počátek 60. let se zároveň stal dobou, kdy došlo k formálnímu vzniku šlechtické strany. Na samotném začátku roku 1860, 1. ledna, bylo vydáno prohlášení, ve kterém konzervativně naladěni šlechtici oznámili vznik nového periodika, jež se stalo zároveň tiskovým orgánem jejich strany, *Vaterland*.⁴⁵ S odkazem na historické dění od Velké francouzské revoluce odůvodnili konzervativci svůj vstup do aktivního politického života a zároveň formulovali svůj program. Hlavními body programu, jež byly načrtnuty již v lednu 1860, se stalo uznání rozdílností mezi jednotlivými zeměmi a národy rakouské monarchie, důraz na samosprávu a historická práva zemí říše a také autonomní postavení katolické církve uvnitř státu. Po federalizaci habsburské říše a respektu k zemským právům volal i programový pamětní spis z července téhož roku. Pod pojmem „*historických práv*“ si poté konzervativci představovali zejména Obnovené zřízení zemské z roku a Novelly a Deklaratoria k němu se vztahující, dále konfirmace zemských a stavovských privilegií z roku 1627, pragmatickou sankci Karla VI., prohlášení Leopolda II. ze srpna roku 1791 a také nejvyšší rozhodnutí panovníka vydané 8. dubna 1848, ve kterém byla českému zemskému sněmu přiznána zákonodárná pravomoc.⁴⁶

Nicméně vznikající šlechtická strana se začala poměrně rychle štěpit, a to sice zejména na pozadí sporu o obsah nově vycházejícího periodika *Vaterland*. Velmi rychle se od společného podniku odvrátili zástupci moravské šlechty, kteří se nemohli ztotožnit s pro ně příliš pročeským a protivídeňským tónem nového listu. Velmi rychle se rozkol přenesl i do samotné české a moravské šlechtické obce. V prostředí Českého království se kolem hraběte Clam-Martinice soustředila skupina aristokratů jasně stojících na pozicích státního práva, jež zahrnovala v této době zejména Lva Thuna, orlické Schwarzenbergy či hraběte Roberta Hildprandta. Proti nim se vyprofilovalo křídlo tzv. *ústavověrné šlechty*, jež měla k historickým právům jednotlivých zemí negativní postoj stavějící na liberálním ústavním systému monarchie. Mezi tyto šlechtice patřili zejména bratři Vilém a Adolf Auespergerové,

⁴⁵ Zcela zásadní práce k listu *Vaterland* je dvousvazková práce Podrobněji k tomuto článku a také k reakci Karla Havlíčka Borovského, jenž nebyla zamítavá OKÁČ, Antonín. *Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. I-II. díl*, Brno, 1970.

⁴⁶GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 64-65.

někteří Kinští či Thun-Salmové a Rohanové. Podobné štěpení proběhlo také uvnitř moravské šlechtické obce. Jak v Českém království, tak na Moravě, se zároveň vytvořila vrstva jakési kolísající šlechty, často nazývané jako *Mittlepartei*, která byla v Čechách reprezentována zejména Albertem hrabětem Nosticem, v moravském prostředí poté Vladimírem Mitrovským či Alfonsem Mensdorffem-Pouilly.⁴⁷

Zastavme se nyní v souvislosti se štěpením šlechtických politiků alespoň na okamžik ještě u samotného názvu konzervativní strany aristokratů, kterého jsme se v práci již zákonitě museli dotknout. Pro tuto politickou formaci totiž přichází v úvahu hned několik pojmenování a každé z nich má své opodstatnění. Jméno, které zde bylo v této práci již využito, *strana konzervativního velkostatku*, odkazuje na formu, jakou byla strana organizována. Tedy na skutečnost, že jednalo o stranu zbudovanou na politickém programu, jejíž členové tento program sdíleli a vyznávali. Základním prvkem tohoto *kréda* byl důraz na velkostatek a rozsáhlé pozemkové vlastnictví šlechty, které ji v podmínkách politického systému Předlitavska zaručovalo značné zastoupení. Vedle tohoto již klasického termínu se vžil pro označení téže skupiny aristokratů i termín *státoprávní šlechta*. Tento termín referuje k dalšímu zásadnímu prvku programu strany, a to sice k prosazování a obhajobě státního práva Českého království, jež mělo vést k federalizaci rakouské monarchie. Posledním označením možným označením je spojení *feudální konzervativci*, vycházející z rozdělení rakouského a pruského konzervatismu na několik dílčích proudů, z nichž jeden byl označován za *feudální*. Poslední zmiňovaný název považujeme za nejméně šťastný vzhledem k tomu, jak negativním konotacím se těší cokoliv spojované s feudalismem, nehledě na skutečnost, že po roce 1848 již nelze mluvit o šlechtě coby o feudálech.⁴⁸

Téměř souběžně s vytvářením nové politické strany probíhala i jednání s českou národní reprezentací o možném politickém spojení. Předběžné rozhovory probíhaly po celý rok 1860 a po setkání konzervativních velkostatkářů na Orlíku v listopadu tohoto roku mohla proběhnout již konkrétní jednání mezi Františkem Ladislavem Riegerem a hrabětem Clam-Martinicem na počátku roku 1861. Díky zásluze Clam-Martince a Riegera došlo nejen k tomu, že česká národní reprezentace přijala program státního práva za svůj, i když ještě

⁴⁷ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 71-74. Georgiev na těchto stránkách také popisuje další štěpné linie uvnitř politicky aktivní šlechty. Bližší specifikaci jednotlivých frakcí nabízí také GLASSHEIM, Eagle. *Noble nationalists. The transformation of the Bohemian aristocracy*, London, 2005, s. 36-50.

⁴⁸ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 59-60.

v roce 1859 jej odmítala, ale také k vytvoření politické koalice, která na poli české a celorakouské politiky existovala de facto až do úpadku *staročechů* v 90. letech 19. století.⁴⁹

Jedním z prvních společných počinů byla snaha o korunovaci Františka Josefa českým králem, ale také skutečnost, že *konzervativní velkostatek* přesvědčil české občanské politiky v roce 1861 ke vstupu do poslanecké sněmovny říšské rady. O dva roky později nicméně čeští poslanci tento zastupitelský sbor opustili a dlouhá roky se do něj nevrátili. První trhliny tomuto sepětí občanských a šlechtických politiků nezasadila kodifikace dualismu prosincovou ústavou, jež naopak způsobila spíše utužení politické koalice, ale až politický vývoj počátku 70. let. Po krachu pokusu o státoprávní narovnání postavení Českého království pomocí tzv. *fundamentálek* v roce 1871 následovala prohra konzervativních šlechticů v *chabrusových volbách* o rok později a jejich pozice byla ještě více otřesena roku 1873 poté, co byly uzákoněny přímé volby do poslanecké sněmovny říšské rady, do té doby pravomoc náležící zemskému sněmu. Ve spojitosti se lpěním vůdce *konzervativního velkostatku* hraběte Clam-Martiniče na důsledné aplikaci politiky pasivní rezistence rostl uvnitř radikálnějšího křídla národní strany odpor proti spojení s reprezentací české zemské šlechty, který vyústil v odštěpení *mladočechů* a jejich vstup na půdu poslanecké sněmovny říšské rady v roce 1874.⁵⁰

Někteří členové konzervativní šlechty chápali politiku pasivní rezistence problematicky až negativně již od samého počátku 70. let, nicméně celkově tento názor ve straně převážil až na konci tohoto období a v roce 1878 vstoupili společně se *staročechy* do českého zemského sněmu, o rok později i do poslanecké sněmovny říšské rady, aby zde podpořili *železný kruh pravice* Eduarda Taaffeho. V letech 1879-1891 se tedy *konzervativní velkostatek* společně s *mladočechy*, *staročechy* a moravskými občanskými poslanci sdružil do *Českého klubu*,⁵¹ jehož schůze se po návrhu hraběte Harracha odehrávaly ve vídeňské Slovanské besedě.⁵²

Jak bude ukázáno na konkrétním případě Jana Nepomuka Harracha, koncem 80. a počátkem 90. let 19. století začala pozice *strany konzervativního velkostatku* pomalu, ale jistě oslabovat. Na jedné straně stál odchod některých čelních protagonistů strany – v roce 1887

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 63.

⁵⁰ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 74-76.

⁵¹ Více k tématu CIBULKA, Pavel. *Český klub na říšské radě (1879-1887)* In: *Český časopis historický*, Praha, 1994, č. 92, s. 45-62.

⁵² *Tamtéž*, s. 76-78.

zemřel hrabě Clam-Martinič, roku 1894 zemřel také Egbert Belcredi, Karel III. ze Schwarzenbergu se na počátku 90. let stáhl z veřejného života – a nástup mladší generace konzervativních šlechticů reprezentovaných Karlem Buquoyem, jež ovšem svoji úlohu chápala spíše defenzivně. Ze starších členů zůstávali aktivní pouze Jiří Kristián Lobkowitz a také hrabě Harrach. Druhou stranou mince byl neúprosný politický vzestup *mladočechů*, zejména po krachu *punktačních článků*, který korespondoval s úpadkem *staročechů* a částečně i aristokratických konzervativců.⁵³

Ruku v ruce s posilováním *mladočeské strany* sílila i kritika šlechty jako takové, jež cílila opět primárně na dvojjazyčnost, respektive kosmopolitní ráz šlechty, a její dvojakost směrem k národu. Dobové pamflety sice částečně připouštěly, že kdysi v minulosti existovala národní šlechta, ta ovšem zanikla nejpozději po roce 1620. Podpora ze strany aristokratů pro četné kulturní a vzdělávací projekty byla buď zapomenuta či chápána jako jakýsi exces, který neměl co do činění s českým národním uvědoměním. Kritika zároveň cílila na šlechtičny, které velmi často hovořily pouze německy. V dobových představách, že kolébkou národa je rodina a ženy v ní mají uchovávat národní tradice, byla tato skutečnost zcela neodpuštělná. V některých případech dokonce zaznívaly výzvy k „vyčištění“ českého národa.⁵⁴

Konzervativní velkostatek ještě stále zůstával reálnou politickou silou ve dvou zastupitelských sborech Předlitavska – českém zemském sněmu a panské sněmovně říšské rady, jichž se nedotkly volební reformy završené přijetím všeobecného volebního práva pro muže v roce 1907. Obraz šlechty a její postavení, bez ohledu na její politické názory a preference u společnosti a ve veřejném prostoru byl nicméně již zásadním způsobem poškozen. Pomyslná hůl nad šlechtou byla zlomena během první světové války, dlužno podotknout, že i v důsledku chování některých čelných představitelů aristokracie českých zemí. Po rozkladu Rakouska-Uherska a ustanovení Československa bylo rozhodnuto trvale zúčtovat s „přežitky feudalismu“ a „padlou oporou rakušáctví.“ Ve jménu „odčinění Bílé hory“ bylo zrušeno šlechtictví jako takové a vyhlášena pozemková reforma, zjednávaná „spravedlnost“ na osobách, které s dějinnými událostmi 17. století neměly co do činění. Trvalý konec světa aristokracie poté přivodily události 40. let 20. století, zbavující ji definitivně ekonomické síly. Spuštění tzv. *železné opony* zároveň na několik desetiletí zcela

⁵³ GEORGIEV, Jiří. *Strana konzervativního velkostatku* In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*, s. 79-80.

⁵⁴ GLASSHEIM, Eagle. *Noble nationalists. The transformation of the Bohemian aristocracy*, s. 54-57. Z nejznámějších silně proti šlechtě zaměřených pamfletů lze uvést HOLEČEK, Josef. *Česká šlechta*, Praha, 1918 a MAYER, Alfred Maria. *Die nationalen und sozialen Verhältnisse im böhmischen Adel*, Prag, 1908.

rozdělilo původní aristokratický svět, jenž se neomezoval pouze na české země, ale na celou Evropu.⁵⁵

⁵⁵ K tématu pozemkové reformy nejlépe JANČÍK, Drahomír. *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In: JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard (eds.). *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011 či nověji HORČÍČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha, 2017. O reflexi negativních stereotypů vůči šlechtě se pokusil RAK, Jiří. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany, 1994 a v nedávné době také SLABÁKOVÁ ŠVARČÍKOVÁ, Radmila. *Mýtus šlechty u nás a v nás*, Praha, 2012.

2. Život Jana Nepomuka hraběte Harracha

2.1 Čas dětství a zrání

Jan Nepomuk Harrach se narodil 2. listopadu 1828 ve Vídni, necelý rok po uzavření manželství jeho rodičů – Františka Arnošta hraběte Harracha a Anny Marie Terezie rozené princezny z Lobkovic.⁵⁶ Otec mladého Jana Nepomuka se ještě před rokem 1827 stáhnul z veřejné politické činnosti a svoji energii nasměroval do správy rodového majetku a cestování, které bylo jeho životní vášní. Znamé jsou nejen jeho cesty do Francie a Velké Británie ve společnosti knížete Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu,⁵⁷ ale také řada dalších cest, z nichž se některé neomezily na evropský kontinent a vedly i do zámoří.⁵⁸ Zcela v souladu se svým sociálním postavením a standardy 19. století dbal hrabě František Arnošt na řádné vzdělání svého syna. V souvislosti s častými cestami do zahraničí se může zdát až paradoxní, že hrabě Harrach svého syna již od útlého věku svěřil do rukou výhradně českým učitelům. Patrně se jednalo o snahu, aby si syn zcestovalého hraběte osvojil v co nejlepší míře oba zemské jazyky Českého království.⁵⁹

Ve výchově mladého hraběte se postupně vystřídali tři učitelé, kteří se postupně zasloužili nejen o dobrou znalost češtiny, ale zejména o nevídanou blízkost k českému národnímu hnutí/staročeskému programu, kterou Jan Nepomuk projevoval ve své pozdější aktivní politické činnosti. Jako první se mladého Harracha v roce 1839 ujal Jan Erazim Vocel, pozdější profesor pražské univerzity.⁶⁰ Díky zaměstnanci hraběcí rodiny a pozdějšímu životopisci Jana Nepomuka, Ferdinandu Menčíkovi, víme, že Vocelova výuka probíhala zábavnou formou a v němčině. Navzdory tomu byl hrabě vzděláván nejen v gramatice češtiny, ale také ostatních slovanských jazyků. Již v roce 1841, pravděpodobně za přispění svého učitele, byl schopen napsat své matce krátký dopis velmi slušnou češtinou.⁶¹

V průběhu roku 1843 si dokonce mladý Jan Nepomuk pod vedením svého učitele nastudoval Klicperovu hru *Rohovín čtverrohý*, která byla uvedena před užším publikem ve vídeňském paláci Harrachů při příležitosti svátku Františka Arnošta Harracha. Soudě dle

⁵⁶ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, Vrchlabí, 2018, s. 22.

⁵⁷ Podrobně k cestě do Francie a Velké Británie zejména z perspektivy knížete Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu, VYBÍRAL, Jindřich – SEKYRKOVÁ, Milada. *Britská cesta Jana Adolfa roku 1825* In: *Umění. Časopis Ústavu dějin umění*, r. 46, 1998, s. 129-145 či VYBÍRAL, Jindřich. *Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu*, Praha, 1999, s. 25-33 nejnověji také BINDER, Filip. *Zámek Hluboká v 19. století a Jan Adolf ze Schwarzenberga* (bakalářská práce), Praha, 2014.

⁵⁸ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 21.

⁵⁹ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 302.

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 303.

⁶¹ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 24.

dobových ohlasů, které Jan Nepomuk zaznamenal v jednom ze svých dopisů, setkala se uvedení této hry s nadšením nejen v kruhu rodiny a nejužších přátel, ale kladně přijato bylo i širším okolím z řad první společnosti.⁶²

Nastudování zmíněné divadelní hry se stalo závěrem působení Jana Erazima Vocela, který byl na svém postu vystřídán pražským a později českobudějovickým advokátem Vendelínem Grünwaldem. Nicméně se svým předchozím učitelem udržoval Jan Nepomuk trvalé kontakty a po Vocelově smrti přispíval pozůstalé rodině částkou 150 zlatých ročně.⁶³ Ačkoliv se zdá i vztah Jana Nepomuka se svým druhým vychovatelem a učitelem jako bezproblémový, odešel Vendelín Grünwald z hraběcí rodiny poměrně záhy, již roku 1845 a vzdělání mladého hraběte se ujal Antonín Jaroslav Vrt'átko. Poslední z učitelů vzdělával Jana Nepomuka až do roku 1851, nicméně podobně jako Jan Erazim Vocel, i Vrt'átko udržoval se svým bývalým žákem po dlouhou dobu korespondenční styk. Navíc tyto dva v pozdější době pojilo i Muzeum Království českého, ve kterém Vrt'átko působil jako knihovník a Jan Nepomuk Harrach po dlouhou dobu jako předseda Společnosti Muzea Království českého.⁶⁴

Výchova pod třemi učiteli z řad českých vlastenců a zejména poté intenzivní vztahy se dvěma z nich umožnily, že hrabě Jan Nepomuk byl nasměrován do blízkosti českého národního hnutí a že se z něj stal „nejoddanější spojenec staročechů“ v prostředí aristokracie.⁶⁵

V souvislosti s výchovou Jana Nepomuka a se skutečností, že všichni jeho učitelé kladli důraz na znalost obou zemských jazyků Českého království, byla Harrachova znalost češtiny předmětem pozornosti již za jeho života a několikrát byla zpochybňována posměšky členů *mladočešské strany*. Velmi známá je poznámka, kterou si zapsal Jaromír Čelakovský 14. května 1905 při příležitosti 70. narozenin knížete Jiřího Kristiána Lobkowicze, kde hrabě Harrach pronesl řeč. Čelakovský si tehdy doslova poznamenal: „*Oslavy kn[ížete] Lobkowicze účastnil jsem se ve sněmu i v moderní galerii, kde hr[abě] Harrach, čta řeč, strašně koktal, takže se mu místopřítel smál do očí, jako by říci chtěl: „To já předce ještě umím lépe česky.“*“⁶⁶ Na druhé straně ovšem existují doklady, ač pochází z prostředí, jež bylo hraběti

⁶² Tato informace vyplývá z dopisu Jana Nepomuka svému v době psaní dopisu již bývalému učiteli Janu Erazimu Vocelovi. Tento dopis je uveden In: LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 28-29.

⁶³ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 29-30.

⁶⁴ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 30.

⁶⁵ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 303.

⁶⁶ VELEK. L – VELKOVÁ. (eds.). *Jaromír Čelakovský. Moje zápisky 1871-1914*, Praha, 2004, s. 158 poznámka je zmiňována i v řadě prací k Janu Nepomukovi např. GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní*

zcela loajální, o tom, že čeština Jana Nepomuka byla velmi dobrá.⁶⁷ Nutno poznamenat, že i některé z dopisů z 60. let 19. století, které Jan Nepomuk psal, vykazovaly jistou míru kostrbatosti. Podle jednoho z listů, který hrabě adresoval svému bývalému učiteli Vocelovi, lze usuzovat, že si byl svých případných nedostatků ve znalosti češtiny vědom a na jejich odstranění se snažil pracovat, a s postupem doby se poté úroveň Harrachových dopisů zlepšovala.⁶⁸

Celou záležitost ohledně údajné špatné češtiny nám mohou pomoci osvětlit dvě poznámky, které se k osobě Jana Nepomuka Harracha vážou. První je vzpomínka Marie Červinkové-Riegrové, která si v říjnu 1884 zapsala, že hrabě Harrach „*mluvil česky (správně), ale nebyl to řečnický výkon.*“⁶⁹ František Adolf Šubert poté svém textu věnovanému Harrachovi uvedl, že hrabě často vystupoval na schůzích zákonodárního sboru „*ačkoli daru řečnickému plně se netěšil*“ a že „*... myšlenky, hloubka přesvědčení a ušlechtilost velikých cílů nahrazovaly dvojnásob, co poněkud vadilo přednesu.*“⁷⁰

Skutečnost, že Jan Nepomuk Harrach neoplýval nadáním zapáleného řečníka, mohou potvrdovat i jeho četné projevy, které pronesl na půdě zemského sněmu, poslanecké sněmovny a později panské sněmovny říšské rady či při různých událostech souvisejících zejména s jeho čilou podporou spolků. Ačkoliv se dochovala celá řada jeho projevů, je nutné přiznat, že většině z nich nelze upřít jistou monotónnost a rutinu.⁷¹ Jan Luštinec také upozorňuje, že vzhledem k časovému rozpětí, ve kterém hrabě Harrach žil a působil, se jeho slovní zásoba mohla zdát v pozdější době již jako zastaralá a navíc, že Harrach osobně považoval češtinu za svoji mateřskou věc. Obecně lze tedy soudit, že pakliže Jan Nepomuk onoho 14. května 1905 skutečně „*koktal*“, jak uvádí Čelakovský, muselo se jednat spíše o

Myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848, s. 302 či LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 31.

⁶⁷ Jedná se například o zmínku o účasti hraběte na plesu v Hradci Králové 31. ledna 1861, kterou zaznamenal MENČÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*, s. 7 zmíněna je také In: LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 31.

⁶⁸ Jedná se o dopis z listopadu 1860, který ve své práci zmiňuje LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 32 a ve kterém Jan Harrach Vocelovi píše, že: „*Žádné jiné noviny nečtu nežli Čas a nejlepší cvičení jest to jazyku.*“

⁶⁹ HEIDLER, Jan. *Příspěvky k listáři Dra Frant. Lad. Riegera, Díl 2, z let 1872 až 1903*, Praha, 1926, s. 234.

⁷⁰ ŠUBERT, F. A. *Činnost a význam Jana hraběte Harracha* In: *Osvěta*, Praha, 1910, s. 160 obě tyto poznámky, jak Šubertova, tak Červinkové-Riegrové jsou zmíněny In: LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 33.

⁷¹ Zde vycházím zejména z projevů uložených v Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchive, Harrach, Familienarchiv, Familie in specie (dále jen AVA, Harrach'sches Familienarchiv) zejména se jedná o kartony 662 a 663.

mimořádnou okolnost danou indispozicí nežli o jev, který by hraběte a jeho projevy pravidelně doprovázel.⁷²

Celkově lze konstatovat, že vzhledem k množství materiálu, které jsme v průběhu tvorby této práce prostudovali, lze říci, že čeština hraběte Harracha byla, minimálně v písemné formě, zcela plyná a bez známek zásadních chyb. Tento poznatek lze vztáhnout nejen na finální verze jednotlivých spisů či projevů, ale také na koncepty, které jejich tvorbě předcházely.

Zajímavým vhladem, který může v jistém slova smyslu osvětlit znalost češtiny, případně zájem o český jazyk a kulturu ze strany Jana Nepomuka, je struktura rodové knihovny na zámku Hrádek u Nechanic. Ačkoliv tituly v německém jazyce tvořily stále silnou většinu, počet českých svazků, jenž zaujímal necelých 24 % celého počtu knih, nebyl rozhodně zanedbatelný. Je třeba také připočíst, že velká část knihovny byla vytvořena hrabětem Františkem Arnoštem, který nakupoval spíše cizojazyčné tituly, ačkoliv češtinu částečně ovládal. Značná část českých knih byla poté pořízena právě v době Jana Nepomuka. Vedle jednotlivých počtů knih jsou i důležité zmínky hraběte Harracha o tom, že skutečně aktivně četl nejen česká periodika, ale i beletrii.⁷³

Osobnost Jana Nepomuka nebyla ovšem formována pouze vychovateli a jejich výukou, ale pochopitelně i reálnými životními zkušenostmi. Velkou zásluhu na tom měl i jeho otec, který se již v předbřeznové době angažoval na poli diplomacie, nicméně ke konci 20. let se z politiky stáhl. Navzdory tomu dále sledoval František Arnošt poměry předbřeznové monarchie a centralizační tendence. Hrabě zároveň svého syna stále častěji bral do společnosti a zapojoval jej do různých debat a jednání. Poměrně známá je skutečnost, že se Jan Nepomuk se svým otcem účastnil setkání u hraběte Deyma, jehož účastníky byli nejen přední osoby aristokracie, jako knížata ze Schwarzenbergu, ale také někteří zástupci českého národního hnutí, například František Palacký a Václav Vladivoj Tomek.⁷⁴ Ještě zajímavější zkušeností byl pro Jana Nepomuka Slovanský sjezd, kterého se se svým otcem a bratrem Alfredem účastnil.⁷⁵ Tehdy dvacetiletý hrabě měl možnost patrně poprvé zakusit samostatnější

⁷² LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 32-33.

⁷³ *Tamtéž*, s. 32-33.

⁷⁴ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 30, podrobnější informace ke schůzce bohužel vlastní paměti Tomka neposkytují a Tomek se ani později nezmiňuje o případných dalších setkáních s hrabětem Harrachem.

⁷⁵ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 34.

vystupování, když byl zvolen do československého výboru, nicméně reálného jednání se nejspíše vůbec nezúčastnil, jelikož rodina kvůli nepokojům Prahu záhy opustila.⁷⁶

V měsících revolučních zvrátů vstoupil Jan Nepomuk do armády a účastnil se bojů při potlačování rebelujících Uher. Nicméně revoluční doba přinesla hraběti Harrachovi ještě jednu zajímavou zkušenost vedle Slovanského sjezdu a boje proti povstalcům. Tehdy dvacetiletý mladý muž se totiž roku 1849 zúčastnil po boku svého strýce, Josefa knížete z Lobkovic, diplomatické cesty do Petrohradu, která měla pojistit pomoc ruského cara pro definitivní porážku vzpurných Maďarů. Ačkoliv byla tato cesta ryze diplomatického charakteru, neomezoval se Jan Nepomuk čistě na své poslání, ale pozoroval, obdobně jako celá řada dalších cestovatelů z první společnosti, i širší politické a hospodářské poměry carské říše.⁷⁷ I když si Jan Nepomuk patrně nevedl podrobný cestovní deník, který by cestu ke dvoru cara přiblížil, případně se tento dokument nezachoval, lze usuzovat, že cesta do Petrohradu udělala na mladého hraběte hluboký dojem a zanechala v něm trvalý odkaz.⁷⁸ Důkazem k tomu mohou být nejen vlastní kresby, které si z Ruska přivezl,⁷⁹ ale zejména jeho pozdější politické názory a projevy, v nichž byla ruská říše zahrnuta hospodářsky a často i politicky.

2.2 Život na venkově: rodina a hospodářství

Po návratu z Petrohradu a utichnutí revoluce pokračoval hrabě Harrach ve službě v armádě.⁸⁰ Ta pro něj skončila poměrně záhy, roku 1856, kdy opustil husarský pluk po roztržce se svým plukovníkem, a Jan Nepomuk se začal plně věnovat hospodářství a v této době také rodinnému životu. Roku 1856 zakoupil jeho otec panství Konárovice u Kolína, které synovi věnoval jako dar ke sňatku, který téhož roku uzavřel Jan Nepomuk s členkou lobkowiczké dynastie, Marií Markétou.⁸¹ Manželství Jana Nepomuka s jeho první ženou bylo neobyčejně šťastné a velmi silný citový vztah mezi nimi dokládá zejména jejich velmi bohatá korespondence, která obsahuje celou řadu vřelých citových vyznání.⁸² Vzhledem ke

⁷⁶ MENČÍK, Ferdinand. *Slovanské vědomí Jana hr. Harracha* In: *Osvěta*, č. 3, Praha, 1913, s. 162.

⁷⁷ Podobnou situaci lze vidět např. u Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu, který se roku 1838 zúčastnil coby zvláštní vyslanec Ferdinanda I. korunovace královny Viktorie a tuto cestu využil k dalšímu a hlubšímu poznání Velké Británie, podrobně k této cestě In BINDER, Filip. *Zámek Hluboká v 19. století a Jan Adolf ze Schwarzenberga* (bakalářská práce), Praha, 2014.

⁷⁸ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 35-36 srov GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 303-304.

⁷⁹ Tyto kresby jsou uloženy v rodinném archivu Harrachů: AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 665

⁸⁰ Podrobné materiály ke službě Jana Nepomuka v armádě jsou uloženy v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton, 665.

⁸¹ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 36.

⁸² Korespondence je uložena v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 656 a podrobně se jí věnovala HÖLBL, Silvia. *Liebe, Ehe, Alltag im Hause Harrach Mitte des 19. Jahrhunderts: Korrespondenzen von Maria Margaretha, geb. Prinzessin von Lobkowitz und Johann Nepomuk Franz* (diplomová práce Universität Wien),

skutečnosti, že prvorozený syn Přibyslav zemřel v útlém věku, stejně jako tři jeho další sourozenci a druhorozený syn Karel František celý život trpěl duševní nemocí, nebylo ušetřeno až idylicky působící manželství těžkých zkoušek.⁸³

Život Jana Nepomuka na Konárovicích se tedy odehrával v rytmu rodiny a povinností hospodáře. Oblast hospodářství byla v tomto, ale i pozdějším období hraběti Harrachovi velmi blízkou. Pro své intenzivní reformní úsilí, které zahájil na konárovickém panství, ovšem později přenesl i na další majetky rodiny, hledal Jan Nepomuk inspiraci zejména u dobově patrně největšího experta, Františka Horského.⁸⁴ Vedle poměrně obvyklých reforem, jako bylo zavádění chovu nových druhů skotu, reformy pivovarnictví či zřízení lihovaru, se nebál mladý hospodář vstoupit i na pole experimentu. Známa je skutečnost, že hrabě Harrach nechal vysázet v Konárovicích morušovníky ve snaze zavést zde chov bourců japonských či také nepříliš úspěšné pokusy o pěstování tabáku.⁸⁵

Hospodářské aktivity Jana Nepomuka byly ještě zintenzivněny na počátku 60. let 19. století, kdy se z pověření svého otce stal správcem statků na severovýchodě Čech, kde pokračoval ve svém reformním elánu. Společně s prováděním reforem se pokoušel Jan Nepomuk, v delším časovém horizontu, o scelování jednotlivých velkostatků do kompaktnějších domén. Tradiční jádro rodového majetku, statky v okolí Jilemnice, sice zůstalo prakticky beze změny, nicméně jednotlivé velkostatky byly stále více propojovány a ústřední správa byla soustředěna v Jilemnici (?). Větších změn ovšem došla doména Harrachů na Královehradecku, kde v roce 1879 byly zakoupeny statky Dolní Přím, Puchlovice a poté roku 1886 Libčany. Nejpozději v roce 1906 již byly statky chápány a patrně i spravovány jako jeden celek.⁸⁶

Majetky, které vlastnil Jan Nepomuk přímo či je spravoval z pověření svého otce a později zdědil, se ovšem neomezovaly pouze na oblast středních a severovýchodních Čech. Menší statky vlastnily Harrachové také v jižních Čechách⁸⁷, zmínit je ovšem potřeba zejména

Vídeň, 2006 a později také ve své dizertaci *Harrach. Familienangelegenheiten: eine mikrohistorische Untersuchung zu Familienbeziehungen (19./20. Jahrhundert)*, Wien, 2010.

⁸³ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 216-218.

⁸⁴ K osobnosti Františka Horského SKALA, Ladislav. *František Horský a české zemědělství*, Hradec Králové, 1991, LÁZNIČKA, Jan. *František Horský. Zemědělský vynálezce a organizátor* In: *Prameny a studie. Osobnosti v zemědělství*, Praha, 2011, s. 7-25 či nejnověji KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří. *Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století* In: KUBŮ, E. – ŠOUŠA, Jiří. *Rodinné podnikání v moderní době*, Praha, 2018, s. 119-140.

⁸⁵ Podrobně k hospodářské činnosti LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 36-49.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 39-40.

⁸⁷ Jednalo se o velkostatky Želeč, Planá nad Lužnicí na Táborsku a Žinkovy nedaleko Klatov.

rodové statky, které ležely na říčce Litavě, a z části tak zasahovaly do Dolních Rakous a z části do Uher.⁸⁸ Po vymření starší rodové větve z Rohrau roku 1886 zdělila jilemnická větev další majetky v Dolních Rakousích. Celková rozloha majetku Jana Nepomuka se tedy vyšplhala ke 20 000 ha půdy, což z hraběte činilo velmi slušně finančně zaopatřeného velkostatkáře. Na statcích, jež ležely na území českých zemí, zaváděl hrabě Jan Nepomuk přímo českou správu, kterou poté preferoval i v administraci v Rakousích a Uhrách.⁸⁹

V souvislosti s bohatou hospodářskou, reformní a osvětovou činností je potřeba zmínit i časté členství případně předsednictví Jana Nepomuka v celé řadě osvětových či hospodářských spolků. Poměrně známé je jeho angažmá v Hospodářské jednotě táborského kraje, České hedvábnické jednotě, Českém spolku pro dovoz a přívoz či Hospodářské jednotě královéhradeckého kraje. Činnost těchto organizací nebyla pouze výlučně hospodářskou, ale do značné míry měly dané společnosti podporovat i vlastenecký život v českých zemích. Hrabě Harrach si ovšem v tomto ohledu, stejně jako v budoucnu, počínal zdrženlivě a neutrálně a nechápal zemědělské zájmy jako důvod k rozdělování obyvatelstva českých zemí na etnickém principu. I tak si lze vysvětlit skutečnost, že v 80. letech 19. století mu nečinilo žádný problém mít vedoucí úlohu ve smíšeném ovocnářském spolku v Čechách, který sdružoval Čechy i Němce.⁹⁰

Navzdory některým událostem lze označit rodinný život Jana Nepomuka Harracha za klidný a šťastný, což se dramaticky změnilo 2. září 1870, kdy zemřela jeho tehdy pouze třiatřicetiletá manželka. Smrt Marie Markéty nebyla zcela nečekanou, již krátce po uzavření manželství se u ní začaly projevovat první zdravotní problémy, které se později pouze zhoršovaly, patrně následkem častých porodů. Úmrtí, které přišlo krátce po porodu devátého dítěte, však hraběte zcela zdrtilo. Zcela otevřeně a bez jakéhokoliv skrývání přiznává „*šílenou bolest*“ a „*horké slzy, které tečou ze samotného srdce*.“⁹¹ Jan Nepomuk byl nicméně schopen účastnit se pohřbu své manželky a s největší pravděpodobností je možné tvrdit, že jej smutek neochromil na delší časové období, což v této době u aristokratů bylo obvyklé, nicméně se nejednalo o neměnné pravidlo. Připomenout lze velmi špatné psychické rozpoložení knížete Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu po smrti jeho milované ženy Eleonory, které mu

⁸⁸ V tomto případě se jednalo o velkostatek v Bruck an der Leitha.

⁸⁹ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 40.

⁹⁰ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 305.

⁹¹ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 210-211.

neumožnilo účast na jejím pohřbu a které trvalo několik měsíců či dlouho trvající paralyzaci zmíněné kněžny Eleonory po tragické smrti malého prince Waltera Prospera.⁹²

Smrt Marie Markéty se také promítla dvojnásobně do rodového majetku. Předně již roku 1872 prodal hrabě Harrach oblíbené panství Konárovice, na kterém s manželkou prožil tolik radostných chvil a na něž se po její smrti již nechtěl vracet. Zároveň ovšem celý život odmítal prodat panství Želeč v jižních Čechách, o čemž žádala Marie Markéta ve své závěti.⁹³

Období života Jana Nepomuk Harracha od počátku 70. let až do raných 90. let bylo vyplněno více či méně politickou aktivitou, jež byla narušena v zásadě dvěma důležitými rodinnými událostmi. V roce 1878 uzavřel hrabě Harrach druhé manželství, a tentokrát padla volba na Marii Terezii, rozenou princeznu z Thurn-Taxisu. Jestliže první manželství Harracha bývá označováno za velmi šťastné, láskyplné a harmonické, jeví se to druhé jako pravý opak, jelikož vzájemné vztahy obou manželů byly patrně poznamenány několika faktory. Již na počátku samotného manželství stály dvě nesmírně rozdílné osoby. Na jedné straně byl tehdy již padesátiletý Jan Nepomuk, přivyklý čilé a praktické činnosti, pobývajícím velmi často na venkovských panstvích, na druhé straně poté mladičká, dvaadvacetiletá princezna Marie Terezie, jež většinu času pobývala coby dvorní dáma císařovny Alžběty ve Vídni. Ke značnému věkovému rozdílu se tedy přidaly i jiné zájmy a zřejmě také odlišný pohled druhé manželky na politickou činnost a názory hraběte Harracha. Ačkoliv zůstává otázkou, zda si novomanželé k sobě někdy vůbec našli cestu, je zcela nepochybné, že během několika let se začali jeden druhému vzdalovat.⁹⁴

Manželská krize poté vrcholila po přelomu století, mezi rokem 1904 a 1905. V této době již Marie Terezie zcela bez skrupulí vyčítala Janu Nepomukovi jeho přílišnou zaneprázdněnost, vzájemné nepochopení a jeho lhostejnost k jejich jedinému dítěti, synovi Arnoštu Františkovi. Úmyslem Marie Terezie bylo opustit Jana Nepomuka a osvobodit oba dva od povinnosti, jež je tížila. V jednom ze svých dopisů dokonce vyjádřila, že by „*raději jedla samotný chléb s trochou lásky*“ než „*ve zlaté kleci ve věčné opuštěnosti a samotě*“.

⁹² K projevům smutku a funerálním záležitostem rodu Schwarzenbergů s přesahem do širšího prostředí aristokracie podrobně GRUBHOFFER, Václav. *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů 1732-1914*, České Budějovice, 2013 či k tzv. „případu Walter“ schwarzenberského rodu BOUŠKA, Jan. *Cesta kněžny Eleonory ze Schwarzenbergu do Británie 1838 a její syn Walter Prosper* (bakalářská práce), Praha, 2017.

⁹³ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 212.

⁹⁴ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 214-215.

*hynula.*⁹⁵ Ačkoliv lze předpokládat, že Harrachovi nebylo lhostejné, v jakém stavu se ocitlo jeho manželství, není jeho postoj detailně znám. Až do raných 90. let 19. století byl Jan Nepomuk zároveň politicky vytížen, je tedy možno se oprávněně domnívat, že jeho aktivity mu poskytovaly částečně únik z nelehké rodinné situace, ale zároveň k ní silně přispívaly a patrně neumožňovaly nastolit *modus vivendi*, jenž by byl přijatelný pro hraběte i jeho ženu. Nepříliš harmonické soužití bylo ukončeno poměrně náhle a nečekaně roku 1908, kdy tehdy pouze dvaapadesátiletá Marie Terezie zemřela.⁹⁶

Další významná událost, která zasáhla do života Jana Nepomuka, byla smrt jeho otce hraběte Františka Arnošta roku 26. února 1884. Se smrtí hraběte bylo svázáno nejen dědictví a převzetí fideikomisních statků Jilemnice, Branná a Žďár, Sadová se Stěžery a Puchlovicemi, Prugg, Parendorf a Neudorf, které významně rozmnožilo finanční možnosti Jana Nepomuka, ale také členství v panské sněmovně říšské rady, ve které se nově pokoušel hrabě Harrach prosazovat své představy a návrhy.⁹⁷

Dobu života hraběte Nepomuka po roce 1890, kdy zakusil hořkou porážku punktací, lze charakterizovat jako čas, kdy Jan Nepomuk ustoupil z politického života do pozadí a věnoval se hospodářským aktivitám a bilanci svých postojů na stránkách tehdejších periodik. O celé řadě novinových článků, které hrabě napsal v závěru svého života, bude pojednáno ve zvláštní kapitole této práce. Hospodářské úsilí vedlo v této době na Balkán, který mu byl sympatický nejen díky novým a širokým ekonomickým možnostem, ale také díky jihoslovanskému obyvatelstvu, které Jan Nepomuk často hájil a v němž spatřoval přirozeného spojence v úsilí Čechů. Do regionu podnikal řadu cest, velmi známá je cesta do Dalmácie, Černé Hory a Bosny, kterou vykonal v roce 1894. Oblast Balkánu se stala pro hraběte vskutku velmi blízkou, jelikož si v letovisku Herceg Novi, které leží v později proslulé zátocce Borka Kotorská, zřídil letní sídlo. Hraběte v tomto období také zaměstnávaly ceremoniální záležitosti a zejména projevy uznání a díky zejména ze strany těch, za které se celý život stavěl. Výjimečným dnem pro Jana Nepomuka byl 8. únor roku 1896, kdy mu císař po dlouhém otálení udělil Řád zlatého rouna.⁹⁹

Zároveň již ale Janu Nepomukovi ubývaly síly a začaly se projevovat některé zdravotní neduhy. Ještě v dubnu 1907 přivítal císaře Františka Josefa I. v Moderní galerii

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 215.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 215-216.

⁹⁷ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 316.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 325.

coby předseda jejího kuratoria, následujícího roku se ovšem jeho zdravotní stav dramaticky zhoršil. Ačkoliv se zdálo, že se hrabě Harrach nedožije svých 80. narozenin, zvládl nemoc překonat a jeho zdraví se zlepšilo natolik, že mohl patřičně oslavit životní jubileum. Na podzim roku 1909 se přesunul Jan Nepomuk z Čech do Vídně, kde 12. prosince téhož roku, obklopen svými dětmi, dovršil svoji pozemskou pout'.¹⁰⁰

Bezprostředně po smrti hraběte Harracha se objevila nekončící řada nekrologů, vzpomínek a projevů uznání a úcty. Některé reakce na jeho úmrtí ovšem vykazovaly jistou dávkou nízkosti, zejména pak počínání předsednictva poslanecké sněmovny říšské rady, které odmítlo návrh na hodinovou přestávku plenární schůze tak, aby se jednotliví poslanci mohli účastnit pohřebních obřadů. Ostatky zemřelého byly pokropeny svěcenou vodou v klášterním kostele Panny Marie u Skotů, který stojí v bezprostřední blízkosti vídeňského paláce Harrachů. Po tomto obřadu bylo tělo Jana Nepomuka vlakem převezeno do Jilemnice a odtud smutečným vozem do Horní Branné, kde bylo 17. prosince uloženo k věčnému odpočinku do rodinné hrobky.¹⁰¹

¹⁰⁰ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 268.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 268.

3. Politické aktivity Jana Nepomuka hraběte Harracha

3.1 Činnost ve veřejném prostoru: Matice česká a české Muzeum

Politická činnost hraběte Harracha se začala odvíjet již v jeho mládí a poté se táhla jako červená niť celým jeho životem. Za jeho první politickou aktivitu bývá tradičně označována účast na Slovanském sjezdu roku 1848, na který jej a jeho mladšího bratra Alfreda vzal otec hrabě František Arnošt. Tehdy pouze dvacetiletý hrabě měl po svém zvolení náhradníkem českoslovanského výboru šanci poznat první reálná politická jednání. Nicméně ani on, ani jeho otec do jednání Slovanského sjezdu patrně nijak více nezasahovali, jelikož rodina opustila Prahu z důvodů nepokojů poměrně záhy v červnu 1848.¹⁰²

Nelze se ovšem domnívat, že by účast na Slovanském sjezdu zasáhla život Jana Nepomuka a celé hraběcí rodiny jako blesk z čistého nebe. Poměrně známý jsou zájmy hraběte Františka Arnošta o předbřeznové poměry v habsburské monarchii, a zejména postavení Českého království uvnitř tohoto soustátí.¹⁰³ Svě politické názory a postoje se snažil hrabě Harrach předávat i svému synovi, který se po jeho boku účastnil bezpochyby řady rozhovorů a schůzek, při nichž byla politika tématem.¹⁰⁴ Jako zásadní „vklad“, jenž vložil František Arnošt svému synovi do jeho budoucího života, se ovšem jeví vzdělání, které formovali tři přední čeští vlastenci.

Období od revolučních let do roku 1856 bylo pro Jana Nepomuka naplněno především jeho službou v armádě, na kterou v druhé polovině 50. let navázala čilá hospodářská a podnikatelská činnost. Ačkoliv vstoupil hrabě Harrach do řady hospodářských spolků a společností, které měly jistě vlastenecký přesah, on sám své politické názory a cítění do ekonomické sféry nepřenašel. Svoji činnost na poli hospodářství tedy Harrach chápal spíše jako čistě ekonomickou a osvětovou záležitost, která měla zároveň i silné sociální rysy.

Vlastenecké a politické názory Jana Nepomuka se tedy mnohem více promítaly do jiných segmentů jeho činnosti. Vedle „klasických“ politických aktivit, tedy účasti na kolbišti

¹⁰² Přesné datum odjezdu hraběcí rodiny není uvedeno In: MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach* ani v dalších životopisech hraběte Harracha, ale lze usuzovat, že k odjezdu došlo bezprostředně po vypuknutí svatodušních bouří 12. června 1848.

¹⁰³ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 303-304 či příslušná kapitola o Františku Arnoštovi In: LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*.

¹⁰⁴ Jedno z těchto setkání zmiňuje TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života I*, s. 226 tuto zmínku uvádí i GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848* a LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*.

říšské rady a českého zemského sněmu, se jednalo o jeho angažovanost v řadě kulturních a vzdělávacích spolků, které sehrály v českém národním hnutí důležitou roli. Zejména se jednalo o jeho členství v Matici české a Společnosti Muea Království českého.

Do obou těchto společností vstoupil Jan Nepomuk teprve coby devatenáctiletý mladík, 7. března roku 1847. Patrně z důvodu jeho služby v armádě nebyla jeho činnost v rámci těchto institucí z počátku příliš aktivní, čemuž nepřispívaly ani politické poměry nastoupivší po revoluci 1848. Nicméně tato situace se změnila po odchodu hraběte z armády a ještě více po obnovení ústavnosti počátkem 60. let 19. století, kdy společnosti nabyly větší samostatnosti.¹⁰⁵

Záhy se ukázalo, že právě Matice česká bude jedním z důležitých center aktivit hraběte Harracha. Stalo se tak 5. prosince 1862, kdy byl Jan Nepomuk zvolen do čela Matice, coby její šestý kurátor. Matice se v této době nacházela v táhnoucí se krizi, která byla zapříčiněna částečným odklonem veřejné pozornosti od této instituce, absencí jasnějšího vymezení a zároveň nedostatkem finančních prostředků. Volba českému hnutí příznivě naladěného a zároveň organizačně velmi schopného a pracovitého člověka nebyla proto náhodná a zajisté ani zcela neočekávaná. Již o téměř rok a půl dříve, v dubnu 1861, psal V. V. Tomek v jednom ze svých dopisů Josefu Jirečkovi, že hrabě Harrach je jedním z uvažovaných kandidátů na čelní post Matice české.¹⁰⁶ Vedení instituce se Jan Nepomuk ujal s energií sobě vlastní a zaměřil se primárně na systematizaci fungování Matice a její dostatečné finanční zabezpečení. Úspěch při konsolidaci společnosti byl dán jistě dílem i tím, že Harrach mohl v Matici spolupracovat s osobami, které mu byly názorově a mnohdy i osobně blízké, mezi jinými se jednalo o dva jeho bývalé učitele – Jana Erazima Vocela a Jaroslava Vrtátka – či jeho politického „kolegu“ Františka Ladislava Riegra.¹⁰⁷

Z vedení Matice české odcházel Jan Nepomuk Harrach roku 1892, kdy byl zvolen prezidentem Společnosti Muzea království českého poté, co kníže Karel Schwarzenberg opustil tento post. Skutečnost, že volba padla právě na hraběte Harracha, nebyla zcela jistě náhodná. V jeho prospěch hovořilo předně jeho předchozí angažmá v Matici, kterou dokázal velmi úspěšně stabilizovat, ale také jeho konsenzuální charakter a schopnost smíru, které jej v zjitřených 90. letech 19. století činily přijatelným kandidátem pro širší spektrum

¹⁰⁵ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 121-122.

¹⁰⁶ POKORNÁ, Magdaléna. *Jan hrabě Harrach a Matice česká* In: *Sborník národního muzea v Praze*, řada C, rok 2014, s. 64.

¹⁰⁷ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 122; podrobněji k aktivitám Jana Nepomuka Harracha v rámci Matice české *Tamtéž*, s. 120-128.

společnosti. V neposlední řadě je potřeba zmínit, že Harrach se ve prospěch Muzea angažoval velmi aktivně již v 70. letech, kdy se stal členem komitétu pro stavbu nové muzejní budovy, za jejíž stavbu plédoval na půdě českého zemského sněmu. Poté, co se Jan Nepomuk ujal své nové pozice, uplatňoval v ní podobné principy jako v rámci svého předešlého řízení Matice české. Primárně se tedy zaměřil na finanční a personální stabilizaci muzejní instituce a také na reorganizaci vnitřního fungování s cílem jeho zefektivnění.¹⁰⁸

Zastavme se ovšem alespoň krátce v období raných 80. let 19. století. Když se během roku 1883 na zemském sněmu projednávala samotná stavba budovy a její finanční zajištění, hájil Harrach tuto záležitost vzhledem ke stavu staré muzejní budovy jako natolik „*nutnou, že nesnese odkladu*“¹⁰⁹, a pronesl: „*Záležitost muzea je záležitost všech obyvatel této země... proto je povinností zemského sněmu starat se, aby neocenitelné poklady... byly také zachráněny a zachovány pro pokolení příští.*“¹¹⁰ Zároveň Jan Nepomuk dodal, že „*Čech i Němec plesati musí, když na konci Václavského náměstí k ozdobě města a ku slávě každého obyvatele této země... se postaví... pomník mocného ducha lidského!*“¹¹¹

Výše zmíněná slova dokládají nejen živý zájem hraběte Harracha o stav muzejních sbírek a výstavbu nové budovy, ve které by mohly být důstojně vystaveny, ale zároveň nám mohou přiblížit, jaký vztah hrabě k Muzeu choval. V jednom ze svých dalších projevů Jan Nepomuk pronesl, že v Muzeu jsou vystaveny „*poklady neocenitelné vědy, umění, historie, kultury obouch kmenů v této vlasti!*“¹¹² Společně s předešlým citátem je tento úryvek přesvědčivým důkazem, že ačkoliv Jan Nepomuk sám sebe považoval za Čecha v etnickém smyslu, což dokazoval mj. velmi častým využíváním češtiny na veřejnosti, instituci Muzea chápal v širším zemském smyslu a odmítal její přisvojení pouze jednou částí obyvatelstva Českého království. Toto potvrzuje skutečnost, že hrabě Harrach sice byl schopen překročit tradiční rámec aristokratické společnosti a přihlásit se ke svému češství, nicméně na druhé straně zcela neopustil zemský patriotismus a jeho akcentování, kterým se bezpochyby snažil o co největší konsenzualitu a zároveň si tím ponechával možnost manévrovat v politických jednáních.

¹⁰⁸ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s.128. Podrobněji k této kapitole dějin Muzea Království českého SKLENÁŘ, Karel. *Obráz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha-Litomyšl, 2001, s. 271-306.

¹⁰⁹ Projevy pronesené na českém zemském sněmu ke stavbě nové muzejní budovy jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv), karton 663.

¹¹⁰ Projev uložený v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹¹¹ *Tamtéž.*

¹¹² Jedná se další z projevů Jana Nepomuka Harracha uložený v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

Pokud bychom označili činnost hraběte Harracha v rámci Matice české, muzejní společnosti a dalších menších či větších společností a spolicích za aktivity ve veřejném prostoru, tak vedle tohoto veřejného angažmá existovala v životě Jana Nepomuka ještě účast na „*politickém klání*“, jež se odehrávalo na říšské radě, a zejména na českém zemském sněmu. Cesta hraběte Harracha do těchto dvou zastupitelských orgánů byla zahájena po obnovení ústavnosti v rakouské monarchii na počátku 60. let 19. století. Vzhledem k jeho angažovanosti v předchozí době to nelze vnímat jako něco zcela překvapivého, ale spíše jako logické vyústění či pokračování jeho celkových aktivit.

3.2 První zkušenosti s vysokou politikou: 60. léta

První pokus proniknout na půdu českého zemského sněmu podnikl Jan Nepomuk Harrach již v roce 1861 coby kandidát na Jilemnicku. Nicméně tento pokus skončil pro hraběte nezdarem, jelikož podlehl svému protikandidátovi, bývalému okresnímu hejtmanovi Vrchlabí Františku Laufbergerovi. Poslancem zemského sněmu se stal o tři roky později, 27. listopadu 1864, kdy byl do tohoto zastupitelského orgánu zvolen společně s Karlem Schwarzenbergem a Jiřím Kristiánem Lobkowiczem za stranu konzervativního velkostatku ve velkostatkářské kurii.¹¹³

Brzy po svém vstupu do českého zemského sněmu, v roce 1865, uveřejnil Jan Nepomuk Harrach svůj patrně první rozsáhlejší spis nazvaný *Spása Rakouska*. V tomto několikastránkovém dokumentu zaznamenal myšlenky a názory, které v něm zrály, podle jeho vlastních slov, již od roku 1860. V samotném úvodu hrabě Harrach alespoň částečně osvětlil důvody, které jej k uveřejnění spisu přiměly. Vedle spíše obecnějších prohlášení o „*nejupřímnější snaze viděti mocnářství naše Rakouské zachováno, sesíláno, a pro budoucnost trvale upevněno*“ a „*zmohutnění budovy říše naší v nebezpečí postavené*“¹¹⁴ naznačuje Jan Nepomuk i jakousi deziluzi po vydání říjnového diplomu, od jehož vydání uběhlo již pět let a která jej bezpochyby motivovala k tomu, vystoupit se svými názory na veřejnosti. Autor chápal říjnový diplom jako cestu, jež způsobí „*dokonalý obrat v politice*“, a když uznal, že k některým změnám již došlo, zároveň dodal, že některé změny stále nebyly realizovány, což jej vybízí k vydání spisu.¹¹⁵

¹¹³ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 307.

¹¹⁴ Rukopis spisu *Spása Rakouska* i koncepty jemu předcházející jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663. Tento spis zmiňuje i GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848* a LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*.

¹¹⁵ Tamtéž.

Zásadní politickou tezí, která byla namířena na vnitřní poměry monarchie a jež byla obsažena nejen v prvním vydání *Spásy Rakouska*, ale i v dalších pojednáních či člancích hraběte Jana Nepomuka, bylo provedení „nejdokonalejší rovnoprávnosti“, ve které Harrach spatřoval „jediný pramen života a trvání Rakouska.“ V oblasti zahraniční politiky poté hrabě chápal jako nezbytnou změnu vztahu v tomto období ještě k Německému spolku a dodal, že je potřeba „zevnější politiku vůbec.“¹¹⁶

Dosavadní snahy udržet pozice habsburské monarchie v německém prostoru zhodnotil Jan Nepomuk jako zcela klamné a mylné, velmi negativně vnímal „nevděk“ z německé strany a také některé snahy velkoněmců o začlenění Rakouska do tamního prostoru. Navrhoval tedy přeorientovat zahraniční politiku na východ tak, aby bylo naplněno „Ostreich (východní říše v pravdivém tohoto slova“, a opřít rakouskou monarchii o národy východní Evropy, v nichž „zkvítá Rakousku budoucnost.“¹¹⁷

S přeorientováním zahraniční politiky směrem na východ Evropy souvisí i živý zájem hraběte Harracha o slovanské obyvatelstvo. Některé tyto názory již krystalizovaly ve *Spáse Rakouska* a později byly komplexněji shrnuty v Harrachově spisu *O světodějinném poslání Slovanů*. Ve svém pojednání o spáse Rakouska z roku 1865 hrabě vyzdvihl podporu monarchie, kterou vyjádřilo slovanské obyvatelstvo v době revolučních let 1848-1849, a tuto podporu postavil do jasného protikladu vůči „maďarským samochoutkám“ a „vlašským a německým centrifugálním snahám.“ Zároveň se negativně vyjádřil o určitém nedocení, které se slovanskému obyvatelstvu dostalo po revoluci ze strany představitelů státní moci. Vzhledem ke svým sympatiím ke Slovanům se Jan Nepomuk nebránil patrně již v roce 1865 jistému rozšíření rakouské monarchie o slovanská území na jižní, severní a východní hranici. Ovšem hrabě zcela odmítal být jen úvahy o širší slovanské říši, která by snad měla nahradit habsburskou monarchii samotnou. Takovéto představy považoval za „proud všeslovanské říše“, kterým by byly jednotlivé slovanské národy zaplaveny a nemohly by „kráčet ke šťastné budoucnosti.“ Ruská říše v Harrachově úvaze tedy vystupovala jako zahraničně politický partner, se kterým je potřeba udržovat co nejlepší vztahy, nikoliv jako iniciátor širšího sjednocení slovanského obyvatelstva v Evropě.¹¹⁸

V souvislosti se zahraniční politikou a slovanským obyvatelstvem neunikla Janu Nepomukovi ani situace obyvatel těch částí Balkánu, které byly stále ovládány Osmanskou

¹¹⁶ Citace z prvního vydání spisu *Spása Rakouska*. Rukopis uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹¹⁷ *Tamtéž*.

¹¹⁸ *Tamtéž*.

říši. Vedle živého politického zájmu o Balkán a tamní Slovanů, který hrabě projevovat zejména ve svých politických tezí a jejich prezentací na veřejnosti, bychom u Harracha mohli najít ještě najít ekonomické aspekty jeho zájmů o tuto část Evropy, které se zhmotňovaly zejména v jeho četných cestách na Balkán v pozdním období jeho života. Ve *Spáse Rakouska* Jan Nepomuk poměrně tvrdě kritizoval počínání rakouské zahraniční politiky vůči Osmanské říši, k čemuž využíval historickou a náboženskou argumentaci zastoupenou výrazy o „*dědičném nepříteli Rakouska*“, „*odkazu předků*“ a „*křesťanských povinnostech*“ či obyvatelích „*sténajících pod púlměsícem*.“¹¹⁹ Hrabě Harrach v tomto svém spisu tedy navrhol změnu zahraničně politického kurzu k Osmanské říši a ochranu slovanského obyvatelstva Balkánu tak, aby toto obyvatelstvo tíhnulo k rakouské monarchii a rozšířilo počty Slovanů uvnitř ní.¹²⁰

Postavení slovanského obyvatelstva uvnitř monarchie je věnován i další prostor v části spisu *Spása Rakouska*, ve které se Jan Nepomuk zamýšlel nad příčinami, které dle něj vedly k podřadnosti Slovanů vůči jiným národnostem. Vedle poměrně očekávatelné kritiky germanizačních a maďarizačních tendencí a nerespektování faktu, že Slované úhrnem tvoří jasnou většinu obyvatelstva monarchie, se v tomto spisu hraběte Harracha objevuje i kritika „*zámožnějšího a vzdělanějšího obyvatelstva*“ a také šlechty. Těmto dvěma sociálním skupinám hrabě vytkl, jak sám dodává nerad, že jejich většiny se odcizily slovanským národům, na rozdíl od šlechty německé a maďarské a částečně polské, které naopak stanuly v čele snah daných národních hnutí.¹²¹ Touto kritikou do „vlastních řad“ Jan Nepomuk opět překračoval tradiční rámec aristokratické společnosti, což se dělo spíše výjimečně. Jistou obdobu v prohlášení hraběte Harracha o odcizení šlechty národu lze najít ve známé proklamací Bedřicha knížete Schwarzenberga, ve které se vyjádřil, že „*šlechta musí mít kořeny v národě*“, pakliže chce mít naději na přežití.¹²²

Dalším vybočením z obvyklého kurzu aristokratických politiků, které lze najít v prvním vydání *Spásy Rakouska*, je Harrachův důraz na národnost navzdory tomu, že ji Jan Nepomuk blíže nedefinuje a chápe ji spíše poněkud vágně. Na jedné straně totiž národnost vedle náboženství označil za „*morální sloupy budovy státní*“,“¹²³ což by mohlo implikovat, že ji chápal spíše coby národnost celorakouskou, vztahující se k širší monarchii. Na druhé straně

¹¹⁹ První verze spisu *Spása Rakouska* uložený v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹²⁰ *Tamtéž*.

¹²¹ *Spása Rakouska*, 1865.

¹²² SCHWARZENBERG, Karel. *Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník a Zrození revolucí*, Praha, 1937.

¹²³ *Spása Rakouska*, 1865.

ovšem hrabě dodal, že upírat obyvatelům jejich národnost je „zaslepenost“ a že „... jednotlivých jazyků upříti se nedá, bůh to tak zřídil, rozmanitost přírody se v tom zrcadlí...“, a dokonce neváhal označit potlačování jedné národnosti druhou za hříšné jednání. Na tomto přístupu lze již pozorovat, že hrabě Harrach sice zcela neopustil koncepcie národa ve smyslu země či celé monarchie, ale zároveň již uznává i důležité kritérium jazyka, ke kterému se také sám hlásil.¹²⁴

K samotné spáse rakouské monarchie a spokojenosti jejích národů navrhl Jan Nepomuk v tomto svém spise dvě cesty. První z nich byla korunovace Františka Josefa I. českým králem a rakouským císařem. Korunovaci chápal hrabě Harrach na jedné straně jako právo panovníka, na druhé straně také jako jeho povinnost. Zároveň ve *Spáse Rakouska* navrhl pořadí jednotlivých korunovací. Jako první měla být uskutečněna korunovace českým králem v Praze, v jejímž rámci by proběhla i korunovace moravským markrabětem a slezským vévodou. Poté by následovala korunovace uherským, haličským a lombardsko-benátským králem a až na časově sousledně poslední pozici zařadil Harrach korunovaci rakouským císařem spojenou s holdováním jednotlivých rakouských zemí. V načrtnutém pořadí jednotlivých korunovací se zrcadlí nejen preference Českého království, respektive České koruny, ale také budoucího rozčlenění monarchie na jednotlivá království, které Jan Nepomuk nastínil v další části spisu a jež představovalo druhou cestu k záchraně habsburského soustátí.¹²⁵

Celý plán reorganizace rakouské monarchie měl být dle slov hraběte Harracha založen na historickém právu zemí. Dle Jana Nepomuka měla být celá monarchie rozdělena na celkem šest částí, které by se ještě dále dělily do menších celků. Pro přehlednost uvádíme tuto část návrhu v příloze.¹²⁶

Závěrečnou část spisu věnoval Jan Nepomuk Harrach tomu, aby přiblížil svoji představu o tom vnitřním fungování říše. Poměrně příznačně přisoudil první místo a prvotní iniciativu císaři, který měl ustanovit vládu. Tato vláda se měla sestávat z celkem šesti resortů s tím, že posledním z nich mělo být kolegium pěti kancléřů zastupujících jednotlivá království, kteří by z Vídně spravovali „vyučování, obchod i průmysl, i policii v nejvyšší

¹²⁴ *Tamtéž.*

¹²⁵ *Tamtéž.*

¹²⁶ Viz. příloha č. 4 této práce.

*instanci.*¹²⁷ Po ustanovení takovéto vlády měl opět císař sám „*po uvážení nabytých zkušeností*“ uznat, že současná ústava a politická situace nemůže uspokojit všechny národy či národnosti rakouské monarchie, a vydat novou ústavu, v níž bude zakotveno rozdělení na šest dříve naznačených celků a zároveň závazek korunovace pro císaře a všechny jeho nástupce na trůně.¹²⁸

Říše jako celek měla také disponovat centrálním zastupitelským orgánem skládajícím se ze dvou komor – panské a poslanecké sněmovny. Jan Nepomuk navrhl, aby volby do poslanecké sněmovny probíhaly obesláním skrze zemské sněmy, což je vzhledem ke skutečnosti, že šlechta na českém zemském sněmu měla tradičně silné zastoupení, zcela logické. Obsazení panské sněmovny ve *Spáse Rakouska* z roku 1865 Harrach blíže nedefinoval, ale lze předpokládat, že složení této komory parlamentu z arcivévodů, hlav určitých šlechtických rodů, členů „*ex-officio*“ a jmenovaných členů nebylo hraběti proti mysli. Toto říšské zastupitelstvo, jak jej Jan Nepomuk nazval, se mělo scházet jednou ročně a projednávat pouze omezené spektrum otázek státní správy, a to sice: zahraniční politiku, finanční politiku, vojenskou a armádní politiku a záležitosti spravedlnosti.¹²⁹

Na úrovni jednotlivých zemí rozpracoval hrabě Harrach dvoustupňovou sestavu sněmů, jež se měla sestávat ze sněmů korunních a zemských. Jan Nepomuk předpokládal, že korunní sněmy, jež v jeho návrhu představovaly vyšší úroveň, se budou scházet jednou ročně v hlavním městě daného království a budou obesílány sjezdy zemskými. Kompetencí korunních sněmů měly být všechny ty záležitosti, které kancléř dané země zastupoval ve Vídni, tedy otázky školství, obchodu a policie, a zároveň kancléř měl zastupovat centrální vládu na daném korunním sněmu. Těmto sněmům také Harrach přisoudil zákonodárnou iniciativu v oblasti jejich kompetencí. Vymezení zemských sněmů načrtl Jan Nepomuk spíše vágně slovy „... *zaujímá všecko, co nepatří ani do kompetence korunních sněmů ani říšské rady... všecko, co se země samé týče.*“ Jednat se mělo například o záležitosti zemědělství, nižšího školství či církví.¹³⁰

Ačkoliv v tomto spisu z roku 1865 není blíže definováno, jak konkrétně by vypadaly vztahy mezi jednotlivými korunními celky, soudě dle pozdějších návrhů z pera Harracha lze tušit, že by byly zcela rovnoprávné a dané země by spolu sdílely jen některé velmi omezené

¹²⁷ Celou vládu nazval Harrach „*ministerstvem*“ a kromě pěti kancléřů ji měly tvořit následující resorty: presidium, ministerstvo zahraničí a císařského domu, ministerstvo financí, ministerstvo války, ministerstvo spravedlnosti.

¹²⁸ *Tamtéž.*

¹²⁹ *Spása Rakouska*, 1865.

¹³⁰ *Tamtéž.*

spektrum otázek státní správy. Tento předpoklad dokládají i četné zmínky o „nejdokonalejší rovnoprávnosti“ či o tom, že spravedlnost má být základem říše.¹³¹

Ve *Spáse Rakouska*, prvním obsáhlejších spisu Jana Nepomuka Harracha tohoto rázu, můžeme tedy najít téměř všechny jeho politické myšlenky, které samozřejmě procházely svým vlastním vývojem, ale o nichž lze říci, že je hrabě prosazoval až do konce svého života. Těmito „konstantami“ hraběte Harracha byl důraz na historické právo jednotlivých zemí, zejména Českého království, respektive České koruny, který zcela odpovídal názorovému proudu tzv. *konzervativního velkostatku* a také silný důraz na rovnost jednotlivých historických celků rakouské monarchie a snaha o uskutečnění federalismu na principu rovnoprávnosti. Do těchto snah zasáhlo pouze dva roky po dokončení *Spásy Rakouska* provedení tzv. *dualismu*, které ovšem nebránilo, aby se Jan Nepomuk svých představ a snah vzdal.

Vedle výše uvedených, pro konzervativního aristokrata relativně očekávatelných názorů, můžeme u hraběte Harracha vidět i eminentní zájem o problematiku slovanského obyvatelstva, a co je především zajímavé, tak důraz na národnost a jazyk, tedy záležitosti, kterými spíše vybočoval z aristokratické společnosti. Když k poslednímu zmíněnému připočteme ještě silný důraz na sociální otázku, který sice Jan Nepomuk nevyjevil ve *Spáse Rakouska* z roku 1865, ale v některých svých dalších pojednáních, je vcelku logické, že hrabě byl schopen získat podporu i v širších nižších vrstvách společnosti, a nikoliv pouze mezi jemu rovnorodými.

Byla to právě široká podpora veřejnosti a nižších vrstev obyvatelstva, která v roce 1870 vedla k tomu, že Jan Nepomuk Harrach byl znovu zvolen do českého zemského sněmu, ale tentokrát ve venkovské kurii za obce v jilemnickém, rokytnickém, vrchlabském a vysockém okresu. Volba byla sama o sobě poměrně nezvyklá, ale téměř zcela výjimečná je skutečnost, že hrabě Harrach po této volbě rezignoval na svůj poslanecký mandát ve velkostatkářské kurii a na sněmu zůstal coby zástupce venkovských obcí. Tímto činem Harrach prokázal svoji schopnost přenést se za hranice uzavřené aristokratické společnosti a adaptovat se v nové občanské době 19. století.¹³²

¹³¹ Jan Nepomuk Harrach v tomto případě využíval latinského výroku „*Iustitia regnorum fundamentum*“, který byl zároveň heslem rakouského císaře Františka I. Zároveň v dubnu roku 1867 sepsal krátký text nesoucí právě tento titul, ve kterém stručně rekapituluje historické události od roku 1848. Text je uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karta 663.

¹³² GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 307-308.

3.3 Politický ruch 70. let

Počátek 70. let se pro Jana Nepomuka nesl nejen ve znamení výše zmíněného volebního úspěchu, ale také dvou důležitých událostí, které zasáhly do jeho života – smrt jeho první manželky v září roku 1870 a čilejší politická aktivita, jež kulminovala ve vyjednávání o tzv. *fundamentálkách*. Tyto dvě události byly a bývají často dávány do vzájemné souvislosti s tím, že hrabě Harrach měl v politické činnosti hledat zapomenutí a útěchu. Ačkoliv toto spojení nelze vyloučit, vzhledem k tomu, že při jeho uvádění nebývá odkazováno na konkrétní prameny, ze kterých bylo vyvozeno, zůstává spíše pouze jednou z možných variant. První životopisec Jana Nepomuka Ferdinand Menčík zároveň ve své knize uvedl, že smrt první Harrachovy manželky jej zasáhla „*uprostřed ruchu politického*“ a poté „... *avšak nedlouho v nečinnosti nevydržel*“ a naopak za prostředek k „*zotavení*“ označil cestu hraběte do Petrohradu podniknutou v červnu roku 1871.¹³³ Nelze popřít, že by aktivita Jana Nepomuka nebyla na počátku 70. let a v pozdějším období čilejší než dříve, otázkou je, zda tuto skutečnost lze připsat zármutku po smrti své první manželky. Stejně tak mohla být příčinou vzrušená doba počátku 70. let, naděje na zlepšení postavení Českého království v rámci Předlitavska a zklamání po krachu této naděje či zcela prostá skutečnost, že se hrabě Harrach v 60. letech cítil ještě jako nováček ve světě reálné politiky a potřeboval více času pro zorientování se.

Přesné příčiny vzednutí politické aktivity Jana Nepomuka počátkem 70. let 19. století tedy nelze zcela jasně určit, ovšem bez ohledu na to zůstává skutečností, že v tuto dobu se Harrach pohyboval v centru dění. V souvislosti s vyjednáváním o tzv. *fundamentálních člancích* se totiž stal rodový palác Harrachů místem některých politických jednání. Již na jaře roku 1870, na přelomu března a dubna, se zde sešli zástupci konzervativní aristokracie a českých liberálních politiků s cílem, obnovit předešlou koalici mezi těmito dvěma stranami, která zanikla po podání tzv. *státoprávní deklarace českých poslanců*, respektive poté, co tito poslanci byli v září roku 1868 zbaveni svých mandátů.¹³⁴ Téměř přesně o rok později se na stejném místě sešli konzervativní šlechtici a čeští liberálové s ministrem vídeňské vlády Albertem Schäfflem, aby mohli společně předjednat první návrhy *fundamentálek*.¹³⁵

Jakou roli v celém vyjednávání sehrál samotný hrabě Harrach, je poměrně těžké určit, protože jeho osobní pozůstalost neobsahuje téměř žádné dokumenty vztahující se k tomuto tématu. Dokonce ani jeho pozdější životopisci nevěnovali tématu *fundamentálních článků*

¹³³ MENČÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*, s. 25-26.

¹³⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, Praha, 1982, s. 243.

¹³⁵ Tuto informaci všechny životopisy Jana Nepomuka Harracha.

jakoukoliv pozornost, vyjma výše uvedené zmínky o jednáních na jaře roku 1871. Jan Nepomuk, vzhledem k tomu, že nebyl vůdčím představitelem strany konzervativní aristokracie, se patrně neúčastnil žádných dalších přímých jednání s členy vídeňské vlády jako jeho straničtí kolegové Jindřich Clam-Martinič, Jiří Kristián Lobkovicz a Karel Schwarzenberg. Absence pramenů také zabraňuje zjistit nejen, zda byl Harrach svědkem i jiných jednání v Praze než těch, která se odehrávala v jeho paláci, a také, jaký měl Jan Nepomuk vůbec názor na tato jednání a zda do nich vstupoval s vlastní iniciativou a invencí. Jedněmi z mála dokumentů, které se dochovaly do dnešních dní a které nám mohou poskytnout alespoň částečný vhled do názorového rozpoložení hraběte Harracha v této době, jsou dva texty, které sepsal během roku 1871. Jedná se o *Actionsprogram*¹³⁶ a článek, jenž byl otištěn v *Poslu z Prahy* 1. února 1871.¹³⁷

První z výše uvedených dokumentů, *Actionsprogram*, společně se svým dodatkem, který Harrach nazval *Skizze*, byly sice členěny po jednotlivých bodech a jsou relativně stručné, nicméně i tak představují alespoň částečně konkrétní představy o tom, jak dle hraběte mohlo či mělo být provedeno narovnání státoprávního postavení českých zemí. Celý „akční program“, respektive jednotlivé kroky, které v něm Jan Nepomuk představil, částečně připomínají procesní záležitosti, které nastínil ve svém návrhu na reorganizaci rakouské monarchie ve spisu *Spása Rakouska*. Stejně jako o šest let dříve ve *Spáse*, i nyní přisoudil hrabě prvotní iniciativu císaři, který měl ustanovit vládu. Součástí této „vyrovnání přátelsky naladěné“ vlády mělo být i ministerstvo pro Čechy, Moravu a Slezsko. Následně mělo dojít k rozpuštění jednotlivých zemských sněmů¹³⁸ a říšské rady, blíže nespecifikované reformě volebních řádů a ustanovení většiny v těchto zastupitelských orgánech, která umožní nejprve v zemských sněmech a poté v říšské radě přijetí jednotlivých návrhů zákonů o „vyrovnání.“ Na samotný závěr mělo dojít k setkání delegací tří výše zmíněných zemských sněmů v Praze, které by ještě jednou potvrdily přijetí daných zákonů. Poslední bod programu byl věnován opět panovníkovi, který měl celý proces stvrdit svojí korunovací českým králem.¹³⁹

¹³⁶ Dokument ve svém německém rukopise je uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663. Kromě zmíněného textu *Actionsprogram* se dochoval i rukopis textu *Bemerkungen zu den Fundamentalartikel*, který ovšem nepřináší žádný názorový vhled hraběte Harracha a jedná se pouze o sumarizaci toho, co z *fundamentálních článků* vyplývalo.

¹³⁷ Samotný rukopis článku se patrně nezachoval, na rozdíl od jiných, v pozůstalosti hraběte Harracha. Jeho existenci zmiňuje GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848* a také MENČÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*.

¹³⁸ Konkrétně tedy českého, moravského a slezského.

¹³⁹ Spis *Actionsprogram* uložený v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

V textu nazvaným *Skizze* poté Harrach rozvedl některé spíše obsahové záležitosti, které považoval pro „vyrovnání“ za důležité. První bod se týká uherského vyrovnání, které mělo zůstat netknuté a mělo být „tiše uznáno.“ Po tomto prohlášení věnoval část textu výčtu kompetencí a jejich přisouzení buď zemským sněmům, či říšské radě. Stejně jako v předchozích a pozdějších návrzích, i zde Harrach veškeré kompetence vyjma zahraniční, vojenské a finanční politiky přisoudil zemským sněmům. Dále byly „skicy“ hrabětem využity, aby zdůraznil, že ministr pro Čechy, Moravu a Slezsko musí být nejen důvěrníkem koruny a vlády, ale především „největších národních stran“ tak, aby se mohl stát „skutečným“ zprostředkovatelem mezi oběma stranami. Zároveň se v textu Jan Nepomuk vrátil k úřednímu postu „kancléře“¹⁴⁰, který měl zastupovat české země na zasedání centrální vlády. Samotný závěr textu věnoval Harrach opět císaři, jehož sankcionování daných zákonů a následná korunovace měla být „okamžitá“ a zároveň měla být spojena se starodávným zvykem pasování rytířů Řádu svatého Václava.¹⁴¹

V úvodu článku z 1. února 1871, který hrabě nazval *Čeho nám třeba?*, se Jan Nepomuk věnoval stručné charakteristice českého národa, který vzýval za jeho pokrok, který považoval za natolik strmý a rychlý, že „... žádný jiný národ v říši rakouské nemůže se v tomto ohledu ani s daleka s námi rovnati...“¹⁴² Ovšem navzdory úspěchům, jejichž výčet Harrach podal v úvodu, se stále Čechům a Českému království nedostalo řádného postavení uvnitř monarchie. Hlavní vnitřní příčinu této situace spatřoval Jan Nepomuk v neshodách a nesvornosti, zejména mezi dvěma politickými veličinami, na které se článkem obracel, stranou konzervativního velkostatku a českými liberálními politiky. Těmto dvěma politickým skupinám vyčítal neschopnost vzájemné dohody a konsenzu, což je důvodem k tomu, že se nepodařilo „vypáčiti cislajtanismus z mělkých jeho základů.“^{143,144}

Mnohem více než k liberálním politikům se ovšem hrabě Harrach v článku obracel ke své vlastní straně *konzervativního velkostatku*, které vyčítal zejména skutečnost, že nestojí v čele politického snažení a národa. Stranu, která „... málo pomáhá národu, která snahy jeho sice za oprávněné uznává, jim ale skutkem cestu neklesí...“¹⁴⁵ označil Jan Nepomuk pouze teoretickou opozici, která nemůže mít praktický politický vliv. Za možný vzor dával hrabě

¹⁴⁰ V tomto případě česko-moravsko-slezského. Tento úřední post, i pro další korunní země, představil Harrach již v roce 1865 ve svém spisu *Spása Rakouska*.

¹⁴¹ Text *Skizze* uložený v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹⁴² Článek *Čeho nám třeba?* otištěný v periodiku *Posel z Prahy*, 1. února 1871.

¹⁴³ *Tamtéž*.

¹⁴⁴ *Tamtéž*.

¹⁴⁵ *Tamtéž*.

konzervativním velkostatkářům Uhry s tamní šlechtou, která v porovnání se situací v českých zemích, byla v mnohem silnějším sepětí s národem. Zároveň oběma stranám navrhuje, v zájmu jejich vlastního prospěchu, aby co nejdříve utvořily užší organizační výbor, který by koordinoval společnou politickou činnost.¹⁴⁶

Výše uvedené informace vyplývající z článku *Čeho nám třeba?* potvrzují několik jevů, které jsme mohli u Jana Nepomuka pozorovat již dříve, či budeme pozorovat později. Předně to je již několikrát zmíněná schopnost sociálního přesahu za hranice aristokratické společnosti. Opominout ale nelze ani silný důraz, který hrabě Harrach v tomto článku kladl na konsenzualitu, svornost a vzájemnou spolupráci, tedy na hodnoty, které se snažil prosazovat celý svůj život a po kterých velmi často volal. V neposlední řadě, se již v tomto článku projevuje silně negativní vztah Jana Nepomuka k politice pasivní rezistence a snaze využít tento prostředek k naplnění politických cílů.

V říjnu roku 1872 sepsal Harrach další ze svých článků, který nenesl žádný titul a patrně ani nikdy nebyl vydán. Textem tohoto článku se Jan Nepomuk přihlásil k velmi tvrdé kritice pasivní rezistence a svým způsobem i ke kritice myšlenkového nastavení politiků, potažmo celé společnosti. Ostře se stavěl proti jakémusi poraženectví či sebelítosti ve veřejném prostoru a vyzýval k opuštění takového počínání, jelikož „*Litováním se nikam nedostaneme!*“¹⁴⁷ Ještě kritičtěji se Jan Nepomuk vypořádal s politikou pasivní rezistence, kterou považoval sice za zcela oprávněnou reakci na vzniklou situaci, ale zároveň také za naprosto nefunkční a dodal, že „... *pasivní opozicí pouštíme stále více a více nepřátel do země, necháváme je opanovat mocné pozice...*“¹⁴⁸ Ačkoliv politiku pasivní rezistence hrabě Harrach nešetřil a její kritika se vine téměř celým tímto článkem, dokázal na ní najít i některé pozitivní aspekty. Kladně například hodnotil fakt, že díky pasivní rezistenci došlo k jistému utužení „*národních sil*“ a vnitřnímu semknutí společnosti, což ovšem v jeho očích vyvažovala skutečnost, že političtí protivníci se semkli ještě více a navíc získali silné zastoupení na politickém dění. Co je ovšem velmi zajímavé, zejména v kontextu Harrachovy aristokratické osobnosti, tak je důraz, jaký kladl na shodu národa a politických představitelů v souvislosti s politikou pasivní rezistence.¹⁴⁹

¹⁴⁶ *Tamtéž.*

¹⁴⁷ Citace z článku napsaného v říjnu roku 1872, bez titulu, uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹⁴⁸ *Tamtéž.*

¹⁴⁹ *Tamtéž.*

Předchozí vývoj kolem *fundamentálních článků* Harrach v článku hodnotil jako do značné míry souhru dobrých okolností, které se naskytly českému státoprávnímu programu a bez nichž nebude jeho naplnění možné ani v budoucnosti. V jeho představách tedy mělo být od politiky pasivní rezistence upuštěno a měla být navázána spolupráce s centrální vídeňskou vládou, jelikož bez jejího souhlasu byly vyhlídky na zlepšení postavení Českého království v rámci monarchie zcela beznadějně. Ačkoliv v článku pozitivně hodnotil „*utužení národních sil*“, nezabránilo mu to, aby volal po jejich ještě užší spolupráci. Zároveň tento článek Jan Nepomuk využil k tomu, aby připomněl, že je potřeba spolupracovat nejen v rámci národa jako takového, ale také s „*ostatními kmeny matky Slavie*“, jelikož bez takovéto spolupráce „*neodoláme německému kolosu, jenž nás tlačí ke zdi.*“¹⁵⁰ Kromě politiky pasivní rezistence, kterou u hraběte Harracha uvidíme ještě v dalších jeho pojednáních a kterou chápal jako neúčinný nástroj politického boje, jenž naopak poskytuje nežádoucí prostor politickým protivníkům, se v tomto textu projevil další aspekt názorů a přesvědčení Jana Nepomuka, a to sice důraz na smířlivost, spolupráci a konsenzus. Hrabě Harrach si tedy udržoval své vlastní konzervativní přesvědčení aristokrata, nicméně zároveň velmi dobře chápal, že při důsledném a neoblomném setrvání na pozicích, bez dílčích ústupků a spolupráce, není příliš reálné prosadit jakýkoliv politický program.¹⁵¹

Rok 1872 zasáhl do kariéry Jana Nepomuka z Harrachu i dalším způsobem, a to sice druhou volební porážkou jeho života, kterou utrpěl, když prohrál ve volbách do českého zemského sněmu na Jilemnicku proti svému protikandidátovi, místnímu podnikateli Leitenbergerovi.¹⁵² Alespoň symbolickou satisfakcí za tuto porážku mohlo být vítězství ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady, které hrabě vybojoval o rok později, a také další vítězství, která zaznamenal v průběhu 70. let v doplňovacích volbách do českého zemského sněmu.¹⁵³ Nicméně navzdory jeho tvrdé kritice pasivní rezistence nepřijal žádný z těchto mandátů a zůstal věrný disciplíně strany, jež jako celek pasivní rezistenci uplatňovala.¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Tamtéž.*

¹⁵¹ Podobné zásady, zejména kritiku pasivní rezistence, představil Harrach i ve stručném seznamu nazvaný *Modus procedandi*, který je uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663 a zároveň jej zmiňuje GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 307.

¹⁵² GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 309.

¹⁵³ Jednalo se vždy o doplňovací volby v kurii venkovských obcí jilemnického, rokytnického, vrchlabského a vysockého okresu.

¹⁵⁴ Stenografické zprávy českého zemského sněmu.

V souvislosti se spory o obeslání světové výstavy konané roku 1873 ve Vídni se hrabě ještě v roce 1872 rozhodl společně s Karlem Schwarzenbergem vystoupit z přípravného výboru výstavy. Na pozadí tohoto rozhodnutí došlo rozhodnutím vlády k rozpuštění Vlastenecko-hospodářské společnosti. Ačkoliv byla zrušená společnost poměrně záhy nahrazena Zemědělskou radou, nesli čeští vlastenci tento krok vlády velmi těžce. Hrabě Jan Nepomuk v této souvislosti pronesl jeden ze svých nejsilnějších výroků, který má jistou paralelu ve slavné řeči o „*hrdlech a statcích*“ výše zmíněného Karla Schwarzenberga. Při setkání s obyvateli Jilemnice 2. května roku 1872 pronesl nejen v souvislosti s rozpuštěním společnosti, ale také krachem *fundamentálek* a celkovou atmosférou ve společnosti, že „*Tak jak pevně krkonošské skály stojí, tak odhodlaně a vytrvale bude hájit česká historická šlechta práva koruny české a domáhati se jich všemi zákonnými prostředky.*“¹⁵⁵

V roce 1873 vydal hrabě Harrach další ze svých článků, který byl otištěn v periodiku *Reform* pod názvem *Eine Stimme aus dem Kreise des hist. Grundadels Böhemns über die neue Situation*. Vedle další kritiky pasivní rezistence, které přikládal Harrach za vinu, že „*politický život v Cislajtánii vydán jest v moc straně ústavověrné*“¹⁵⁶, přinesl i myšlenku na obohacení státoprávního programu o národní prvky a ideje tak, aby byl dostatečně atraktivní i pro širší vrstvy společnosti. Jan Nepomuk tak v článku doporučil, aby došlo k vytvoření „*národních sil*“, které by byly ochotné realizovat federalizaci monarchie v souvislosti s národním programem. Za takovéto možné politické formace považoval českou národní stranu a dále pak polsko-rusínskou, tyrolsko-hornorakousko-štyrskou, jihotyrolskou, slovinskou, dalmatskou a rumunskou. Jejich cílem mělo být udržení soustátí jako celku pod dynastií Habsburků a zároveň provedení dokonalé národnostní rovnoprávnosti a náboženské svobody. V neposlední řadě předpokládal Harrach posílení postavení panovníka a zemských sněmů, kteří měli získat zákonodárnou moc.¹⁵⁷

Literární aktivita Jana Nepomuka, pomocí níž vyjadřoval a předával své politické postoje, neutuchala ani v následujících letech. Roku 1875 sepsal několikastránkový pamětní spis, který coby „*upřímný, říší a svému monarchovi všemi silami oddaný rakouský patriot*“¹⁵⁸

¹⁵⁵ Citace dle MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 29, zmíněno také u GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 308.

¹⁵⁶ Citace dle MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 29.

¹⁵⁷ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 309. Článek také zmiňuje MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 29, který zároveň přináší značnou část samotného textu článku.

¹⁵⁸ Citace dle Pamětního spisu z února roku 1875.

věnoval sám za sebe¹⁵⁹ přímo a pouze panovníkovi. Zároveň charakter tohoto spisu měl zůstat navždy soukromý, oč Harrach výslovně Františka Josefa I. v textu také požádal.¹⁶⁰

Pamětní spis pro Františka Josefa I. bývá v historiografii často označován za jakýsi další návrh Jana Nepomuka na vyrovnání mezi Českým královstvím, potažmo zeměmi Koruny české a rakouskou monarchií. Navzdory tomu se ovšem hrabě v celém spisu nevěnoval tolik konkrétním návrhům na možnou úpravu státoprávního postavení českého státu, jako spíše jeho obhajobě a prezentaci svých motivací, jež jej přivedly k tomu text sepsat.

Samotný text spisu zahájil hrabě naléhavým konstatováním, že „*česká otázka*“ je „*existenční otázkou Rakouska*“, jež je zásadní nejen pro říši jako celek a český národ, ale také pro všechny Slovanů, kteří monarchii obývají. Její pozitivní vyřešení považoval za možný symbol, který by mohl ostatní slovanské obyvatelstvo monarchie přesvědčit o tom, že uvnitř habsburské říše mohou i oni získat širokou autonomii. Jan Nepomuk se v souvislosti s postavením Slovanů neubrání ani relativně rozsáhlé obhajobě myšlenky slovanské vzájemnosti, kterou chápal spíše jako symbolickou. Kritiku této myšlenky, jež byla směřována zejména na užší propojení s carským Ruskem odbýval slovy o tom, že takovéto spojení je vzhledem ke geografické, jazykové i náboženské odlišnosti zcela nereálné, a dodal, že „... *český národ si je sám dobře vědom vlastních dějin a považuje svoji individualitu za příliš slavnou a drahou, než aby se spojil s ruským kolosem*...“¹⁶¹ Harrach také neváhal císaři připomenout nepříliš utěšenou situaci Čechů a obecně Slovanů žijících v hlavní městě monarchie. Zvláštní zřetel přitom kladl na oblast školské a církevní správy a panovníka vybízel, aby napomohl nápravě.¹⁶²

Obrana Slovanů, respektive obecně slabých a utiskovaných, byla jednou z motivací, jež vedla Jana Nepomuka k tomu předložit spis svému panovníkovi. Tuto obranu mj. považoval Harrach za svoji „*rytířskou a křesťanskou povinnost*“. Zároveň hrabě napsal, že

¹⁵⁹ Jan Nepomuk v tomto směru explicitně uvedl, že se ve spisu prezentuje pouze své osobní názory, a nikoliv názory strany *konzervativního velkostatku*, které byl členem.

¹⁶⁰ Spis, který byl předán panovníkovi k 15. února roku 1875, přináší coby přílohu svého článku PEKAŘ, Josef. *Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875* In: *Český časopis historický*, r. 35, Praha, 1929, s. 137-145; tímto pamětním spisem se zabývá také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 310-313.

¹⁶¹ Citace byly převzaty z vydaného pamětního spisu In: PEKAŘ, Josef. *Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875* In: *Český časopis historický*, r. 35, Praha, 1929, s. 137-145

¹⁶² Tématu školské a církevní správy Čechů a Slovanů ve Vídni se věnoval hrabě před rokem 1875 i po něm. V pozdějších letech se osobně angažoval při ustanovování vzdělávacího spolku Komenský a kostela, při kterém byla ustanovena česká duchovní správa.

tuto obranu Čechů a Slovanů, v jeho očích křesťanský ideál, převzal nikoliv z toho důvodu, že by jeho rod byl českého původu, ale jelikož již od svého nejútlejšího mládí považuje Čechy a Slovanů za „*říši nejvěrnější*.“ Ani před samotným císařem, ke kterému v celém spise hrabě přistupuje jako „*nejoddanější poddaný*“¹⁶³, neváhal Jan Nepomuk přiznat svoji blízkost k českému národu. Na druhou stranu ovšem dodal, že mu vždy byly blízké myšlenky rakouského patriotismu, kterých si nesmírně cenil.¹⁶⁴

Další zásadní motivací a zároveň argumentem hovořícím pro narovnání státoprávního postavení českého státu byla pro hraběte Harracha situace v české společnosti a politice po krachu *fundamentálních článků*. Období od pádu tohoto projektu hodnotil Jan Nepomuk jako dobu jakési deziluze a nestability, ze které těží zejména nová „*mladočeská opozice*“, na jejíž posilování nahlížel jako na skrze negativní tendenci, která vedla nejen k oslabování „*loajální staročeské opozice*“, ale potenciálně k celkové destabilizaci české společnosti. V této souvislosti dokonce neváhal využít obrátů o „*rudém radikalismu*“ či o tom, že hrozí takové poměry, jaké panovaly za dob husitské revoluce.¹⁶⁵

Jedinou a poslední nadějí v této na první pohled beznadějně situace spatřoval Jan Harrach v příjemci pamětního spisu – císaři Františku Josefovi. V něj totiž choval český národ „*bezbřehou důvěrou*“ navzdory všem „*perzekucím vídeňského ministerstva*.“ Jak již bylo uvedeno, vzhledem ke svému panovníkovi vystupoval hrabě Harrach nadmíru pokorně. I přesto ovšem neváhal zcela přímo vybědnout císaře k tomu, aby to byl právě on, kdo udělá první krok a zahájí politická jednání, i když si byl vědom, že tento krok nevyřeší celou situaci naráz, v což Jan Nepomuk ani nedoufal.¹⁶⁶ Na panovníkovi tedy měla v očích hraběte spočinout prvotní iniciativa, od níž se měla odvíjet následující jednání, na jejichž konci mělo být upraveno postavení České koruny. Nicméně v pamětním spise již příliš podrobně nepopsal, jak by tato jednání vedoucí k vyrovnání měla konkrétně vypadat, a spíše odkázal na svůj spis *Spása Rakouska*, který sepsal v polovině 60. let. Omezil se pouze na konstatování, že je potřeba ustanovit novou vládu, jež nebude zatížena minulostí. Členem této vlády by měl být také ministr pro Čechy, jenž by byl osobně zodpovědný za přípravu podkladů samotného

¹⁶³ Touto formulací se Jan Nepomuk označoval v celém spise.

¹⁶⁴ PEKAŘ, Josef. *Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875* In: *Český časopis historický*, r. 35, Praha, 1929, s. 137-145

¹⁶⁵ Dle pamětního spisu In: PEKAŘ, Josef. *Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875* In: *Český časopis historický*, r. 35, Praha, 1929, s. 137-145.

¹⁶⁶ V tomto smyslu se vyjádřil, že skutečně císař nemůže udělat vše naráz a že je potřeba dbát ostatních faktorů.

vyrovnání. V momentě, kdy by se naskytly podmínky příznivé pro vyrovnání¹⁶⁷, měl se císař nechat bezodkladně korunovat českým králem tak, aby byl „*obnoven svazek mezi národem a jeho králem s požehnáním nebes.*“ Dle hraběte Harracha se tedy mělo jednat o modifikaci *fundamentálních článků*, jež měla proběhnout, jak neopomněl dodat na půdě ústavního pořádku vyplývajícího z prosincové ústavy, a v žádném případě se neměla dotknout vyrovnání s Uherským královstvím ani postavení dalších zemí habsburské monarchie.¹⁶⁸

Pamětní spis pro císaře Františka Josefa I. představuje zajímavý dokument z několika důvodů. Předně osvědčuje skutečnost, že Jan Nepomuk i několik let po pádu *fundamentálních článků* věřil a doufal v nové vyrovnání, které by přineslo zlepšení státoprávního postavení Českého království, potažmo celé České koruny. Zároveň v tomto spisu dokázal i před svým císařem a králem, kterého bezpochyby chápal jako zásadní pozemskou autoritu, přihlásit k českému národu, který chápal za vlastní. V neposlední řadě je velmi zajímavá forma, kterou Harrach při psaní spisu využil. Text je formulován skutečně v duchu nejoddanějšího poddaného a vazala, který se obrací na svého dobrotivého pána. Jistá archaičnost sdělení je umocněna významnou křesťanskou linkou, jež vystupuje v textu na řadě míst.

Velmi krátce po dokončení pamětního spisu pro císaře, v roce 1876, uveřejnil hrabě Harrach další ze svých zásadních textů. Jednalo se několikastránkové pojednání nazvané *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*, které sepsal k 50. výročí existence časopisu Muzea království Českého. Jasným inspiračním zdrojem, ke kterému se sám Harrach v tomto svém pojednání přihlásil, byl článek jeho bývalého učitele Jana Erazima Vocela *Budiž světlo!*, který byl publikován v časopisu Muzea roku 1848.¹⁶⁹

S odkazem na Vocelův článek, ve kterém se snažil probudit slovanskou vzájemnost, konstatuje Harrach, že „*jest již světla*“, tedy že slovanská vzájemnost je již rozšířena všemi „*větvemi kmene slovanského.*“ Za původce této myšlenky označil hrabě Harrach zcela jednoznačně národ *českoslovanský*, který díky „*zoufalému boji o bytí své*“¹⁷⁰ hledal ve slovanské vzájemnosti vnější podporu. Jan Nepomuk tedy postihl poměrně věrně, jakou roli hrála slovanská vzájemnost v české společnosti, nicméně neubráníl se zcela jasné preferenci

¹⁶⁷ Jan Nepomuk měl v tomto kontextu zejména na mysli příznivě naladěnou většinu na říšské radě a českém zemském sněmu.

¹⁶⁸ PEKAŘ, Josef. Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875 In: *Český časopis historický*, r. 35, Praha, 1929, s. 137-145

¹⁶⁹ Jednotlivé rukopisy i výtisk spisu *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů* jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, kartaon 662. S obsahem spisu pracuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 317-318.

¹⁷⁰ Citace ze spisu *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*.

českého národa, který nejen v tomto spise, ale i v dalších textech vystupuje ze všech slovanských společností jako ten, jenž zaznamenal největší pokrok a úspěchy.¹⁷¹ A zároveň dodal, že nedostatek slovanské svornosti vedl v minulých dobách k podřadnému postavení Slovanů v jednotlivých politických celcích.¹⁷²

Cestu z tohoto postavení slovanských obyvatel spatřoval Harrach právě v myšlence slovanské vzájemnosti, která ovšem u něj nabývala nepolitických kontur. V tomto zmiňovaném spise sice psal o „*pěstování zájmů čistě národních*“, ale vzápětí dodal, že pod tímto pojmem rozumí zájmy „*společenské, vědecké, umělecké a posléze třeba i národohospodářské.*“¹⁷³ K tomu, aby propojení na takovýchto úrovních vůbec mohla být zdárně prováděna, navrhl Harrach, aby se Slované kromě mateřských jazyků učili alespoň jeden další slovanský jazyk. Nejprůhodnější se mu zdála ruština, jelikož již považoval za jazyk, který bude mít „*největší platnost.*“ Nicméně na jiném místě svého spisu Jan Nepomuk poznamenal, že následkem těchto vzájemných styků mezi Slovany bude i vzájemné ovlivňování jednotlivých jazyků, konkrétně měl na mysli pronikání ruských výrazů do češtiny a naopak. Ve spojení s vytvořením „*všeslovanského slovníku*“ by se jednalo o první krok k tomu, aby se z ruštiny stala jakási *lingua franca* slovanského obyvatelstva Evropy, což by v budoucnu mohlo přerůst i ve vytvoření jednotného jazyka. Nejen v tomto svém pojednání, ale například i v pamětním spisu pro císaře a dalších svých textech, odmítal Jan Nepomuk bližší politické sblížení s ruskou říší, navzdory tomu v jedné pasáži textu vysvítá představa o jakémsi společenství „*žijíc život duševní... od čínských zdí až k horám šumavským, od teplého pásma pomezí persko-indického až k moři ledovému prostírajíc se, bude čítati 100 milionů duší...*“¹⁷⁴ Tyto představy, společně s jeho návrhy na prohlubování znalostí ruštiny či vytvoření jednotné řeči Slovanů, lze ovšem chápat spíše jako naivní přání z říše snů než reálné možnosti.

V hodnocení Slovanů byl Harrach logicky velmi přívětivý a mírný, v tomto svém spisu jim mj. označil největší podporu státu, ačkoliv si to státní aparát sám ještě neuvědomil. Zároveň se nevyhnul ani, minimálně pro část společnosti, tradičním stereotypním představám o slovanské mírumilovnosti a nebojektivosti. K potvrzení této teze o nekonfliktní povaze Slovanů neváhal v článku využít ani citátu z kroniky Widukinda z Corvey. A byli to právě tito

¹⁷¹ Tendenci preferovat, vyzdvihovat a považovat český národ za nejvyspělejších ze slovanských, které se neubráníla řada českých politiků či myslitelů, se projevuje zejména v novinových článcích, kterými se hrabě Harrach obracel na širší veřejnost.

¹⁷² Spis *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů.*

¹⁷³ Citace ze spisu *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů.*

¹⁷⁴ Použité citace pochází ze spisu *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů.*

podrobení Slované, které bylo potřeba „přitáhnout“ k podílu na vládě tak, aby měli rovnocenné postavení v daném státě. Společně s federalistickým uspořádáním monarchie, provedením a udržováním dokonalé národní rovnoprávnosti toto vystupovalo v Harrachových představách jako zaručený lék na záchranu monarchie a obnovu jeho „světodějinného povolání“, jelikož *raison d'être* říše nemůže spočívat na dominanci Maďarů a Němců, ale naopak v její schopnosti přijmout pod svá ochranná křídla slovanské národy zejména Balkánského poloostrova.¹⁷⁵

Pochopitelně mělo toto nové uspořádání mít i své dopady na oblast zahraniční politiky rakousko-uherského mocnářství. Podobně jako již roku 1865 ve *Spáse Rakouska* i v tomto spisu volal Jan Nepomuk Harrach po mnohem užší zahraničněpolitické spolupráci s carským Ruskem, které označoval za potencionální „bratrskou říši.“ Hrabě uznával, že by se mezi těmito politickými celky mohly najít možné třetí plochy vedoucí k vojenskému konfliktu, stejně jako se to stalo v roce 1866 s Pruskem, a spatřoval je zejména v těch oblastech Balkánu, které se stále ještě nacházely pod správou Osmanské říše. Nicméně variantu, že by došlo k vojenské roztržce, zcela odmítal, jelikož by to vyžadovalo předpoklad „panstvíchtivosti“, a jak známo „vládychtivost a dobývavost není příznakem státu foederačně zřízených, ani Slovanů vůbec.“¹⁷⁶ Pakliže nám některé představy Jana Nepomuka o kulturní jednotě Slovanů či jejich společné řeči připadaly jako naivní, nelze tuto jeho zahraničněpolitickou koncepci, která zůstávala poněkud vágní, označit jinak než jako návrh zcela nerealistický a utopistický.

Do podobné kategorie naprosto nerealistických až blouznivých názorů, které ovšem pro své období nebyly ojedinělé, lze zařadit i spis nadepsaný jako *Veritas*, který sepsal hrabě Harrach na konci 80. let po svém návratu z cesty do Barcelony. Okouzlen nejen prostředím Pyrenejského poloostrova, ale také představami, které mu vštěpovali jeho učitelé, zcela podlehl představě, že celá Evropa byla prapůvodně osídlena Slovany, kteří pod náporom „kolonistů“ – Portugalců, Španělů, Italů, Němců, Angličanů a dalších – v daných lokalitách vymřeli či byli pohlceni. Za zbytky slovanského obyvatelstva, které si uchovalo alespoň částečně své vědomí, označil Jan Nepomuk např. Basky či Bretonce.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Spis *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*.

¹⁷⁶ Citace z *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*.

¹⁷⁷ Rukopis spisu *Veritas je uložen v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 662. Zcela okrajově společně s cestou do Barcelony jej zmiňuje také MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 43.*

3.4 Intermezzo: Relativní klid 80. let

Dva roky po dokončení spisu *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů* vstoupil hrabě Jan Nepomuk spolu s dalšími členy *konzervativně velkostatkářské a staročeské strany* na půdu českého zemského sněmu, o rok později i do poslanecké sněmovny říšské rady. Tolik Harrachem kritizovaná politika pasivní rezistence byla na nějaký čas ukončena a čeští poslanci se začali opět aktivně podílet na politickém dění. Hrabě Harrach zaznamenal již v předchozích letech úspěchy v jednotlivých doplňovacích volbách. Ještě před zrušením pasivní rezistence porazil roku 1877 v litomyšlském volebním obvodu Karla Sladkovského ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady. Tímto vítězstvím prokázal, že je schopen politicky konkurovat nejen německým protikandidátům, ale i stále populárnější mladočeské opozici. V roce 1878 zopakoval svůj úspěch na Jilemnicku, když ve venkovské kurii vyhrál volby do českého zemského sněmu. O rok později se Janu Nepomukovi podařilo zvítězit dokonce ve dvou obvodech – na Královéhradecku a Litomyšlsku.¹⁷⁸

Vstup hraběte Harracha na půdu dvou zastupitelských orgánů habsburské monarchie na konci 70. let se významně promítl i do charakteru činnosti Jana Nepomuka. Pakliže bylo období do roku 1878 vyplněno spíše četnými články či pojednáními z pera Harracha, v čase od konce 70. let až do počátku let 90. takovéto projevy téměř nenacházíme. Z dostupných archivních pramenů se jeví, že hrabě se v tomto období zaměřil skutečně primárně na aktivitu v rámci českého zemského sněmu a říšské rady, zároveň ale nemůžeme přímo říci, že by se snad hrabě Harrach nějakým způsobem celkově stahoval z veřejného dění, jelikož zůstával stále aktivní a činorodý.

Důvodů, proč Jan Nepomuk ve výše uvedeném období téměř upustil od vystupování do veřejného prostoru pomocí článků či spisů, je patrně několik. První z nich se nabízí v souvislosti se zrušením politiky pasivní rezistence. Hrabě se tedy mohl opět aktivně věnovat reálné politice a snažit se přispět ke změnám v habsburské monarchii. Jak dokládají články i spisy představené v předchozí části této práce, po aktivní participaci na změnách volal Harrach celá 70. léta 19. století. V této souvislosti je potřeba také připomenout situaci na politické scéně habsburské monarchie, kdy v roce 1879 vznikla konzervativní vláda Eduarda Taaffeho a o čtyři roky později *strana konzervativního velkostatku* porazila ve volbách do českého zemského sněmu své *ústavověrné* konkurenty. Ve zmíněném období byl tedy Jan Nepomuk součástí vládnoucích koalic a patrně nepociťoval potřebu vymezovat se proti

¹⁷⁸ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 316.

politickým oponentům. Opomenout ale nelze ani osobní život hraběte. V roce 1878 uzavřel druhé manželství, které sice nebylo z nešťastnějších, ale lze očekávat, že minimálně na jeho samotném začátku mu Jan Nepomuk obětoval část svého času. O několik let později, v roce 1884, zemřel otec hraběte, František Arnošt. S jeho úmrtím byl spojen přechod z poslanecké sněmovny říšské rady do panské sněmovny, ale zejména zdědění řady fideikomisních i alodiálních statků, které dosud nebyly spravovány Janem Nepomukem. Dva roky po smrti Františka Arnošta zároveň vymřela starší linie rodu z Rohrau, po které hrabě Harrach zdědil statky v Dolním Rakousku a Uhrách.

Politická aktivita hraběte se v tomto období, vedle již zmíněného boje za novou budovu Muzea Království českého, zaměřovala především na oblast národní rovnoprávnosti. Zvláštní pozornosti Harracha se v tomto ohledu těšilo slovanské obyvatelstvo žijící na území rakouských zemí, zejména pak vídeňští Češi. Od počátku 80. let se zasazoval o zřízení a později rozšíření české školy ve Vídni,¹⁷⁹ kterou prosazoval spolek Komenský. Na podporu svých argumentů sepsal Jan Nepomuk článek *Čechoslované ve Vídni*¹⁸⁰, ve kterém se snažil, zejména pomocí „*řeči čísel*“ a apelu na rovnoprávnost, přesvědčit o správnosti zřízení školy, ve které by se vídeňští Češi mohli alespoň částečně vzdělávat ve své mateřštině.¹⁸¹ Obdobou tohoto článku, která ovšem zahrnovala nejen situaci Čechů, byl článek *Slované v Dolních Rakousích*, ve kterém Harrach líčil neblahé postavení zejména Chorvatů a Slovinců.¹⁸² Starost Jana Nepomuka o tyto dvě národnostní skupiny pramenila patrně z toho důvodu, že na zmiňovaných rodových statcích v Dolních Rakousích se nacházela jejich významná menšina, která se zřejmě často k hraběti obracela s prosbou o pomoc. Aktivita ve prospěch slovanských národnostních menšin ve Vídni a Dolních Rakousích se pochopitelně neseťkávala s pochopením a nadšením u německy smýšlejícího obyvatelstva. Zejména různá periodika projevovala v této souvislosti vyšší míru útočnosti než obvykle a často v této souvislosti nazývala Jana Nepomuka „*rytířem českých učedníků*.“¹⁸³

¹⁷⁹ Snahy o zřízení školy pro české děti ve Vídni se datují přinejmenším k počátku 70. let 19. století. První škola byla nicméně zřízena až roku 1882 a do provozu uvedena o rok později. Podrobněji k dějinám spolku Komenský ve Vídni příslušné pasáže knihy GLETTLER, Monika. *Die Wiener Tschechen um 1999. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in Großstadt*, München, 1972 nebo VALEŠ, Vlasta. *Die Wiener Tschechen einst und jetzt. Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien – Videnští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Dolní Břežany, 2004.

¹⁸⁰ Rukopis textu je uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662, zmiňován je In: MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 36.

¹⁸¹ Návrhy Jana Nepomuka zpočátku nepočítaly s plnou výukou v češtině, ale např. alespoň se sumarizující výuky v češtině, jež měla probíhat na konci každého vyučovacího dne. Podrobněji MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 36.

¹⁸² Rukopis článku je možné nalézt v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662.

¹⁸³ MENČÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 36-42.

Podobné přízni hraběte Harracha se dostávala i otázka duchovní správy slovanského, zvláště pak českého, obyvatelstva hlavního města monarchie. V druhé polovině 80. let byl zvolen protektorem Jednoty sv. Metoděje. Z pozice této funkce se obracel řadou dopisů na tehdejší představitele církevní hierarchie, zejména na vídeňského arcibiskupa Ganglbauera a apoštolského nuncia při císařském dvoře kardinála Vanutelliho, s žádostmi o zřízení české duchovní správy při alespoň jednom z vídeňských kostelů. Podobnou argumentaci, kterou používal Harrach ve styku s církevními představiteli, tedy zejména výčtem, kolik Čechů ve Vídni žije a jaké negativní dopady na ně může mít skutečnost, že se jim nedostává církevní správy v českém jazyce, vtělila Jednota sv. Metoděje i do spisu *P. T.* Tento česko-německý text vydala Jednota zejména, aby ospravedlnila své snahy před vídeňskou veřejností. Nicméně činnost Jana Nepomuka se neomezila v této věci pouze na přesvědčení příslušné osoby o zřízení české duchovní správy ve Vídni, ale promítala se i do praktického obstarávání peněžních prostředků u příslušníků aristokracie, které měly být použity pro potřeby Jednoty sv. Metoděje.¹⁸⁴

3.5 Horký začátek 90. let

Na přelomu 80. a 90. let 19. století se aktivita Jana Nepomuka Harracha opět značně zintenzivnila. Hrabě dokázal ještě porazit svého protikandidáta Vojnara z řad mladočechů ve volbách do českého zemského sněmu na Jilemnicku roku 1889. Nicméně velmi záhy po volbách se zapojil do několika politických záležitostí, které se vyvinuly jako bouřlivé a otrásly Harrachem samotným i jeho popularitou u veřejnosti.

První dvě záležitosti, které lze označit za spory, probíhaly na pozadí soupeření *mladočechů* s jejich politickou konkurencí. Velmi záhy po ustanovení nového českého zemského sněmu, 12. října 1889, podali *mladočeši*, kteří dva dny předtím utvořili samostatný poslanecký klub, návrh na podání adresy, jenž měla být podána Františku Josefovi I. Text adresy byl zaměřen především na české státní právo a jeho uvedení v platnost a jejím cílem oslabit pozice zejména *staročechů*. Po řadě slovních argumentací v rozpravě mezi Juliem Grégrem a Františkem Ladislavem Riegrem nakonec došlo k odsouhlasení návrhu, že adresou se bude zabývat zvláštní poslanecké komise. Členem této komise, která byla volena 26. října,

¹⁸⁴ Spis *P. T.* společně s dalšími archivními dokumenty vztahujícími se k činnosti Jana Nepomuka v rámci Jednoty sv. Metoděje se nacházejí v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662. Okrajově toto téma zmiňuje také MENCÍK, F. *Jan hrabě Harrach*, s. 42. Obecněji k tématu poté GLETTLER, Monika. *Die Wiener Tschechen um 1999. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in Großstadt*, München, 1972 či VALEŠ, Vlasta. *Die Wiener Tschechen einst und jetzt. Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien – Videnští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Dolní Břežany, 2004.

se stal i hrabě Harrach.¹⁸⁵ O stanovisku komise k adrese, a zda adresu vůbec císaři podat, se poté jednalo několik dní později, mezi 7. a 9. listopadem.¹⁸⁶

Jan Nepomuk k adrese navržené *mladočechy* zaujal poměrně jasný názor, který vtělil do konceptů řeči, jenž chtěl patrně přednést v rozpravě. Ačkoliv tak nikdy neučinil, poskytují tyto koncepty poměrně komplexní vhléd do toho, jak Harrach k adrese přistupoval. Nejdůležitějším důvodem, proč hrabě Harrach odmítl hlasovat ve prospěch podání adresy, nebyl její tón, který mohl někomu připadat jako příliš ostrý vůči panovníkovi, ale především skutečnost, že se na znění adresy nedokázal shodnout celý sněm či alespoň jeho výrazná většina. Toto dokládají jeho slova o tom, že aby adresa měla alespoň nějakou váhu a platnost, musí „z celého sněmu vyjít.“ Jan Nepomuk měl také námitky obsahového charakteru, považoval adresu spíše za text sumarizující dosavadní historický a ústavní vývoj rakouské monarchie a Českého království, zároveň ale celou adresu a její případné podání považoval za nerealistický podnik, který nemá šanci na úspěch. Hrabě Harrach si totiž byl vědom, aniž by chtěl „popírati i v nynější době váhu slova sněmu Království českého“, že pro realizaci státního práva a korunovaci Františka Josefa českým králem musí nastat alespoň částečně příznivé podmínky. V této souvislosti upozorňoval, že text adresy by navíc mohl povzbudit negativní postoje k Českému království a císař, jehož postoj k adrese, jak Harrach zmínil, nemusí být vůbec kladný, by stejně jako musel celý projekt odmítnout, jelikož není realizovatelný na půdorysu současné ústavy.¹⁸⁷

Jan Nepomuk tedy opět osvědčil, že mu na zřeteli ležela především jednotnost politických představitelů a národa, jelikož pouze v ní mohou politici prosadit lepší postavení Českého království, potažmo celých českých zemí. V souvislosti s tímto se projevil i Harrachův zájem o slovanskou tematiku, jelikož nesourodost a roztržičnost zpravidla označoval za „starý slovanský hřích.“ Při tzv. *adresní debatě* se musel hrabě vypořádávat i se stále rostoucí kritikou svého stavu, kterou šířil zejména *mladočeský tábor*. Na prohlášení o tom, že český národ nemá šlechtu, což byla idea, která přežila konec 19. století a svým způsobem přežívá až dodnes, si Harrach v jednom ze svých zmiňovaných konceptů poznamenal: „... věru býti českým šlechticem upřímným a věrným jest věc, kterou každý nesnese tak snadno! Nevděk vždy jest odměnou na tomto světě. Pokud bude šlechta skutečně

¹⁸⁵ Tato informace vyplývá ze stenografické zprávy českého zemského sněmu z dne 26. října 1889.

¹⁸⁶ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 390. Adresní debatu v souvislosti s Janem Nepomukem zmiňuje velmi stručně také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 321.

¹⁸⁷ Koncepty pro řeč na českém zemském sněmu jsou uloženy AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663. Citace využité z textu pocházejí z těchto konceptů.

*takto tupena, i ta nejvěrnější, vrátí se časy dřívější a český národ skutečně nebude mít šlechtu.*¹⁸⁸ Zmiňovaný citát potvrzuje, že i Jan Nepomuk si již byl vědom tendence, která v následujících letech ještě sílila a se kterou se musel sám vypořádávat, tedy stále ostřejší kritiky a kladení takových požadavků, které šlechta nebyla schopna splnit.

V přímé souvislosti a návaznosti na *adresní debatu* je spojen i druhý spor, který zasáhl český zemský sněm i českou veřejnost – tzv. *spor o Husovu desku*. Na závěr listopadu roku 1889 se totiž mladočeský poslanec sněmu Josef Šíl v rozpravě dotázal, proč zemský sněm zamítl umístit na fasádu dokončované nové budovy Muzea Království českého desku se jménem Jana Husa. Dosud relativně poklidná debata o rozpočtu na následující rok se velmi rychle změnila v bouřlivou diskuzi, kterou ještě více rozvířil kníže Karel Schwarzenberg svým pověstným výrokem o tom, že „... mezi husity bylo na počátku onoho hnutí mnoho charakterů ctihodných, avšak husité bohužel zvrhli se brzy v tlupu lupičů a žhářů...“¹⁸⁹ Ačkoliv hrabě Harrach v debatě na sněmu nevystoupil a nepostavil se tak explicitně přímo na stranu Karla Schwarzenberga, jeho životopisci dokládají, že se snažil zasadit o modifikaci Šílova návrhu, čímž se prakticky postavil proti umístění desky na fasádu nové muzejní budovy.¹⁹⁰

Pakliže se dvě výše popsané události mohou jevit jako zjitřené, v porovnání s bouří, kterou vyvolaly tzv. *punktace* a která zasáhla postavení hraběte Harracha, se jednalo spíše o předeheru či průvodní jev. *Punktační články* ovšem nelze v činnosti Jana Nepomuka chápat zcela odděleně, jelikož v jeho představách a plánech byly pevně spjaty s uskutečněním Jubilejní výstavy, jež byla připravována na rok 1891 a na jejíchž přípravách se podílel. Skutečnost, že se hrabě Harrach zapojil do dění okolo výstavy a že byla jeho pomoc žádána, není jistě náhodná, vzhledem k jeho organizačním zkušenostem, ale zároveň zkušenostem z podobných výstav, které proběhly v zahraničí.¹⁹¹ V listopadu roku 1889 měl hrabě možnost hostit na Hrádku u Nechanic arcivévodu Karla Ludvíka, se kterým měl velmi dobré vztahy. Tuto příležitost Jan Nepomuk využil k tomu, aby s císařovým bratrem diskutoval na téma výstavy, jejíž přípravy již byly zahájeny. Karel Ludvík zároveň mohl Harrachovi tlumočit, že

¹⁸⁸ Citát vyňatý z konceptu, jenž je uložený AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

¹⁸⁹ Podrobně ke Karlu IV. ze Schwarzenbergu BEZECNÝ, Zdeněk. *Karel IV. ze Schwarzenbergu. Život šlechtice v 19. století* In: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám Roberta Saka*, České Budějovice, 2003, s. 93-101 či Týž. *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice, 2005.

¹⁹⁰ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 321. Obecněji k tematice URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 391.

¹⁹¹ Výčet cest, které podnikl Jan Nepomuk hrabě Harrach lze nalézt v příloze č. 2 této práce.

patronát císaře nad celým projektem výstavy je možný jen v případě, pokud se bude jednat o podnik *obou kmenů*, Čechů i Němců. Toto sdělení poté Jan Nepomuk předal i přípravnému výboru výstavu.¹⁹²

Byla to právě Jubilejní výstava a patronát císaře, které společně přiměly hraběte Harracha, aby se aktivně zapojil do vyrovnávacího projektu *punktací*. Jeho jméno sice nenajdeme mezi přímými vyjednávači za českou stranu,¹⁹³ nicméně i tak bral projekt za svůj a neváhal za něj převzít odpovědnost. Jedenáct bodů zahrnujících mj. reorganizaci zemské školní a zemské zemědělské rady v podobě jejich rozdělení do dvou národních sekcí, zakládání menšinových škol ze zemských prostředků, revizi obvodů obchodních a živnostenských komor a jejich volebních řádů či reorganizaci obvodů okresních a krajských soudů, možnou úpravu užívání jazyků u orgánů samosprávy či zformování české a německé kurie na zemském sněmu obhajoval i až do úplného konce.¹⁹⁴

Když se prvotní spokojenost s *punktacemi*, jež měly být provedeny již v únoru 1890, začala rozpadat pod kritikou *mladočechů*, což v březnu téhož roku vyústilo v kampaň „*Pryč s punktátory*“, neobával se Jan Nepomuk vystoupit na obhajobu tohoto vyrovnávacího projektu. Při jednání českého zemského sněmu 2. června pronesl svoji obsáhlou řeč, kterou posléze vydala hraběcí kancelář tiskem tak, aby byla dostupnější veřejnosti a ta se mohla blíže seznámit s postoji Jana Nepomuka.¹⁹⁵ Tento přístup je v kontextu činnosti hraběte patrně zcela ojedinělý a dokládá, že hrabě si byl s největší pravděpodobností vědom krizové situace a jejích možných následků.

V tomto projevu, který byl pronesen v rámci debaty o zákonu na rozdělení zemské školní rady, označil Harrach tento zákon za „*první holubici míru*“, která by měla být „*vypuštěna*“, aniž by byla omezována sněmovními průtahy a vzrušenými debatami. Jan Nepomuk se v tomto projevu nezaměřil toliko na samotný zákon či širší rámec *punktací*, které mohl sice někdo považovat za nedokonalé, ale tuto nedokonalost nechápal jako nepřekonatelnou, a naopak vyzval k tomu, aby se přes ni jak Češi, tak Němci přenesli. Největším kritikům *punktací* a tohoto zákona z řad *mladočechů*, Jan Nepomuk, připomněl, že

¹⁹² GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 321

¹⁹³ Těmi byli za stranu *konzervativního velkostateku* Richard Clam-Martinič, Bedřich Kinský a Jiří Kristián Lobkowicz. Za *staročechy* Karel Mattuš, František Ladislav Rieger a Antonín Otakar Zeithammer.

¹⁹⁴ Podrobně k tématu URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 393-395.

¹⁹⁵ Projev byl vytištěn pod titulem *Jeho Osvícenost Jan hrabě Harrach na sněmu království Českého o úmluvách vídeňských*. Otisk ze „*Slovana*“ ze dne 7. června 1890, Hradec Králové, 1890. S textem tohoto projevu pracuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 322-323.

i jejich *Národní listy* byly původně pro rozdělení zemské školní rady a až později se postavili do nesmířitelné opozice. Samotné rozdělení tohoto zemského orgánu nebylo příjemné ani samotnému hraběti, jak dokládají jeho slova o tom, že by si také přál, aby k rozdělení nedošlo, ale v případě, že se „*vyvine pro budoucnost, alespoň pro nejbližší budoucnost, smíření, které dojde výrazu při výstavě jubilejní pod protektorátem nejmilostivějšího císaře a krále našeho*“, považoval Harrach vyrovnání za možnou příležitost posilnit postavení Českého království uvnitř monarchie.¹⁹⁶

Zároveň se velmi negativně stavěl k vyvolávání pocitu, že by se český národ měl nacházet ve smrtelném nebezpečí či přímo před záhubou. Směrem k těmto emocím prohlásil: „*Národu uvědomělému svých práv nehrozí za nynějších dob žádná nebezpečí životní, leda když své síly přeceňuje...*“ a dodal, že pokud národ sám neochabne ve svém národním vědomí, nemusí se následků vyrovnávacího projektu obávat. Jak je vidět, Harrach se snažil vzbudit částečně hrdost v příslušnících národa, ale na druhou stranu nechtěl, aby česká společnost podlehla iluzi, že svět habsburské monarchie se scvrkává pouze na ni a její problémy. V této souvislosti upozorňoval, že v monarchii žije celá řada dalších národů, které společně s Františkem Josefem I. připodobnil ke klíčníkům „*klenotní síně našich historických práv*.“ Pokud nebudou Češi brát v potaz tyto národy a jejich zájmy, neuchovali si ani smysl pro reálnou politiku, jelikož bez souhlasu německého obyvatelstva není jakákoliv reforma státoprávního postavení Českého království možná. Proto by se tedy měla celá politická reprezentace sjednotit a „*největší váhu klást na to, aby byl sněm český úplným, aby byl obslán také od dvou milionů Němců, kteří s námi Čechy obývají*.“ Poté bude možno diskutovat a jednat nejen o státoprávní reformě, ale zároveň i případné autonomii Českého království. Pokud ale toho Češi nebudou schopni, a navíc upustí od vyrovnávacího projektu, předpovídal jim, a tím i sám sobě, hrabě Harrach osamělé postavení „*v nekonečném boji ve středu Evropy*“.¹⁹⁷

Nedílnou součástí argumentace hraběte Harracha byl i důraz na dosavadní rozvoj českého národa a obecně slovanských národů habsburské monarchie, což pochopitelně propojoval i s pocity slovanské vzájemnosti, které mu i českému národu měly být oporou. V jeho perspektivě tedy Češi i ostatní Slované vystupovali jako dynamicky se rozvíjející

¹⁹⁶ Projev hraběte Harracha na půdě českého zemského sněmu dne 2. června 1890.

¹⁹⁷ Projev hraběte Harracha na půdě českého zemského sněmu dne 2. června 1890.

společnosti, které si díky své brzy nabyté síle dobydou rovného postavení bez ohledu na nynější situaci.¹⁹⁸

Jak dokazují výše uvedené citace z projevu Jana Nepomuka, celý projekt *punktací* byl v jeho představách skutečně pevně spjat s Jubilejní výstavou připravovanou na rok 1891 a dohromady tvořily spojené nádoby. Lze konstatovat, že *punktace* měly být jakýmsi katalyzátorem či prostředkem česko-německého smíru, jenž měl být poté slavnostně symbolizován právě Jubilejní výstavou pod patronátem císaře Františka Josefa I.

Nicméně projev ukazuje přinejmenším i další dvě zajímavé tendence. Předně, Jan Nepomuk ve své řeči nešetřil ani kritikou, v této době jistě nepopulární, jež byla mířena na nesoudržnost, vyvolávání pocitů ohrožení či naopak přílišného sebevědomí a sebezahleděnosti. Za připomínku stojí i další část projevu, ve které Harrach sám zdůraznil, že je „*poslancem venkovských obcí českých i německých, při tom ale velkostatkářem a členem staročeské obce*“ a správně podotkl, že je v tomto ohledu výjimečný a zároveň dodal: „*Postavení mé jest tím často obtížnější.*“¹⁹⁹ V případě, že by se jednalo pouze o ojedinělou poznámku v tomto projevu, mohli bychom ji patrně považovat za projev krajně nepříznivé politické situace. Nicméně podobných či zcela identických poznámek, z nichž některé byly v textu této práce již zmíněny, o svém nelehkém postavení pronesl či napsal hrabě Harrach v tomto a pozdějším období mnohem více. Zřetelně se tedy ukazuje, jak si sám byl vědom, že se dostává mezi pomyslné mlýnské kameny – veřejné mínění svých voličů a své vlastní přesvědčení.

Obhajování *punktací* a odrážení útoků na ně věnoval i během léta roku 1890, kdy opět vystoupil na českém zemském sněmu. V této obhajobě propojil *punktace* znovu s Jubilejní výstavou a německém zastoupení na ní, o němž soudil: „*Já myslím, že to jest důležité, aby tam byli Němci, neboť pak bychom mohli ukázati na naše výrobky a tvrditi, že český národ stojí na témže stupni jako německý. Bez Němců by to byla jen polovičatá výstava!*“ Zároveň se velmi kriticky vyjádřil i na adresu agresivní kampaně, která byla proti *konzervativnímu velkostatku a staročechům* vedena. Styl této kampaně byl pro Harracha zcela nepřijatelný, což dokládají jeho slova: „*Pánové, když tímto způsobem zacházíte s vlastenci, pak uvidíte, kam to přivedete!*“²⁰⁰

¹⁹⁸ K podobnému závěru došel i GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 323.

¹⁹⁹ Projev hraběte Harracha z 2. června 1890.

²⁰⁰ Text tohoto projevu je uložený AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

Ve svém úsilí nepolevil ani při listopadové schůzi českého zemského sněmu, kde 27. listopadu opětovně vystoupil, tentokrát aby hájil zákon o zemědělské radě. Zákon, který měl rozdělit zemskou zemědělskou radu do dvou národnostních sekcí, stejně jako to *punktační projekt* předpokládal u zákona o zemské školské radě, označil za „*neviňátko*“, které v očích Jana Nepomuka není prapříčinou momentální rozbourané situace nejen na sněmu, ale i v celé společnosti. Důvodem k momentálním sporům, které Harrach označil dokonce za válku odehrávající se „*nejen v naší sněmovně, ale také novinách a na venkově*“, spatřoval v absenci jakékoliv důvěry českého obyvatelstva k Němcům a k centrální vládě. Pouze za stavu obnovené důvěry může být vyrovnávací akce úspěšná. K tomuto stavu důvěry měl dle Jana Nepomuka přispět zejména český zemský sněm a jeho poslanci, kteří by stejně jako ve světové politice, když hrozí válka, měli volit raději diplomacii. Bezpochyby se od hraběte jednalo o apel, jenž měl zmírnit některé emoce na sněmu, ale především tím cílil na *Národní listy*, co by tiskový orgán *mladočechů*.²⁰¹

Ve svém projevu ovšem připouštěl i kritický pohled na zmiňovaný zákon. Již v úvodu svého vystoupení prohlásil, že se necítí povinen hájit „*každé slovo, znění a stylisaci paragrafů zákona tohoto*“, jelikož nebyl účasten ani přímých vyjednávání ani nebyl členem sněmovní komise, která se touto věcí zabývala. Zároveň vyslovil pochopení nad tím, jak jsou někteří zejména opoziční poslanci rozčarováni tím, jakou by přijetí takového zákona mohlo přinést dodatečnou finanční zátěž zemskému rozpočtu. Nicméně i tak se postavil za zákon, jelikož jak dokládají jeho slova „*Já jsem byl ta osoba. Já jsem byl proniknut tím citem potřeby vyrovnání mezi národem českým a německým...*“ Tato slova zároveň jasně dokládají, jak hraběti Harrachovi záleželo na národnostním smíru uprostřed rakouské monarchie.²⁰²

Satisfakcí po krizi v souvislosti s *punktačními články* mohla být pro Jana Nepomuka alespoň částečně Jubilejní výstava a její obrovský úspěch, navzdory tomu, že by si přál, aby se jednalo o podnik *obou kmenů* Českého království. Vzhledem k jeho podílu na Jubilejní výstavě byl hrabě požádán, aby se stal předsedou přípravného výboru Národopisné výstavy československé. Jan Nepomuk tento post velmi rád přijal a patrně o celý podnik projevoval živý zájem, nicméně z důvodů zdrženlivého postoje státních úřadů odstoupil z výkonného výboru a ujal se postu alespoň čestného předsedy.²⁰³ Společně se svým angažmá v obnově

²⁰¹ Projev pronesený 27. listopadu 1890 na českém zemském sněmu, který je možno nalézt In: *Stenografické zprávy sněmu českého, II. výroční zasedání, 31. sezení, 1890*, s. 1129-1132. Projev zmiňuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 323.

²⁰² Projev z 27. listopadu 1890.

²⁰³ ŠUBERT, F. A. *Činnost a význam Jana hraběte Harracha* In: *Osvěta*, Praha, 1910, s. 221.

Karlova mostu dokázaly tyto aktivity znovu posílit obraz Harracha coby vlastence hájícího národ, k čemuž jistě přispěla i skutečnost, že se ve stejný čas stal zároveň předsedou Společnosti Muzea Království českého. Dokonce i přes svou aktivitu ve prospěch *punktací* se podařilo hraběti zvítězit ve volbě Nepomuckého starosty v prosinci 1891.²⁰⁴

Navzdory tomuto úspěchu byl ústup Jana Nepomuka z aktivního politického života nezadržitelný a můžeme říci, že byl dovršen v létě roku 1893. V průběhu května téhož roku se na českém zemském sněmu jednalo o vytvoření nového krajského soudu pro Trutnovsko. Vzhledem k povaze návrhu se rozhodli poslanci z řad *mladočechů* a také část poslanců za *staročechy* opustit jednací sál, což učinilo sněm nadále neusnášeníschopným. Tohoto odchodu se ovšem neúčastnil hrabě Harrach a ve sněmovně zůstal. Tento akt ve spojitosti s tím, že se hrabě stále ještě neodvrátil od *punktačního projektu*, vedl k velmi silné a agresivní ofenzivě zejména v *Národních listech*. Dle hlavního životopisce hraběte Harracha zaznívaly dokonce výzvy „*Pereat Harrach!*“²⁰⁵

Jan Nepomuk již bezprostředně po této zkušenosti uvažoval o složení svého poslaneckého mandátu, k čemuž se nakonec odhodlal až na počátku července téhož roku. 1. července sepsal dopis, který byl o týden později otištěn v *Polabských novinách*, ve kterém Harrach uvedl, že vzhledem k povaze národnostního konfliktu, jenž stále sílil, se vzdaluje i naděje na realizaci reformy státoprávního postavení Českého království. A zároveň dodal: „*Trudné tyto poměry přitěžovaly mi velmi podržení Vašeho mandátu, a poněvadž již pozoruji, že za něj více důvěře v mou osobu, nežli důvěře v můj politický program děkovati mám, vidím se nucena s povinným díkem vrátiti mandát do rukou Vašich.*“²⁰⁶ Po rezignaci bylo Jilemnicko nově zastupováno Karlem Kramářem. Jan Nepomuk se na český sněm sice vrátil o dva roky později coby poslanec velkostatkářské kurie, ale jeho aktivita v tomto zastupitelském sboru byla již citelně nižší.²⁰⁷

Složení mandátu zároveň bývá v literatuře věnované hraběti Harrachovi hojně připomínáno, ovšem je nutno podotknout, že Harrach se myšlenkou odejít z českého zemského sněmu zabýval již minimálně dvakrát v dřívější době, a to sice v souvislosti se zmiňovanou *adresní debatou a sporem o desku Jana Husa*. Ještě na podzim roku 1889, když

²⁰⁴ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 324.

²⁰⁵ *Tamtéž*. Zmínku o heslu „*Pereat Harrach!*“ přináší ve svém životopisce Jana Nepomuka MENCÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*, s. 49.

²⁰⁶ Citace z MENCÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*, s. 49.

²⁰⁷ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 324.

doznivaly dozvuky těchto dvou sporů, přednesl projev ke svým voličům, ve kterém se snažil ospravedlnit své počínání zejména v záležitosti *adresy císaři*. V tomto projevu řekl, že se nechce obhajovat pomocí invektiv na stranu *mladočechů* či *staročechů*, naopak chtěl svým voličům představit motivy, které jej vedly k jeho chování. V řeči tak víceméně zopakoval své názory na text *adresy*, které představoval i v debatě na sněmu a jenž byly popsány výše. Ačkoliv se Harrach „od počátku chopil z lásky každé příležitosti utlačovaných se ujmout“ a do aktivního politického života vstoupil především s tímto motivem, neváhal nyní, pokud se vůle voličů rozejde s jeho, složit poslanecký mandát. Podruhé se k myšlence opustit post poslance českého zemského sněmu vrátil v srpnu roku 1891, a to opět během osobního setkání se svými voliči. Přímým podnětem k tomu, aby se s nimi Harrach setkal, byla anonymní výzva 20 voličů, jež mu byla odeslána telegraficky z Vysoké a ve které byl vyzván, aby na svůj mandát rezignoval. Ačkoliv si byl Jan Nepomuk vědom, že by sílu takového anonymu mohl relativně snadno zpochybnit, rozhodl se i přesto setkat se svými voliči a své postoje osobně hájit. Během projevu se snažil Harrach osvětlit nejen své motivy, které jej vedly k odmítnutí *adresy*, ale zároveň apeloval na rozvahu a smír.²⁰⁸

Tato dvě setkání s voliči, která Harrach zásadně oslovoval jako spoluobčany, ve spojení s na začátku této kapitoly zmíněným projevem, jenž vydala hraběcí kancelář vlastním nákladem, jsou jasným důkazem o tom, že Jan Nepomuk ve společnosti sledoval nejen rostoucí národnostní rozpory, ale také kritiku *konzervativního velkostatku* a sebe samotného, čemuž se snažil také vzdorovat. Zároveň dokládají velmi silnou schopnost hraběte Harracha překročit sociální bariéry aristokracie a chápat svoji politickou úlohu jako podmíněnou vůli voličů. Je nutné zmínit, že z dosavadního stavu bádání vystupují tyto projevy jako zcela ojedinělé.

3.6 Bilance po ústupu

Rezignace Jana Nepomuka Harracha na poslanecký mandát českého zemského sněmu a dvouleté období, kdy nebyl členem tohoto sboru, ovšem v žádném případě neznamenal rezignaci na jeho politické názory a přesvědčení. Právě období po červenci 1893 se stalo dobou, kdy hrabě Harrach mohl bilancovat své dosavadní postoje a aktivity a zároveň je prezentovat v poměrně hojném počtu tisku. V tomto čase se zároveň intenzivně zaobíral svým

²⁰⁸ Texty obou projevů jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663.

dalším projektem, a to sice založením nové politické strany, jejímž základem se měly stát síly *konzervativního velkostatku a staročechů*.²⁰⁹

Ještě v říjnu 1893 ve svém konceptu článku pro *Hlas národa* napsal, že je potřeba spojit *konzervativní velkostatkáře a konzervativní vlastence* v jeden politický celek. V hraběcí pozůstalosti se dochovaly přinejmenším čtyři různé návrhy na založení nové strany, které také obsáhly alespoň rámcově její zamýšlený politický program. Všechny tyto návrhy se zároveň dochovaly vždy ve dvojí verzi – české a německé.²¹⁰

Hlavní důvod, proč by měla být založena nová strana, uvedl Jan Nepomuk v dokumentu, jehož český název je *Program nové strany*. V úvodu tohoto textu se vyjádřil, že nynější doba je zcela kritická pro český národ, a proto je potřeba, aby „*všickni rozvážní vlastencové národa českoslovanského, bez rozdílu stavů, sestoupili a sjednotili se na základě starých zásad státního práva Království českého a národní rovnoprávnosti...*“ Od takovéto formace českých vlastenců si sliboval nejen povznesení samotného českého národa, ale také celé habsburské monarchie. Na výše uvedeném citátu je ovšem zajímavých několik momentů. Předně hrabě Harrach volal po zastoupení všech stavů v nové straně, zároveň se ale mělo jednat výlučně o Čechy. Jakkoliv si přál národnostní rovnoprávnost, stranu chtěl zformovat čistě jako českou politickou reprezentaci.²¹¹

Program strany je relativně snadno očekávatelný, nicméně na prvních místech nefiguruje v tomto textu realizace státního práva či snad obecná formulace o prosazení národní rovnoprávnosti, ale naopak zcela konkrétní body, které k rovnoprávnosti měly vést. Předně měla strana prosadit vyučování na obecných školách v mateřštině, povinnou výuku druhého zemského jazyka na středních školách a zavedení českých i německých přednášek na pražské univerzitě. Opomenuta nezůstala ani situace vídeňských Čechů, zejména jejich dětí. Městu Vídeň měla dle tohoto programu připadnout povinnost zřizovat obecné školy pro děti jakékoliv neněmecké národnosti. Na Moravě měla být dle Jana Nepomuka zřízena česká univerzita. Zároveň chtěl Harrach prosadit, aby se státní správa zejména u mládeže, ale nejen u ní, zasadila o pěstování silnějšího pocitu přináležitosti obyvatelstva k monarchii, což ovšem mělo být opětováno i ze strany státu, který měl prokazovat svoji přináležitost k občanům.²¹²

²⁰⁹ Záměr založit novou stranu okrajově zmiňuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 324.

²¹⁰ Veškeré tyto dokumenty jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662.

²¹¹ *Program nové strany*, text uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662.

²¹² *Program nové strany*, text uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662.

V oblasti zemské správy byla v programu navržena úprava volebních řádů tak, aby odpovídaly spravedlivému počtu obyvatel, a zvláštní důraz byl nejen v tomto návrhu kladen na reformu voleb do poslanecké sněmovny říšské rady, které se měly konat opět nepřímo, tedy skrze obeslání zemskými sněmy. Pro veškeré zemské úředníky požadoval Harrach znalost druhé zemské řeči, nicméně tento požadavek rozšířil také na lékaře, duchovní, případně i advokáty. Nedílnou součástí Harrachových představ bylo i jmenování českého ministra vídeňské vlády. Státní správa i samospráva měly zároveň dbát o ochranu náboženské svobody a náboženství jako takového. Zvláště volal Harrach po ochraně katolického vyznání. Otázkou zůstává, zda si Harrach pod tímto bodem představoval užší propojení církve a náboženství s chodem státu či zda skutečně vnímal nějaké ohrožení katolické církve a identity.²¹³

Dva body z programu nově zamýšlené strany věnoval Jan Nepomuk i sociální problematice. Předně měl na mysli ochranu rolníků a živnostníků, kteří se dostali do sociálních problémů, nicméně nezapomněl ani na situaci dělníků či již přímo zchudlých obyvatel, jejichž otázka měla být vyřešena v „*křesťanském duchu*.“ Velmi zajímavě a netradičně pro aristokrata působí poté bod, ve kterém Harrach navrhl, aby „*bylo všem ve službách stojícím a dělníkům, kteří samostatnou domácnost vedou, avšak dosud volebního práva neměli, poměrné zastoupení jejich zájmů ve sněmích dopřáno*.“ Harrach dokonce původně počítal se za zastoupením těchto skupin obyvatel v poslanecké sněmovně říšské rady, nicméně poté od nápadu ustoupil a tuto část bodu v textu přeškrtl.²¹⁴

Ačkoliv nelze z výše popsaného textu přesně určit, jaké skupiny dělnictva měl Harrach na mysli a pro koho všeho mělo být v jeho očích uplatněno rozšíření volebního práva, i tak lze říci, že na poměry aristokracie je tento návrh při nejmenším nezvyklý. Ve spojitosti s požadavky na jazykovou rovnoprávnost a sociální ochranu nižších vrstev společnosti lze vytušit, že Jan Nepomuk se snažil přiblížit i nižším vrstvám společnosti a program koncipoval tak, aby byl přitažlivý a srozumitelný i pro ně. Většinu bodů tedy formuloval jako konkrétní návrhy či požadavky, i když některé z nich působí co do proveditelnosti spíše nerealisticky.

Další dva dokumenty – *Program strany českých vlastenců* a *Program české mírné strany vlastenecké* – se co do obsahu a formulace téměř neliší. Pouze první z těchto textů staví uznání českého státního práva jako „*první a poslední cíl*“ strany. Vzhledem k jeho strukturovanosti a stručnosti, a tím pádem i přehlednosti pro čtenáře, uvádíme jeho přepis

²¹³ *Tamtéž.*

²¹⁴ *Tamtéž.*

v příloze práce.²¹⁵ Za zásadní bod *Programu českého národa* označil setrvání Čechů uvnitř rakouské monarchie, jelikož pouze v té viděl Harrach ochranu a možnost dalšího života českého národa, který se měl udržovat v aktivním a úzkém spojení s ostatními slovanskými společnostmi obývající říši. Aby ale český národ bylo možno ve státě udržet, je potřeba ze strany vlády považovat němčinu za jazyk vlády, ale nikoliv za státní řeč.²¹⁶

Dalším z článků, které Jan Nepomuk Harrach sepsal a uveřejnil v tisku, je text pro noviny *Politik*, jenž byl nazván *Zur böhmischen Frage* a jenž vyšel v roce 1896. Ona *česká otázka* zde byla hrabětem označena za naprosto klíčový faktor a jakýsi prubířský kámen politické scény rakouské monarchie, který přispěl přímo či nepřímo ke krachu většiny předchozích vídeňských vlád. A pouze v jejím „*konečném a šťastném*“ vyřešení lze spatřovat vnitřní klid a budoucnost habsburské monarchie, což dle Harracha uznali již slovanští i němečtí politici. Požadavek na narovnání postavení v říši byl v článku vztažen obecně na všechny Slovany, nicméně zejména Češi, vzhledem k jejich slavné historii, zásluhám o říši a zachování Rakouska a v neposlední řadě také jejich počtu, by neměli být přehlíženi a opomíjeni. Ostatně, že o opodstatněnosti českých nároků nemůže být pochyb, podle Jana Nepomuka svědčí i předchozí jednání Františka Josefa I., který svým reskriptem ze září roku 1871 uznal „*státní právo a lesky Koruny české.*“²¹⁷

Vláda tedy musí sama přikročit k odstranění překážek stojících na cestě k reaktivaci českého státního práva a zároveň musí dojít k názoru, že současný centralismus se nemůže snést se svobodami a právy jednotlivých zemí a národů. Na druhé straně si ovšem i česká politická reprezentace musí uvědomit, že bez souhlasu a účasti Němců žijících v Čechách a na Moravě nemá žádný takovýto pokus šanci na úspěch, a je tedy úkolem české reprezentace, ale i vídeňské vlády, získat podporu Němců k vyrovnávací akci. Tato akce by prvotně měla vést k národnostní, respektive jazykové rovnoprávnosti, tedy jakémusi česko-německému vyrovnání. To si zde Harrach představoval v podobě výuky obou zemských řečí na středních školách a zároveň znalostí těchto řečí u úředníků, kněží, lékařů a advokátů. Pokud by nicméně vládní představitelé neměli dostatek síly a odvahy přikročit k zahájení takovýchto jednání, jež měla dále vést ke korunovaci císaře českým králem a nápravě státoprávního postavení alespoň

²¹⁵ Viz. příloha č. 5 této práce.

²¹⁶ *Z Programu českého národa*. Všechny tři tyto dokumenty jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662.

²¹⁷ Článek *Zur böhmischen Frage*, otištěný v *Politik*, 136/1896. Rukopisy k článku a koncepty jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662. S textem článku také pracuje GEORGIEV, Jirí. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 335-326.

Českého království, považoval by to Harrach za smutné, jelikož poté by on i ostatní Češi byli postaveni před eventualitu obnovit české státní právo bez Rakouska. Tato jednání dle Jana Nepomuk měl vést zejména český ministr krajan, nicméně neopomněl připomenout, že „*šlechta se staví na špici této akce, a nikoliv stranou národa.*“²¹⁸

O rok později, v červenci 1897, byl ve stejném periodiku publikován další text z pera hraběte Harracha, tentokrát pod titulem *Was nun?* V tomto článku nejprve Harrach reagoval na obstrukce, které se rozhořely ze strany německých poslanců říšské rady na jaře téhož roku.²¹⁹ Toto dění na půdě poslanecké sněmovny, které jí de facto znemožnilo činnost, komentoval Jan Nepomuk slovy, že „*otcové ústavy znemožňují ústavě dýchat*“, a nebál se jej přirovnat k revoluci, která musí mít i své konsekvence v podobě revoluce v ulicích. Jelikož pokud ve chvíli, kdy neplatí právo většiny, hroutí se veškerá autorita a stát musí bojovat o svoji vlastní existenci. Harrach tedy varoval před snahami někdejší „*státní strany*“ o iredentu, kterou přirovnal k iredentě italské, a jnž dle něj mohla otrástit rakouskou monarchií v samotných jejích základech.²²⁰

Ústavně právní systém, jenž byl narušen německými obstrukcemi, Jan Nepomuk na jedné straně obhajoval, nicméně na druhé straně jej považoval za řád vytvořený německými liberály na základě mylné interpretace *říjnového diplomu*. S ohledem na nacionální bouře vyvolané *jazykovými nařízeními* Kazirima Badeniho použil hrabě Harrach v článku i emotivních výrazů k vyjádření svého postoje: „*Pro sebe vytvořili Němci současnou ústavu a na své nadvládě bazírovali a nyní, když Slované Rakouska ,vyrostli ze svého poručení‘ a dožadují se stejného práva a chtějí, aby vláda uspokojila tyto podložené a nevyvratitelné nároky, ..., kladou staré odolné monarchii nůž na krk a křičí ‚A pokud nebudeš povolný, použiji násilí!‘...*“ Kritickou situaci po vydání těchto nařízení dle Harracha nemohly překrýt oslavy panovnického jubilea, které byly již chystány na příští rok.²²¹

V kritice německé reakce na vydání *jazykových nařízení* pokračoval Jan Nepomuk i dále. A také se zamýšlel nad tím, co by nastalo, kdyby došlo ke krajní eventualitě současného vývoje, což v jeho očích představoval rozpad rakouské monarchie. Ač se na první pohled může zdát, že Němci obývající habsburské soustátí by touto událostí nebyli nijak výrazně

²¹⁸ Článek *Zur bömischen Frage*.

²¹⁹ Více k tomuto tématu URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 460-462.

²²⁰ Článek *Was nun?* Otištěn v periodiku *Politik* 204/1897 dne 25. 7. 1897. Rukopisy a koncepty jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662. Článek také zmiňuje GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 326-327.

²²¹ Článek *Was nun?*

zasazení, respektive maximálně by jim hrozila anexe Německou říší, je potřeba si uvědomit, píše Harrach, že tato anexe by také vedla k výraznému oslabení jejich politického vlivu, vzhledem k jeho rozplynutí v německém prostoru. Naproti tomu České království by se mimo habsburskou monarchii ocitlo v „*prekérní*“ situaci a ve středu Evropy by bylo závislé na všechny strany.²²²

Z článku zároveň vysvětluje, že Jan Nepomuk již nebyl schopen porozumět stále stupňujícímu se národnostnímu konfliktu mezi Čechy a Němci. Nejen, že jeho povaze a prostředí, ve kterém se pohyboval, byly zcela cizí takovému vyhrocení nálady a jejich projevy, ale zároveň nechápal, proč je pro některé Němce, jejichž řeč je obecně uznávána jako „*provozní řeč*“ nejen dynastie, Vídně, ale i celé monarchie, natolik problematické zavést i vnitřní úřadování v obou zemských řečech. Znalost obou zemských jazyků všech obyvatel považoval nejen za znak rovnoprávnosti, ale viděl v ní i další pozitivní konotace. Poměrně logicky vystihl úlohu němčiny, která může i neněmeckým obyvatelům sloužit k dorozumění se v rámci celé monarchie. Ovšem jeho argument, že naučením češtiny si Němci budou moci „*lépe porozumět se svými slovanskými zemskými bratry*“ a získají tím „*klíč k pochopení celého slovanského světa, jehož velkolepá světodějinná významnost a budoucnost stojí mimo jakoukoliv pochybnost*“ se jeví spíše jako naivní přání z říše snů. Oprávněně se pozastavoval nad situací, kdy sice čeští úředníci musejí ovládat němčinu dokonale, ovšem jejich němečtí kolegové takovou znalost češtiny vykazovat nemusí. Němci by tedy měli uznat právo Čechů na úřadování v obou jazycích, jelikož pouze poté se budou moci Češi cítit ve svém vlastním státě jako plnoprávní občané a bude odvrácena ona krajní eventualita.²²³

Celý nad míru vyhrocený spor bylo třeba dle Harracha přivést co nejdříve ke svému konci, ovšem jakékoliv ústupky vídeňské vlády před nátlakem Němců zcela odmítl navzdory tomu, že někteří z nich se obraceli do zahraničí proti svému vlastnímu státu, aby jej „*pokořili a rozrývali jeho základy*.“ Prostředkem k uklidnění situace dle Harracha tedy byla na jedné straně pevnost centrální vlády, na druhé poté uklidnění českých Němců, k čemuž mělo přispět i německé obyvatelstvo z jiných částí monarchie. Kdyby k tomu ovšem nedošlo a německé obstrukce nepominuly, navrhoval Harrach změnit jednacích řády českého zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady tak, aby činnost těchto dvou zastupitelských sborů mohla být dále vykonávána.²²⁴

²²² *Tamtéž.*

²²³ *Tamtéž.*

²²⁴ Z článku *Was nun?*

Kritikou národnostního rozkolu a apelem na jeho zacelení vyplnil Jan Nepomuk i zbylá 90. léta 19. století. Při svých vystoupeních volal po smíru mezi Čechy a Němci a upozorňoval, že hrozba rozpadu rakouské monarchie v důsledku národnostních rozporů je stále reálnější. Nicméně svoji pozornost nezaměřoval pouze na konflikty vyvolané stranou německého obyvatelstva, ale uchyloval se i ke kritice české politické reprezentace, respektive *mladočechů*, kteří v jeho očích nastoupili vypjatou strategii, jež může vést i k rozkladu ústavního systému a státního celku jako takového.²²⁵

Přelom 19. a 20. století se poté stal dobou, během níž hrabě Harrach své názory opět sděloval ve větší míře tisku. Již v listopadu 1899 byl vydán Harrachův článek, jenž opět vyzýval k založení nové strany a v němž prezentoval nezměněný program této strany, tak jak byl popsán na začátku této kapitoly a v těchto výzvách posléze i pokračoval.²²⁶ V této souvislosti je potřeba uvést, že v průběhu ledna 1900 sezval hrabě Harrach do svého vídeňského paláce řadu představitelů politického scény – mezi jinými byli pozváni i v té době již ministerský předseda Koerber, český ministr Antonín Rezek či Albín Bráf. Kontext doby, činnosti Jana Nepomuka a skutečnost, že seznam hostů byl v hraběcí pozůstalosti uložen do složky *Patriotenliga*, by mohl nasvědčovat, že toto setkání se vázalo právě na vytvoření nové politické sílu. V tomto duchu se vyjádřila hraběcí kancelář i pro list *Information*, když musela odvracet domněnky o tom, že v hraběcím paláci se jedná o *česko-německém vyrovnání*. Tato interpretace byla převzata i historiky v pozdějším období. Vzhledem k tomu, že dosavadní výzkum a archivní materiály neumožňují odhalit alespoň částečně obsah rozhovorů tohoto setkání, dovolujeme si tuto interpretaci alespoň částečně zpochybnit vzhledem ke skutečnosti, že na setkání byli sice minimálně, ale přesto zastoupeni i představitelé *ústavověrné šlechty*.²²⁷

Publicistická aktivita Jana Nepomuka v roce 1900 ovšem neustávala a během tohoto roku i dalších let byla otištěna ještě celá řada jeho článků. První dva z nich vyšly v průběhu léta roku 1900 a reagovaly na vzrušenou situaci po nástupu Koerberovy vlády, kdy byla

²²⁵ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 327.

²²⁶ Jedná se o články *Zum Zwecke einer Vereinigung der Patrioten* otištěný v listu *Information* 21. listopadu 1899. Ačkoliv se zatím nepodařilo dohledat další případné otištěné texty Jana Nepomuka z období od podzimu 1899 a počátku roku 1900, v hraběcí pozůstalosti se dochoval text *Zum Programm einer Patriotenvereinigung*, jenž byl sepsán na počátku roku 1900. Texty obou dvou článků jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 664.

²²⁷ Vyjádření hraběcí kanceláře pro list *Information* bylo otištěno 27. ledna 1900 a je uloženo, společně se seznamem hostů, jenž byli pozváni do vídeňské paláce Harrachů, je uloženo AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 664. Tyto dokumenty a celé setkání organizované Janem Nepomukem také okrajově zmiňuje práci GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 328.

poslanecká sněmovna říšské rady opět ovládnuta obstrukcemi.²²⁸ V článku z 30. června Harrach napsal, že cesta ze situace je vcelku jasná. Pokud zainteresované strany měly skutečně na zřeteli zachování a dobro monarchie, měly se podle něj sjednotit a spolupracovat, aby přiměly vládu k obnovení ústavního pořádku či přímo jeho reformě. Základním předpokladem dle Harracha tedy bylo, aby žádná ze stran nerazila pouze své vlastní přesvědčení, jelikož „*bez kompromisu nelze dosáhnout smíru.*“ Zároveň ovšem Jan Nepomuk nechtěl k možnému jednání mezi stranami předstupovat již s pevně daným programem a cíli, k čemuž vyzval i ostatní strany, jelikož považoval za důležité, aby se nejprve jednotliví aktéři vůbec sešli. V článku také připomněl, že by bylo záhodno založit novou vlasteneckou stranu, ovšem nyní již neuvažoval Harrach pouze v intencích Českého království či českých zemí, ale navrhoval stranu celorakouskou, jež by sjednotila patrioty napříč zeměmi Předlitavska a zahrnovala všechny jeho národnosti. Jan Nepomuk v tomto článku také požadoval, aby se národnostní problematika Předlitavska řešila jako jeden celek, nikoliv, aby se jednání omezila pouze na situaci např. v Českém království či Korutanech. Protože pouze pokud se do jednání zahrnou všechny země západní části monarchie, včetně situace ve Vídni, budou se jich účastnit i zástupci daných regionů, což dle Harracha byla jediná cesta k reformě státu.²²⁹

Do týdne od vydání výše zmíněného textu, 6. července 1900, byl publikován další článek Jana Nepomuka, tentokrát nesoucí titul *Apell an die Patrioten der in dem Reichsrate vertretenen Königsreiche und Länder*. V textu podrobil silné kritice centralistické tendence vídeňské vlády, respektive neustávající neochotu udělit alespoň českému Království, když ne celé České koruně, vyšší míru autonomie. Kdyby totiž Českému království byla poskytnuta stejná autonomie jako Uhrám, zasazovali by se Češi o rakouskou monarchii mnohem více. Zároveň Harrach nezapomněl připomenout, že centralismus sice stále drží říši pohromadě, ale ti, kteří volají po důsledném uplatňování, by si měli vzpomenout, že centralizační snahy v některých regionech zcela ztroskotaly a vedly nakonec ke ztrátě daných provincií. K tomu, aby byly upraveny poměry alespoň v západní říši, bylo podle Jana Nepomuka od vydání prosincové ústavy více než dost času. Nicméně státní správa se po tomto „*obětování státní*

²²⁸ K tomuto tématu podrobněji URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 506-517.

²²⁹ Tento článek, který vyšel v *Die Information* 30. června 1900 nenese žádný titul, pouze že byl sepsán „*vyňikajícím členem konzervativní šlechty.*“ Text článku i koncepty k němu jsou uloženy v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 662. Článek je zmíněn i v práci GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 327.

jednoty ponořila ještě více do centralistického systému“, než aby následovala např. Švýcarsko a snažila se přenést část kompetencí na jednotlivé země Předlitavska.²³⁰

Změna by měla nastat nejen ve vnitropolitické situaci, v níž byli a stále jsou preferováni jednotlivými vládami Němci a Maďaři, ale také v zahraniční politice. Hrabě zde zopakoval svůj názor, že je potřeba zahraniční politiku směřovat směrem k východu a úžeji ji navázat na carské Rusko. Tento argument podporoval nejen nedobrovolným stáhnutím se habsburské monarchie z německého prostoru a počty slovanského obyvatelstva. V jeho očích vysvítal Balkán, zejména po zahájení okupace Bosny a Hercegoviny, jako region, v němž by se mělo Rakousko-Uhersko mnohem více angažovat a snažit se získat tamní národy „*pro svoji věc*.“ Úzká orientace na Německou říši se tedy Harrachovi zdála jako zcela nelogická.²³¹

Kritice hraběte neušla ani vláda, která se dle něj „*stala zbabělcem a podlehla vzpurným pudům domnělého problémového dítěte*.“ Na mysli měl Harrach patrně především *jazyková nařízení*, respektive novelu těchto nařízení, kterou provedl ministerský předseda Gautsch. V souvislosti s využíváním krajního nátlaku na dosažení svých požadavků, upozornil Jan Nepomuk na skutečnost, že si tyto praktiky začínají osvojovat Češi a Moravané. Vláda by se měla zasazovat o prosazování zásady *Iuistitia Regnorum Fundamentum*, ovšem nikoliv pouze v Předlitavsku, ale také v Uhrách. Protože pouze, když bude ke všem národnostem přistupováno stejně - Harrach v tomto smyslu psal o „*přívětivém přístupu*“ - může ustát vzájemná zášť a nastat klid. Rovnost a spravedlnost mezi jednotlivými národy viděl v tomto období právě v otázce jazyka. Vzhledem k jeho apelům na reformu postavení Českého království v rámci Předlitavska ovšem nelze říci, že se jeho pohled omezil pouze na problematiku řeči, spíše ji, vzhledem k aktuálnosti situace a potřebě se k ní vyjádřit, využíval jako názorný příklad. Uspořádat jazykové poměry bylo zásadním úkolem vlády, jelikož jinak přivedou národnostní bouře monarchii k finančnímu i celkovému krachu. Ačkoliv se to může jevit jako již sotva možné, vzhledem k tomu, do jakých rozměrů narostl spor mezi jednotlivými národnostmi, vyzýval Harrach všechny patrioty, aby se o to alespoň pokusili. Zajímavá je skutečnost, že Jan Nepomuk v této souvislosti akcentoval i hospodářský rozměr nepokojů, které dle něj velmi nepříznivě přispívají k ekonomické bilanci Předlitavska.²³²

²³⁰ Článek *Apell an die Patrioten der in dem Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*, byl otištěn v periodiku *Politik* 6. července roku 1900. Rukopisy a koncepty jsou uloženy v AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 662. S textem článku také pracoval GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 327-328.

²³¹ Článek *Apell an die Patrioten der in dem Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*.

²³² Z článku *Apell an die Patrioten der in dem Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*.

V článku představil své vlastní představy, označené skromně „*troškou do mlýna*“, kterými chtěl splnit svoji povinnost patriota v této, z jeho pohledu pro monarchii zlomové době. Zásady, které v textu vyznal a které podle Jana Nepomuka mohl vyznat každý patriot rakouské monarchie, měly být vedeny společným principem spravedlnosti a rovnosti. Jednalo se o: udržení jednoty monarchie pod vládou habsbursko-lotrinské dynastie; uznání dualismu na jedné straně a provedení státoprávního vyrovnání s Českým královstvím na straně druhé; rovnost národů, náboženství a ochranu všech národních menšin; dohodu o vymezení kompetencí mezi říšskou radou, centrální vládou a zemskou reprezentací a posléze rozdělení takto vymezených kompetencí mezi centrální a zemskou vládou. V oblasti vymezení záležitostí správy Harrach v podstatě zopakoval své již předchozí návrhy. Tedy záležitosti zahraniční politiky, vojenství, finančnictví měly být svěřeny vídeňské vládě, všechny ostatní poté měly být spravovány na půdě zemského sněmu. Zároveň představovalo České království pouze jakýsi první krok v celé reformě státu a výše uvedené principy měly být použity později i na ostatní části Rakouska-Uherska.²³³

Další z výzev Jana Nepomuka Harracha následovala nedlouho poté, 22. září roku 1900, kdy byl v listu *Die Information* otištěn jeho text nazvaný *Vor den Wahlen*. V tomto svém svolání před volbami do poslanecké sněmovny říšské rady hrabě opakovaně upozorňoval na obstrukci, která se nyní opět „*vkrádá jako strašidlo a hrozí ve všech národních táborech*.“ Na jednotlivé voliče proto apeloval, aby nezavazovali své zástupce na říšské radě k využívání obstrukcí coby politického nátlaku. Situaci vnímal natolik vážně, že „*nemohl potlačit svůj hlas*“ a jako „*Jan na poušti volal*“, aby obstrukcí bylo zcela zanecháno, pakliže si ti, kteří by ji praktikovali, nepřejí konec existence rakouské monarchie. Němci a Slované podle něj byli odkázáni na život v jednom státě i bez ohledu na to, kdyby se rozpadl, jelikož zánik monarchie by dle Harracha, vzhledem k její důležitosti, musel vést zároveň k její velmi brzké obnově. K nastolení pořádku byly dle Harracha povolány přímo jednotlivé národy monarchie (sic!), které ovšem potřebovaly ve svém úsilí i politickou podporu. Tu patrně měly v očích Jana Nepomuka nalézt v císaři Františku Josefovi, kterého sice líčí jako přísně konstitučního vládcu respektujícího většinu v parlamentu, nicméně v krajním případě by mohl sáhnout i k mimo ústavnímu řešení. Otázkou je, zda Harrach, vzhledem k předchozímu vývoji, vkládal do osoby císaře svoji důvěru skutečně upřímně či již pouze

²³³ *Tamtéž.*

spíše symbolicky. Každopádně vyzval voliče, aby přispěli k záchraně vlasti, skrze kterou bude ochráněna i jejich budoucnost.²³⁴

Přesně o týden později, 29. září, již opět sděloval hrabě Harrach své názory, tentokrát v článku *Die Bahn ist frei!* V tomto textu otištěném opět na stránkách periodika *Politik* se Harrach obloukem vracel k vytvoření nové strany konzervativních vlastenců a vlasteneckému citění obecně. Jan Nepomuk ostře varoval před politikou založenou na negacích a vyzýval k „*neúnavné práci*“, protože pouze ta ve spojení s „*požehnáním shůry, čistým patriotickým citěním a obětavostí a silou*“ může odvrátit, aby říše „*vykrvácela v nikdy nekončícím středu národů.*“ Každý patriot by se tedy dle Jana Nepomuka měl snažit přesvědčovat o tomto cíli, míněno záchraně monarchie, své okolí, a „*obrátit*“ jej „*na lásku k vlasti.*“ Již klasickou a nedílnou komponentou Harrachových představ a plánů byla zaštiťující role císaře Františka Josefa. Patrně v důsledku zkušeností z 90. let, kdy vláda ustoupila v otázce *jazykových nařízení*, zahrnul hrabě do plánů i „*silnou ruku vlády, která se nevydělá.*“²³⁵

Nicméně Harrach v článku nevyzýval pouze k řekněme vágnímu šíření vlasteneckých nálad, ale dodával, že konzervativní síly potřebují vlastní nový program, jehož vypracování nebude dle hraběte jednoduché, ale cena, jíž lze dosáhnout je „*život a štěstí našich národů.*“ Navzdory tomu, že v článku nebyly představeny konkrétní programové body, lze se oprávněně domnívat, že Harrach předpokládal uplatnění těch principů, které formuloval v programových konceptech, jež byly popsány v úvodu této kapitoly. Pravděpodobný důvod, proč Jan Nepomuk neuveřejnil jednotlivé konkrétní body programu, můžeme nalézt v již zmíněné poznámce o tom, že nejprve je potřeba vyvolat prvotní jednání politický obsah a až poté diskutovat programový obsah. A tento článek plnil v perspektivě hraběte patrně roli výzvy, jež měla k onomu jednání vybídnout.²³⁶

Po dvou letech, v říjnu roku 1902, byl vydán další z řady Harrachových článků nesoucí titul *Ein Heilungsvorschlag*, který reagoval na obnovená vyjednávání o *česko-německém vyrovnání*. Vzhledem ke stylu textu, do něhož se silně promítla lékařská terminologie, se jedná o jedno z nejzajímavějších pojednání hraběte Jana Nepomuka. V očích

²³⁴ Článek *Vor den Wahlen* vyšel tiskem 22. září 1900 v listu *Die Information*. Rukopisy a koncepty jsou uloženy v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662. Článek také okrajově zmiňuje GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 328.

²³⁵ Článek *Die Bahn ist frei!* vyšel v listu *Politik* 29. září 1900. Text článku je zároveň uložen v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662. Se zněním článku pracuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 328-329.

²³⁶ Článek *Die Bahn ist frei!*

hraběte prodělala habsburská monarchie hlubokou a vážnou nemoc, kterou spatřoval v dualismu jako celku. Jeho uzákonění považoval spíše za jakýsi *symptom*. Dle Harracha bylo třeba nejprve zmírnit příznaky předchozích *nemocí a symptomů* a poté provést „*energickou operaci*“, pomocí které by se monarchie zbavila příčin této nemoci. Tímto zákrokem mělo být „*vlití nové krve do organismu monarchie*“ - a za tuto krev považoval Jan Nepomuk pochopitelně slovanské obyvatelstvo habsburské říše. „*Krevní transfuze*“ se nebylo dle hraběte třeba obávat, jelikož Slované, kteří byli dosud odstrkovaní na okraj, mají svoji budoucnost pouze v rámci rakouské monarchie a revolucí roku 1848 počínaje již několikrát vystoupili na její zachování.²³⁷

Příčiny, které vedly ke špatnému postavení Slovanů v monarchii, nehledal ovšem Harrach pouze u „*utlačovatelů*“, ale také u samotných „*utlačovaných*“, kteří se do své nynější situace dostali s přispěním své vlastní nejednotnosti a nedostatků vůdců. Absencí vůdčích osobností měl Jan Nepomuk na mysli zejména nedostatek šlechticů, kteří by se postavili do čela národních snah. Tuto skutečnost vyčítal nejen Čechům, ale de facto všem Slovanům monarchie vyjma Poláků. Pocity slovanské vzájemnosti, se kterými jsme se setkali u hraběte Harracha již mnohokrát, byly v tomto článku částečně modifikovány. Jan Nepomuk sice nerezignoval na celorakouský pohled a stále považoval spolupráci všech Slovanů za důležitou, nicméně zároveň vyzýval k užší spolupráci mezi dvěma konkrétními národy – Čechy a Poláky. Ti se měli spojit, aby „*vyřešili rakouskou otázku*“ a „*antirakouské elementy tak mohly být oněměny*.“ Spolupráce mezi Čechy a Poláky měla být jednou stranou mince vedoucí k záchraně monarchie, tou druhou byla poté centrální vláda, jež by důsledně dodržovala dosavadní zákony vztahující se k rovnoprávnosti uvnitř monarchie. Velmi zajímavá je skutečnost, že ačkoliv v dřívější době Harrach patřil mezi osoby, které se buď přímo osobně či alespoň pomocí sdělování svých názorů zasazovali o provedení *česko-německého vyrovnání*, v tuto chvíli napsal, že „*takovéto vyrovnání není vůbec potřeba*.“ Zároveň v článku prohlásil, že musí být usnadněno studium jednotlivých zemských řečí v monarchii, jelikož to může vést ke smíru. Jakékoliv pokusy o prosazení *jazykových nařízení*, za která se stavěl v minulosti, již nyní podle něj nemohla vést k cíli.²³⁸

²³⁷ Článek *Ein Heilungsvorschlag* vyšel v listu *Politik* 21. října roku 1902. Text článku včetně konceptů je uložen AVA, Harrach'sches Familienarchiv, karton 662. Článek ve své práci připomíná také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 329-330.

²³⁸ *Ein Heilungsvorschlag*, 21. října 1902.

Ačkoliv to nelze tvrdit s jistotou, jeví se jako pravděpodobné, že Jan Nepomuk Harrach přinejmenším v době sepisování tohoto článku trpěl pocitem jisté rezignovanosti v souvislosti se vztahy jednotlivých národů uvnitř rakouské monarchie, zejména vztahu česko-německého. Toto jeho rozpoložení se poté projevilo v názorech, že reformy typu *vyrovnání* či *jazykových nařízen*, která by prosazovala centrální vláda ideálně v součinnosti se zemskou reprezentací shora, by stejně nevedla ke kýženému cíli a patrně se smířil s nastalou situací, kterou považoval za jakýsi *status quo*. Ten ovšem neměl zůstat neměnným, ale postupně se měl přetvářet soužitím a vzděláváním jednotlivých skupin obyvatel.

Pod zcela totožným titulem, *Ein Heilungsvorschlag*, i ve stejném listu, byl otištěn 29. dubna 1903 další z Harrachových textů, kterým reagoval na snahu vyčlenit uherskou armádu a učinit ji zcela samostatnou. Dle Harracha byly tyto snahy „*symptomy nemoci monarchie-dualismu*“, které započaly „*rozklad společného organismu pacientky*.“ Zabránit těmto snahám a celkového rozpadu měla, již poměrně očekávatelně, nová vlastenecká strana, složená sice z jednotlivých národů, ovšem „*zastávající a opečovávající*“ principy celorakouského patriotismu.²³⁹ Podobné názory vtělil Harrach i do svého dalšího textu – *Pia desideria eines österreichischen Patrioten* – z 8. září 1903, ve kterém opět volal po vytvoření nové strany a „*naplňování dokonalé rovnoprávnosti*“ tak, aby se „*nejvěrnější černo-žlutí Slované*“ mohli spravedlivě podílet na řízení monarchie. Téměř identické tendence se promítly i do novoroční výzvy Jana Nepomuka z roku 1904.²⁴⁰

Posledním velkým literárním počinem hraběte Harracha bylo druhé vydání částečně pozměněného spisu *Spása Rakouska*, které vyšlo v roce 1905 pod titulem *Österreichs Heil, Gedanken eines österreichischen Patrioten*. V tomto vydání zrekapituloval své postoje, které poprvé představil o čtyřicet let dříve, jak byly představeny v předchozí části této práce, a obohatil je o aktuální pohled počátku 20. století. Zopakoval své přesvědčení o tom, že Slované coby majoritní obyvatelstvo monarchie, navzdory dosavadnímu opomíjení, mají tvořit základní kámen říše. Jejich znevýhodněné postavení ovšem nepřičítal již pouze „*privilegovaným*“ Němcům, Maďarům a Italům, ale také slovanským elitám, zejména šlechtě, která nebyla s to přiblížit se většinového obyvatelstvu. Podobně zopakoval i svoji tezi

²³⁹ Článek *Ein Heilungsvorschlag*, jenž vyšel 29. dubna 1903 na stránkách listu *Politik*, text článku je uložen AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662 a okrajově jej zmiňuje také GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 330.

²⁴⁰ Text *Pia desideria eines österreichischen Patrioten* vyšel 8. září roku 1903 v listu *Politik*, jeho znění je dochováno také v AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 662, kde se dochoval i text německy psaný text výzvy nadepsaný *Aufruf!*

a požadavek na přeorientování zahraniční politiky směrem k východu. Tedy navázání užší spolupráce s carským Ruskem a snahou co nejvíce se angažovat ve prospěch Slovanů na Balkáně. Posledních čtyřicet let politického života v monarchii a zejména konflikty uvnitř říšské rady a českého zemského sněmu chápal Harrach jako zásadně negativní a na jejich adresu se vyjádřil v tom smyslu, že se jedná o zbytečné oslabování Předlitavska, ze kterého těží pouze a jen Uherské království, jež si zbytek říše a zejména Slovany bere za rukojmí.²⁴¹

Ještě aktuálněji na počátku 20. století vyznívala slova Jana Nepomuka, jež věnoval národnosti a národnostnímu vědomí, o kterých zopakoval, že národnostní vědomí, jež byla probuzena v předchozích letech, musí být uspokojena, a požadavky na rovnoprávnost těchto národností musí být spravedlivě naplněny. Národnost ve spojení s náboženstvím poté opětovně označil za morální kameny, na kterých stojí habsburská monarchie, a ty, kteří by chtěli popírat platnost národnostního principu, v textu označil za zaslepené.²⁴²

²⁴¹ Druhé vydání spisu *Spása Rakouska* vyšlo pod titulem *Österreichs Heil, Gedanken eines österreichischen Patrioten*, Praha, 1905. Této verzi spisu se poměrně obsáhle věnoval GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 330-334.

²⁴² GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, s. 330-334.

4. Identita Jana Nepomuka Harracha

Rekonstruovat zcela přesně po více než sto letech od smrti osoby její příslušnost k vyšším celkům jako například národ, je nesmírně komplikované a v některých případech až nemožné. Ačkoliv jsme si tohoto faktu vědomi, pokusíme se v této kapitole alespoň částečně rozklíčovat, jakými formami byla tvořena identita hraběte Harracha. Nepůjde ovšem o podrobný rozbor, spíše o jakousi sumarizaci poznatků, jenž byly získány a představeny v předchozí části práce. Jako teoretický rámec této snahy využijeme tendence formování národní identity na území českých zemí, které představil ve své knize Jiří Kořalka – *rakušanství, velkoněmectví, slovanství, bohemismus a češství*.²⁴³ Odmyslíme-li si *velkoněmectví*, které by bylo u českého státoprávně orientovaného aristokrata velmi těžce očekávatelné, se u hraběte Harracha projevíly a celý život přežívaly zbylé čtyři tendence.

Rakušanství se svými představami o zvláštním poslání rakouského státu nachází své kořeny v bezpochyby dřívější době, než ve které žil hrabě Harrach, a zároveň názory o tom, že habsburská monarchie je ve světě předurčena k zvláštním úkolům, byly zastávány již před druhou polovinou 18. století, kdy se poprvé státní aparát pokusil vytvářet vědomí lidí orientované na stát – *Rakousko*. Zásadním problémem této koncepce bylo její nejednoznačné definování, respektive otázka, k jakému „*Rakousku*“ se má vázat ono národní vědomí. Zda pod tímto pojmem mají rozumět arcivévodství dělená Emží, či tato arcivévodství rozšířená o další *rakouské země*, případně dokonce o Čechy, Moravy a zbytky Slezska. Za této situace se v průběhu první poloviny 19. století vykrystalizovaly dvě zásadní formy *rakušanství*, které se od sebe zásadně lišily – *supraetnické rakušanství*, které se stavělo proti národně politické participaci jednotlivých národností monarchie, a *multinacionální rakušanství*, jež naopak uznávalo národně politickou osobitost obyvatel habsburské říše.²⁴⁴

Zcela očekávatelně patřil hrabě Harrach mezi zastánce tzv. *mnohonárodnostního rakušanství*. V předešlé části práce bylo na mnoha místech dokázáno, že myšlenkový svět Jana Nepomuka obsahoval všechny zásadní prvky této koncepce. Předně se jedná o celkový postoj k rakouské monarchii, která u Harracha, stejně jako v obecném *mnohonárodnostně rakouském proudu*, vystupovala coby zastřešující celek pro národy žijící na jejím území, a to zároveň představovalo její zvláštní misi a úlohu v tomto světě. Národy žijící na území monarchie byly pochopitelně chápány jako svébytné veličiny mající právo na politickou

²⁴³ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996, s. 19.

²⁴⁴ Podrobněji k oběma formám *rakušanství* KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996, s. 19-29.

aktivitu uvnitř státu. K těmto dvěma konstantám se přidala i třetí, a to sice důraz na samostatnost zahraniční politiky habsburské říše. Tyto představy a názory se patrně nejlépe zrcadlí nejen v řadě článků hraběte Harracha, ale zejména v obou verzích spisu *Spása Rakouska*, ve kterých navrhoval reorganizaci rakouské říše, změnu kurzu zahraniční politiky a zároveň v nich jednotlivé národy vystupují jako suverénní politické veličiny.

V určitých textech Jana Nepomuka by někteří mohli spatřovat i slabé náznaky *supraetnického rakušanství*. Zejména tím máme na mysli výzvy k založení *celorakouské vlastenecké strany*, jež zaznívaly z úst Harracha zejména v novinových člancích vydávaných po roce 1900, či zmínky o tom, že němčina je přípustná jako jazyk centrální vlády. Ovšem Jan Nepomuk vždy dodával, že nová strana by měla být tvořena zástupci jednotlivých národů žijících v monarchii. Otázku německého jazyka a jeho využívání coby řeči vídeňské vlády je potřeba chápat jako pragmatické a realistické uvažování Harracha, který si byl vědom, že de facto není jiné možnosti. Ačkoliv hrabě v některých textech z této doby hovořil o pěstování silnějšího vztahu obyvatelstva k monarchii, nelze to chápat jako snahu vytvořit nějaké nové *supraetnické vědomí*, jež by mělo překrýt vědomí příslušnosti k jednotlivým národům. Ostatně takováto snaha by byla v příkrém rozporu s celoživotním úsilím hraběte Jana Nepomuka, který se snažil pozvednout nejen Čechy, ale i ostatní Slovany monarchie na rovnoprávné aktéry politického života v říši.

Vedle *rakušanství* hrál v myšlenkovém světě hraběte Harracha důležitou roli také již dříve vzniklý ideový korpus *slovanství*, jejichž některé aspekty se vzájemně propojovaly. Původně v západní Evropě vzniknuvší myšlenkový směr, jenž v druhé polovině 18. století začal pronikat do českého prostředí, kde plnil funkci pomyslné *berličky*, o kterou se mohla česká společnost opírat. *Slovanství* nebylo pochopitelně zcela homogenní a rozpadalo se na dílčí proudy. Postupem času se začala, vedle představ o kulturní a jazykové podobnosti či jednotě jednotlivých slovanských národů, objevovat i tendence k otevřené náklonnosti k ruské říši a snahy vytvořit jednotný slovanský stát, tedy směry spíše blouznivé. Na druhé straně stály poté proudy reagující na reálné události evropských dějin 19. století, např. polské povstání, jež přišly s ideami zaměřenými na konkrétní národnostní skupiny – jednalo se kupříkladu o *polonofilství* či *ilyrismus*.²⁴⁵

²⁴⁵ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996, s. 34-40. K problematice *slovanství* a *rusofilství* patrně nejlépe z českého prostředí VLČEK, Radomír. *Ruský panslavismus – realita a fikce*, Praha, 2002 či Týž, *Panslavismus či rusofilství? Pět tezí k otázce reflexe slovanství a panslavismu českou společností 19. století* In: HOJDA, Z. – OTTLOVÁ, M. – PRAHL, R. „*Slavme slavně slávu Slávův slavných.*“ *Slovanství a česká kultura 19. století*, Praha, 2006. s. 9-21.

Svémi názory se Harrach pohyboval někde mezi výše vytyčenými hranicemi jednotlivých proudů, ale spíše inklinoval k realistickému postoji, jenž zdůrazňoval slovanskou kulturní a jazykovou vzájemnost. Zejména lze v jeho postojích vytušit jistá rezidua *austroslavismu*, vzhledem ke skutečnosti, že hlavní zaměření hraběte Jana Nepomuka bylo cíleno na Slováky v monarchii a jejich spolupráci uvnitř ní. Nicméně z doposud známých a dostupných dokumentů nevyplývá, že by se snad Harrach někdy zabýval myšlenkou reorganizace monarchie dle národnostního principu. Také se nikdy „nepřerodil“ v bojovníka za jednotný slovanský stát. V tom mu bránila jeho příslušnost k habsburské monarchii a její dynastii, ale jistě také strážlivý politický náhled, který jakýkoliv takový podnik musel dopředu považovat za zcela nemožný. Ačkoliv tedy lze konstatovat, že Harrach byl ve svých názorech a *slovanském vědomí* spíše umírněný, v některých případech se nevyhnul ani zcela bludným představám o prapůvodních slovanských obyvatelích Evropy, kteří žili téměř po celém kontinentu, či iluzorním snahám o vytvoření jednotné slovanské řeči. Stejně tak se hrabě nedokázal ubránit značné idealizaci slovanského obyvatelstva, které často připisoval nejen reálné zásluhy či vlastnosti, ale také zcela nepodložené charakteristiky, jež krystalizovaly v pověstné „*holubičí povaze*.“

Ve spojitosti s touto idealizací je potřeba upozornit i na skutečnost, že Jan Nepomuk se sice zasazoval obecně o slovanské obyvatelstvo žijící v monarchii, případně za jejími hranicemi, nicméně ve většině případů zcela jasně preferoval Čechy a jejich požadavky, které měly být naplněny jako první, a až po nich se měly uskutečňovat reformy vedoucí k uspokojení ostatních slovanských národů. Jako za značně naivní lze označit dokonce ty představy, ve kterých Harrach předpokládal, že uspokojení českých požadavků by mohlo být symbolem, a tím pádem i dostatečným upokojením pro zbylé Slováky žijící v monarchii. Výsadní preferenci se u hraběte Harracha těšili také Slované, opět zejména Češi, žijící ve Vídni, což dokládá nejen jeho aktivní podpora zřízení české, případně jiné slovanské duchovní a školské správy v hlavním městě monarchie, ale také dlouholeté Harrachovo předsednictví Slovanské besedy.

Slovanství hraběte Harracha bývá často spojováno s jedním částečně typickým rysem, a to sice četnými cestami, které Jan Nepomuk podnikal nejen do Ruska, ale také na Balkán či Slovensko. Tyto cesty zpravidla sloužily a stále slouží coby zásadní důkaz Harrachova *slovanského vědomí*. Zároveň bývá první cesta do Ruska roku 1849 pokládána,

vedle role vychovatele Vocela, za jakýsi základní kámen zájmu o slovanské obyvatelstvo.²⁴⁶ Ačkoliv nechceme úlohu těchto cest podceňovat, jelikož osobní poznatky z návštěv východní Evropy musely v hraběti Harrachovi zanechat silné dojmy, považujeme za potřebné upozornit i na skutečnost, že výsledkem téměř každé takové cesty bylo otevření zásobovacího skladu jeho skláren či dalších podniků, případně dojednání obchodních dohod. V žádném případě ovšem nechceme zájem o slovanství u hraběte Harracha utilitarizovat a smršťovat pouze na jeho ekonomické zájmy, jelikož z většiny spisů i projevů vyplývá, že se jednalo o zájem upřímný, nicméně propojený s hospodářskými aspekty.

Pokud byla některá z výše uvedených tendencí pro hraběte Harracha coby konzervativního aristokrata zcela očekávatelná, byl to právě *bohemismus*, jehož ideový směr zaměřený na teritorium Českého království a jeho historické i nové instituce, které měly poskytnout záštitu před centralizačními tendencemi vídeňských vlád, se v řadách konzervativních šlechticů těšil největší oblibě. Nejlépe toto pojetí národa vystihuje patrně slavný citát Josefa Matyáše Thuna, že „*není ani Čech ani Němec, nýbrž jen obyvatel Čech*“²⁴⁷, tedy *ein Böhme*.²⁴⁸ V předešlé části práce bylo představeno značné množství názorů, shodujících se se zásadami *bohemismu*, že není možno pochybovat o tom, že i Harrach byl *ein Böhme*. Velmi silně se toto „*böhmáctví*“ projevilo např. na počátku 90. let 19. století v souvislosti s vyjednáváním o *punktačních člancích* a přípravě Jubilejní výstavy, která měla v očích Jana Nepomuka představovat podnik obou *kmenů* Českého království.

Zmiňovaná tendence *bohemismu* obsahovala ještě jednu zcela zásadní složku, a to sice důsledné lpění na dvojjazyčnosti a zejména na jazykové a národnostní nestrannosti a chápání obou *kmenů* Českého království jako zcela sobě rovných. Nicméně právě tato dvojjazyčnost aristokratického *bohemismu* se v průběhu 19. století začala stávat jeho značnou slabinou, jelikož značná část aristokracie nebyla schopna dostát především požadavkům českého národního hnutí na preferování českého jazyka. Tím se dostáváme k poslední tendenci, která se také projevila u hraběte Harracha – *češství* jazyko-etnickému.²⁴⁹ Vzhledem ke skutečnosti, že Jan Nepomuk předložil několik návrhů na realizaci *státního práva* Českého království či přímo celé České koruny a zároveň se tyto myšlenky objevovaly pravidelně ve většině jeho článků a textů, nelze o jeho *bohemismu* pochybovat. Nicméně i tak nelze

²⁴⁶ Tento názor se vine jako červená niť všemi životopisy hraběte Harracha, nejvíce krystalizuje patrně v MENČÍK, Ferdinand. *Slovanské vědomí Jana hr. Harracha* In: *Osvěta*, č. 3, Praha, 1913

²⁴⁷ THUN, Josef Matthias. *Der Slawismus in Böhmen*, Prag, 1845, s. 17.

²⁴⁸ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996, s. 40-52.

²⁴⁹ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914*, Praha, 1996, s. 50-63.

přehlédnout, že v průběhu 19. století u Harracha docházelo v této oblasti k jistým posunům a změnám.

Již v 60. a 70. letech psal Harrach o národnostech, dokonce v souvislosti s jazykem, a považoval je za zásadní veličiny své doby a Němce žijící v Českém království nazýval jako „*Landesbrüder*.“ V tomto období se v Harrachových textech, ale i korespondenci²⁵⁰ objevují formulace o českém národě, coby „*našem*“ či „*mém*“ a stejná vyjádření padala i na adresu češtiny. Patrně již tedy v raném období Jana Nepomuka, zřejmě pod vlivem vychovatelů a okruhu jejich spolupracovníků, proběhl u hraběte pověstný *plebiscit*, ve kterém se rozhodl o své příslušnosti k etnicky pojaté české národnosti. Nicméně až po událostech 90. let 19. století, krachu *punktací* a zejména bouřích vyvolaných *jazykovými nařízeními*, z textů hraběte mizí zmínky o *dvou kmenech* Českého království a českého národa, a Němci v nich začínají vystupovat jako příslušníci jiného národa. Lze tedy říci, že nejpozději v druhé polovině 90. let *češství* Jana Nepomuka značně zesílilo, a snad i značně převážilo v jeho identitě.

²⁵⁰ LUŠTINEC, Jan. *Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra*, s. 32 zmiňuje dopis Jana Nepomuka Harracha z roku 1868 adresovaný Františku Palackému, ve kterém se přihlásil k „*českoslovanskému národu*.“

Závěr

Jan Nepomuk hrabě Harrach byl aristokratem, velkostatkářem a konzervativním politikem, který za svého života prožil, často přímo osobně, řadu důležitých až mezních událostí českých zemí a podunajské monarchie. Od sobě rovných rodem se Harrach odlišoval nejen svými názory, ale také osobnostními rysy. Ačkoliv patřil mezi dlouholeté a významné členy *strany konzervativního velkostatku*, nedostalo se mu takové pozornosti jako jiným představitelům této politické korporace. Za svého života nenabýval takové politické důležitosti jako vůdce *konzervativního velkostatku* Jindřich Jaroslav Clam-Martinič, ani se mu nedostávalo Clam-Martiničova řečnického umění. Nebyl tak exponovaný na českém zemském sněmu jako jeho dlouholetý maršálek Jiří Kristán Lobkowitz a také nebyl tak energický jako Karel IV. Schwarzenberg. Nicméně i tak má hrabě Jan Nepomuk nejen na poli aristokracie českých zemí, ale také na poli české politiky 19. století své nezastupitelné místo.

Vedle stručného popisu života, rodinného a hospodářského zázemí, které tvořily neodmyslitelný rámec jeho politických aktivit, byla na základě dostupných pramenů a archiválií provedena analýza jeho politických názorů a představ, které sděloval buď písemně – spisy a novinovými články - či svými vystoupeními zejména na půdě českého zemského sněmu.

Ačkoliv je často jako první politická zkušenost hraběte Harracha udávána jeho účast na Slovanském sjezdu v rámci revolučního dění roku 1848, musíme říci, že Jan Nepomuk do reálné politiky vstoupil až během 60. let 19. století, konkrétně roku 1864, kdy byl poprvé zvolen poslancem českého zemského sněmu. Nicméně již předtím se angažoval na půdě dvou významných kulturních a vzdělávacích institucí, které hrály v prostředí českého národa důležitou roli – Maticе české a českého Muzea. Do čela těchto dvou institucí byl Harrach za svého života také postupně zvolen a značnou měrou se zasadil o jejich funkčnost a efektivitu. Zároveň práce mohla ukázat, na příkladu projevů pronesených v zemském sněmu při projednávání stavby nové budovy Muzea, jak důležitou roli pro Harracha Muzeum hrálo a také jak jej hrabě vnímal ve svých představách – jako instituci věnovanou *obou kmenům* Českého království, aniž by jeden z nich na ni měl výslovný nárok.

Velmi krátce po svém vstupu do zemského sněmu, již v roce 1865, byl vydán první důležitý spis Jana Nepomuka – *Spása Rakouska*. V tomto pojednání byla představena řada zásadních postojů, které Harrach zastával po celý svůj život. Navržený plán na federalizaci monarchie na základě historicky vykrystalizovaných celků byl doplněn i koncepcí změny

zahraniční politiky habsburské monarchie, jež měla být mnohem více zacílena směrem na východ – k národnostem obývajícím Balkán a také k carskému Rusku. Zároveň tento svůj první obsáhlý spis využil k tomu, aby v něm prezentoval vlastní pohled na národy a národnosti jako takové. Tyto dvě veličiny již v 60. letech 19. století považoval Harrach za zcela zásadní a upozorňoval, že nesmí být v žádném případě ignorovány. Vedle toho ve *Spáse Rakouska* volal po uplatňování národnostní rovnoprávnosti. Tento požadavek se stal postupem času jakousi konstantou, která se objevovala s pravidelností téměř ve všech spisech a projevech, které lze Harrachovi připsat.

Následující období 70. let bylo pro Jana Nepomuka poměrně rušné. Na samotném začátku tohoto desetiletí se jeho palác stal místem vyjednávání mezi představiteli vídeňské centrální vlády a českými politiky za účelem uzavření dohody o tzv. *fundamentálních člancích*, pomocí nichž měla být vyřešena státoprávní pozice Českého království uvnitř monarchie. Prvotní nadšení z tohoto projektu velmi záhy vystřídalo zklamání nad jeho krachem. Kritické názory hraběte Harracha ovšem necílily pouze na vídeňské vlády, Němce a Maďary, jež vinil z neúspěchu *fundamentálek*, ale také na samotnou českou politickou reprezentaci, které vyčítal její důsledné lpění na uplatňování politiky pasivní rezistence. Tento přístup neúčasti na politickém životě byl pro Harracha zásadně škodlivým a vnímal jej velmi negativně. Navzdory tomu, že v řadě svých textů z tohoto období volal po aktivním vstupu do politického života, podrobil se disciplíně své vlastní strany, která pod Clam-Martinicovým vedením pasivní rezistenci uplatňovala, a sám do zastupitelských sborů v monarchii nevstoupil.

Během 70. let Harrach také představil dva další obsáhlé texty – pamětní spis pro císaře Františka Josefa I. a *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*. Oba dva texty se staly do jisté míry obhajobou slovanství a slovanských obyvatel habsburské říše, která byla v pamětním spise přednesena císaři, v druhém textu poté širší veřejnosti. Pamětní spis pro Františka Josefa zároveň představuje i literárně zajímavý text, vzhledem ke skutečnosti, že jej Jan Nepomuk formuloval z pozice „věrného vazala“ a věnoval jej svému „lénímu pánu,“ kterého ovšem zcela bez okolků vyzval k tomu, aby se stal iniciátorem vyrovnávací akce, jež měla nahradit pohřbené *fundamentálky*.

Práce se zároveň v souvislosti s citelně aktivnější literární činností hraběte Harracha v 70. letech 19. století zabývala otázkou, čím tato aktivita mohla být způsobená. Ačkoliv dosud známé prameny a literatura nenabízí na tuto problematiku jednoznačnou odpověď, pokusili jsme se alespoň částečně relativizovat dosud přejímané názory o tom, že za

vzednutím aktivity Jana Nepomuka stála především smrt jeho první manželky, a nabídnout i jiné možnosti interpretace.

V souvislosti se vstupem českých politiků do českého zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady, jejich aktivní participací na politickém životě podunajské monarchie a také v souvislosti s některými životními událostmi Jana Nepomuka, představovala 80. léta z pohledu politické aktivity pro hraběte spíše poklidné období. Vedle plédování za novou muzejní budovu se Harrach zaměřoval především na činnost ve prospěch národnostních menšin monarchie – zejména vídeňských Čechů, pro které se snažil získat českou školní a církevní správu.

Relativní klid 80. let byl dramaticky ukončen v jejich závěru a počátkem nového desetiletí. V této době se Harrach zapojil nejprve do dvou sporů odehrávajících se na půdě českého zemského sněmu – tzv. *sporu o adresu* a *sporu o desku mistra Jana Husa*, které značným způsobem poškodily obraz hraběte u veřejnosti. Situace Jana Nepomuka se ještě více zhoršila po jeho angažovanosti ve prospěch *punktačních článků*, o kterých sice osobně nevyjednával, nicméně je považoval za potřebné a užitečné, a neváhal proto v jejich prospěch vystoupit na zemském sněmu. *Punktace* je ovšem v kontextu hraběte Harracha potřeba chápat v souvislosti s dalším velkým projektem, jehož byl účasten, a to sice Jubilejní výstavou v roce 1891. Bez nadsázky lze říci, že oba dva tyto podniky tvořily v jeho představách pomyslnou spojenou nádobu, respektive, že *punktace* měly být prostředkem k usmíření mezi Čechy a Němci a Jubilejní výstava pod patronátem císaře poté jakýmsi symbolem tohoto smíření.

Vystupování Jana Nepomuka v neprospěch *adresy* císaři Františku Josefovi, umístění desky Jana Husa na muzejní budovy a zároveň angažovanost ve prospěch *punktačního* projektu poškodily hraběte Harracha natolik, že roku 1893 rezignoval na svůj mandát poslance českého zemského sněmu a významným způsobem se stáhl z veřejného politického života. Období od své rezignace až do své smrti využil hrabě Harrach k jakési bilanci svých názorů, ze které lze usoudit, že od svých představ prezentovaných již v roce 1865 téměř neustoupil. Nicméně pod dojmem vypjatého národnostního vztahu mezi Čechy a Němci, který vyvrcholil bouřemi po vyhlášení *jazykových nařízení* Kazimira Badeniho, se Harrach začal otevřeně obávat o osud rakouské monarchie. Prostředkem k záchraně monarchie měly být nejen návrhy, které Jan Nepomuk prezentoval již v minulosti – federalizace říše, úprava státoprávního postavení Českého království či uplatňování naprosté rovnoprávnosti mezi národy – ale také založení nové celorakouské konzervativní strany, jejíž vznik se snažil v tomto období iniciovat.

Dle analýzy výše nastíněných poznatků lze na hraběte Harracha pohlížet nejen jako na konzervativního aristokrata, který zastával postoje *konzervativního velkostatku*. Vědomí Jana Nepomuka bylo tvořeno několika složkami. Vedle multietnický smýšlejícího Rakušana, Slovana a Čecha v zemském slova smyslu, můžeme Jana Nepomuka bez obav označit i za Čecha v etnicko-jazykovém pojetí, což je případ, který vzhledem ke stavu současného bádání musíme označit spíše za výjimečný. Vedle vědomého češství a důrazu na národ odlišovala Harracha od valné většiny šlechty i jeho schopnost sociálního přesahu vně aristokratického prostředí. Zároveň Harrach disponoval velmi silným sociálním cítěním, které se projevovalo nejen v pro šlechtu zcela tradiční charitativní činnosti, ale i zahrnutí sociální skupiny dělníků, respektive jejich neblahé situace, do jeho politických návrhů a představ. Takovéto pojetí sociálního cítění sice má ve své době a v prostředí aristokracie částečné období, ale rozhodně jej nelze označit za typické.

V souvislosti s touto prací se nabízí ještě při nejmenším dvě otázky. První z nich se týká vychovatelů Jana Nepomuka a toho, jakou roli hráli na jeho pozdější názorovou profilaci. Mentorům hraběte Harracha byla již tradičně věnována značná pozornost zejména v prvních životopisech, které vznikly za života Jana Nepomuka, případně krátce po jeho smrti. Právě oni byli považováni za ty, kteří se zásadním způsobem podepsali na tom, jaké názory a představy Harrach vyznával. Ačkoliv je na tomto tvrzení jistě díl pravdy, nabízíme zároveň možnost, že životopisy z pera nešlechticů, tedy neurozených občanů, mohly mít tendenci zveličít úlohu opět neurozených vychovatelů na budoucím životě šlechtice. K ověření toho, jak důležití byli vychovatelé nejen pro Harracha, ale i další šlechtické vychovatele, je ovšem potřeba provést řádný výzkum, který přesahuje meze a možnosti této diplomové práce. Otázkou budoucího výzkumu je i druhá otázka, a to sice, jak moc lze vztáhnout poznatky o Janu Nepomukovi na širší šlechtickou obec vzhledem ke skutečnosti, že Harrach byl sám specifickou osobou a na šlechtu, bez ohledu na řadu společných znaků a rysů, může být nahlíženo jako na společnost značně individualistickou. Tato otázka by se mohla stát součástí širšího bádání na téma šlechty a národa obecně.

Seznam využitých pramenů a literatury

Prameny

A. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Harach'sches Familienarchiv

Karton 655 – Johann Nepomuk Franz, Korrespondenz (1841-1907)

Karton 656 – Johann Nepomuk Franz, Korrespondenz (1855-1904)

Karton 657 – Studien in Französisch, Geographie, Geschichte, Griechisch des Johann Nepomuk Franz

Karton 658 – Studien in Jurisprudenz des Johann Nepomuk Franz

Karton 659 – Studien des Johann Nepomuk Franz in Latein, Mathematik und Geographie

Karton 660 – Studien des Johann Nepomuk Franz in Mineralogie, Philologica, Philosophie, Physik

Karton 661 – Studien des Johann Nepomuk Franz in Religion, Römische Literatur, Russisch, Statistik

Karton 662 – Biographica des Johann Nepomuk Franz, Sachlicher Teil B-E (1852-1906)

Karton 663 – Biographica des Johann Nepomuk Franz, Sachlicher Teil H-O (1872-1904)

Karton 664 – Johann Nepomuk Franz, Biographica, Sachlicher Teil P-S und Undatiertes

Karton 665 – Johann Nepomuk Franz, Biographica (1848-1884)

Karton 666 – Johann Nepomuk Franz, Biographica, Chronologischer Teil (1851-1897)

Karton 667 – Johann Nepomuk Franz, Biographica, Chronologischer Teil (1898-1900)

B. Vydané texty Jana Nepomuka hraběte Harracha

Jeho Osvícenost Jan hrabě Harrach na sněmu království Českého o úmluvách vídeňských. Otisk ze „Slovana“ ze dne 7. června 1890, Hradec Králové, 1890

O budoucnosti a světodějném povolání Slovanů, Praha, 1876

Österreichs Heil, Gedanken eines österreichischen Patrioten, Prag, 1905

Spása Rakouska, Praha, 1865

C. Periodika

Information – 1899, 1900,

Politik – 1896, 1897, 1900, 1902, 1903

Posel z Prahy - 1871

Vaterland – 1886, 1908

D. Další vydané prameny

Stenografické zprávy sněmu českého

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes

Literatura

ADÁMEK, Karel. Mé paměti z doby Taaffovy 1879-1893, Praha, 1910

ADÁMEK, Karel. Památce Jana hr. Harracha In: Časopis Musea království Českého, Praha, 1910-1911

BEZECNÝ, Zdeněk : Karel IV. ze Schwarzenbergu. Život šlechtice v devatenáctém století. In: Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám Roberta Saka. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2003, s. 93-101.

BEZECNÝ, Zdeněk. Český šlechtic Ferdinand Hildprandt In: Jihočeský sborník historický, České Budějovice, 1996, č. 65, s. 241-216

BEZECNÝ, Zdeněk. Poslední lancknecht In: GAŽI, Martin (ed.). Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice, 2013

BEZECNÝ, Zdeněk. Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice, 2005.

BEZECNÝ, Zdeněk. Smrt šlechtice In: Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Praha, 2001, s. 206-266.

- BEZECNÝ, Zdeněk. Sňatky české šlechty ve druhé polovině 19. století In: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha, 1999, s. 88-93
- BINDER, Filip. Po stopách kultury, přírody i poznání. Zahraniční cesty české a rakouské šlechty ve druhé polovině a na začátku 19. století a jejich vlivy a dopady, Praha, 2017 (diplomová práce).
- BINDER, Filip. Zámek Hluboká v 19. století a Jan Adolf ze Schwarzenberga, Praha, 2014 (bakalářská práce)
- BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel. Velké dějiny zemí Koruny české svazek XII.b 1860-1918, Praha, 2013
- BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel. Velké dějiny zemí Koruny české svazek XII.a 1860-1918, Praha, 2012
- BOUŠKA, Jan. Cesta kněžny Eleonory ze Schwarzenbergu do Británie 1838 a její syn Walter Prosper, Praha, 2017 (bakalářská práce)
- BŮŽEK, Václav. Der Kredit in der Ökonomik des Adels in Böhmen in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg In: Hospodářské dějiny, Praha, 1986, s. 27-64
- CANNADINE, David. The Decline and Fall of the British Aristocracy, London, 2005
- CIBULKA, Pavel. Český klub na říšské radě (1879-1887) In: Český časopis historický, Praha, 1994, č. 92, s. 45-62
- CONZE, Eckhart. Von deutschem Adel. Die Grafen von Bernstorff im zwanzigsten Jahrhundert, Stuttgart-München, 2000
- GAŽI, Martin (ed.). Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice, 2013
- GEORGIEV, Jiří. Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázky samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848, Praha, 2011
- GEORGIEV, Jiří. České fideikomisy v posledních letech své existence In: Paginae historiae, Praha, 2001, č. 9, s. 71-97
- GEORGIEV, Jiří. Strana konzervativního velkostatku In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004, Brno, 2005 s. 59-87

GLASSHEIM, Eagle. Noble nationalists. The transformation of the Bohemian aristocracy, London, 2005

GLETTLER, Monika. Die Wiener Tschechen um 1999. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in Großstadt, München, 1972

GRUBHOFFER, Václav. Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů 1732-1914, České Budějovice, 2013

HAMANN, Brigitte. Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts In: MÖCKL, K. (Hg.). Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert, Boppard am Rhein, 1990, s. 61-78

HANUŠ, Josef. Národní museum a naše obrození. Kniha 1. Kulturní a národní obrození šlechty české v 18. a první půli 19. století. Jeho význam pro založení a počátky musea, Praha, 1921

HANUŠ, Josef. Národní museum a naše obrození. Kniha 2. Založení vlasteneckého musea v Čechách a jeho vývoj do konce doby Šternberkovy (1818-1841), Praha, 1923.

HAVRÁNEK Jan, Česká politika, konservativní aristokraté a uspořádání poměrů v habsburské říši v letech 1860—1867 In: Sborník historický 17, Praha 1970, s. 67-93

HAZDRA, Tomáš. Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy, Praha, 2015

HEIDLER, J. (ed.) Příspěvky k listářu Dra. Frant. Lad. Riegera I-II, Praha, 1924-1926

HLAVAČKA, Milan a kol. České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I, Praha, 2014

HLAVAČKA, Milan a kol. České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II, Praha, 2014

HLAVAČKA, Milan. Der 70. Geburtstag des Fürsten Georg Christian Lobkowitz oder Aufstieg und Fall des konservativen Grossgrundbesitzes in Böhmen In: Études Danubiennes, Paris, 2003, č. 1-2, s. 87-94

HLAVAČKA, Milan. Dětství, dospívání a rodinná strategie v korespondenci dětí knížeti Jiřímu Kristiánu Lobkovicovi In: Porta Bohemica, Litoměřice, 2003, č. 2, s. 7-23

HLAVAČKA, Milan. Zlatý věk české samosprávy, Praha, 2006

HÖBELT, Lothar. „Verfassungstreue“ und „Feudale“. Die beiden österreichischen Adelsparteien (1861-1918) In: *Études danubiennes*, Paris, 1991, č. 7, s. 103-114

HÖBELT, Lothar. Der Großgrundbesitz und der Ausgleich, oder: Vom Nutzen aristokratischer Exklusivität In: FASORA, L. – HANUŠ, J. -MALÍŘ, J. (eds.) *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*, Brno, 2006, s. 59-69

HÖBELT, Lothar. The Great Landowners Curia and the Reichsrat during The Formation Years of Austrian Constitutionalism 1867-1873 In: *Parliaments, Estates and Representations*, 1985, č. 5, s. 175-183

HÖLBL, Silvia. Harrach. Familienangelegenheiten: eine mikrohistorische Untersuchung zu Familienbeziehungen (19./20. Jahrhundert), Wien, 2010 (disertační práce)

HÖLBL, Silvia. Liebe, Ehe, Alltag im Hause Harrach Mitte des 19. Jahrhunderts: Korrespondenzen von Maria Margaretha, geb. Prinzessin von Lobkowitz und Johann Nepomuk Franz, Wien, 2006 (diplomová práce Universität Wien),

HOLEČEK, Josef. *Česká šlechta*, Praha, 1918

HOLÝ, Martin. Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620), Praha, 2010.

HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha, 2017

HRBEK, Jiří. *Barokní Valdštejnové v Čechách. 1640-1740*, Praha, 2013, novější monografiei věnovanáou dynastii Eggenbergů

HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha, 2009

JANČÍK, Drahomír. *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In: JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard (eds.). *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*, Praha, 2011

JELÍNKOVÁ-HOMOLOVÁ, Dita. *Osudy aristokracie v Československu v letech 1918-1948*, Praha, 2018

KALOUSEK, Josef. *České státní právo*, Praha, 1892

KÁRNÍK, Zdeněk. Sociální a národní vazby politických postojů a jednání české aristokracie In: Studie k sociálním dějinám 19. století, Praha, 1996, s. 7-45

KAZBUNDA Karel, Národní program český r. 1860 a zápas o politický list In: Český časopis historický, Praha, 1927, č. 3, s. 473—547

KONEČNÝ, Michal. Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800, Brno, 2015

KOŘALKA, Jiří. Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914, Praha, 1996

KOŘALKA, Jiří. František Palacký (1798-1876), Praha, 1998

KUBÍKOVÁ, Anna. Eggenberkové. Z bankéřské lavice na knížecí stolec, Praha, 2016
dynastii Chotků CERMAN, Ivo. Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha, 2008

KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří. Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století In: KUBŮ, E. – ŠOUŠA, Jiří. Rodinné podnikání v moderní době, Praha, 2018, s. 119-140.

KUTHAN, Jiří. Aristokratická sídla v českých zemích: 1780-1914, Praha, 2014

LÁZNIČKA, Jan. František Horský. Zemědělský vynálezce a organizátor In: Prameny a studie. Osobnosti v zemědělství, Praha, 2011, s. 7-25

LENDEROVÁ, Milena. Tragický bál. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu, Praha, 2004

LUŠTINEC, Jan. Jan hrabě Harrach a novosvětská sklárna. Povinnost má je tedy předně tam podporovat, kde hlad a bída jest větší! In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, Praha, 2014, č. 59, s. 61-63

LUŠTINEC, Jan. Jan Nepomuk hrabě Harrach, ze života českého kavalíra, Vrchlabí, 2018

LUŠTINEC, Jan. Jilemnice, Praha, 2007

LUŠTINEC, Jan. Z korespondence Jana hraběte Harracha s Františkem Ladislavem Riegrem In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, Praha, 2018, č. 3-4, s. 237-242

MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004, Brno, 2005

- MAŤA, Petr. Svět české aristokracie (1500-1700), Praha, 2004
- MATTUŠ, Karel. Paměti, Praha, 1921
- MAYER, Alfred Maria. Die nationalen und sozialen Verhältnisse im böhmischen Adel, Prag, 1908
- MELVILLE, Ralph. Adel und Revolution in Böhmen, Mainz, 1998
- MELVILLE, Ralph. Účast české šlechty na první pražské měšťanské petici z 15. března 1848
In: Český časopis historický, Praha, 2003, č. 3, s. 582-619
- MENČÍK, Ferdinand. Jan hrabě Harrach, Praha, 1898
- MENČÍK, Ferdinand. Slovanské vědomí Jana hr. Harracha In: Osvěta, č. 3, Praha, 1913
- MYŠKA, Milan. Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v Českých zemích, Ostrava, 1997 či PALECZEK, Raimund. Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf zu Schwarzenberg in Südböhmen während des Neoabsolutismus (1848/49-1860), München, 2009
- OKÁČ, Antonín. Český sněm a vláda před březnem 1848, Praha, 1947
- OKÁČ, Antonín. Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. I. díl, Brno, 1970
- OKÁČ, Antonín. Rakouský problém a list Vaterland 1860-1871. II. díl, Brno, 1970
- OKÁČ, Antonín. Z veřejné činnosti a názorů moravského politika Egberta Belcrediho (1860-1894) In: Časopis Matice moravské, Brno, 1993, č. 112/2, s. 279-308
- OURODOVÁ-HRONKOVÁ, Ludmila. The Hamilton brothers. Aristocratic hunting paintings in the 18th century, České Budějovice, 2016
- PALECZEK, Raimund. Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolf zu Schwarzenberg in Südböhmen während des Neoabsolutismus (1848/49-1860), München, 2009
- PÁNEK, Jaroslav. Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552, České Budějovice, 2003
- PEKAŘ, Josef. Hr. Jana Harracha návrh na státoprávní vyrovnání s Čechy z r. 1875 In: Český časopis historický, Praha, 1929, č. 35, s. 137-145

- POKORNÁ, Magdaléna. Jan hrabě Harrach a Matice česká In: Sborník národního muzea v Praze, řada C, rok 2014
- POLIŠENSKÝ, Josef. Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848, Praha, 1975
- RAK, Jiří. Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy, Jinočany, 1994
- RAPTIS, Konstantinos. Die Grafen Harrach und Ihre Welt 1884-1945, Wien-Köln-Weimar, 2017
- ROUBÍK, František. Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895, Praha, 1936
- ROUBÍK, František. Český rok 1848, Praha, 1948
- SAK, Robert. Rieger – konzervativec, nebo liberál? Praha, 2003
- SKALA, Ladislav. František Horský a české zemědělství, Hradec Králové, 1991
- SKLENÁŘ, Karel. Obraz vlasti. Příběh Národního muzea, Praha-Litomyšl, 2001
- SLABÁKOVÁ ŠVARŤÍČKOVÁ, Radmila. Mýtus šlechty u nás a v nás, Praha, 2012
- SRŠEŇ, Lubomír. Portrét Jana hraběte Harracha od Františka Ženíška In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – literární historie, Praha, 2014, č. 3-4, s. 58-60
- SRŠEŇ, Lubomír. Portrét Jana hraběte Harracha od Františka Ženíška In: Sborník Národního muzea. Řada C – Literární historie, Praha, 2014, č. 3-4, s. 58-60
- ŠTAIF, Jiří. František Palacký. Život, dílo, mýtus, Praha, 2009
- ŠTAIF, Jiří. Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851, Praha, 2005
- ŠUBERT, F. A. Činnost a význam Jana hraběte Harracha In: Osvěta, Praha, 1910, s. 160
- ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století, Praha, 2007
- THUN, Josef Matthias. Der Slawismus in Böhmen, Prag, 1845
- TINKOVÁ, Daniela – HLAVAČKA, Milan – KUČERAN Jan P. – KAŠE, Jiří. Velké dějiny země Koruny české. Svazek XI.a 1792-1860, Praha, 2014
- TINKOVÁ, Daniela – HLAVAČKA, Milan – KUČERAN Jan P. – KAŠE, Jiří. Velké dějiny země Koruny české. Svazek XI.b 1792-1860, Praha, 2013

TOBOLKA, Zdeněk Václav. Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Svazek I-III, Praha, 1932-1934

TOMEK, Václav Vladivoj. Paměti z mého života I, Praha, 1904

TÖNSMEYER, Tatjana – VELEK, Luboš. (Hg.) Adel und Politik in der Habsburgermonarchie und den Nachbarländern zwischen Absolutismus und Demokratie, München, 2011

TÖNSMEYER, Tatjana. Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848-1918, Wien, 2012

URBAN, Otto. Česká společnost 1848-1918, Praha, 1982

VALEŠ, Vlasta. Die Wiener Tschechen einst und jetzt. Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien – Vídenští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni, Dolní Břežany, 2004.

VELEK, Luboš. Pokus o česko-německé vyrovnání 1899-1900 – konference u K. Chiariho In: Český časopis historický, Praha, 1998, č. 3, s. 532-560

VELEK, L – VELKOVÁ. (eds.). Jaromír Čelakovský. Moje zápisky 1871-1914, Praha, 2004

VLČEK, Radomír. Mýtus Ruska a ruského slovanství v českém prostředí 19. století In: MORAVCOVÁ, M. – SVOBODA, D. – ŠÍSTEK, F. Pravda, láska a ti na „východě.“ Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti, Praha, 2005, s 28-57

VLČEK, Radomír. Panslavismus či rusofilství? Pět tezí k otázce reflexe slovanství a panslavismu českou společností 19. století In: HOJDA, Z. – OTTLOVÁ, M. – PRAHL, R. „Slavme slavně slávu Slávov slavných.“ Slovanství a česká kultura 19. století, Praha, 2006. s. 9-21.

VLČEK, Radomír. Ruský panslavismus – realita a fikce, Praha, 2002

VYBÍRAL, Jindřich – SEKYRKOVÁ, Milada. Britská cesta Jana Adolfa roku 1825 In: Umění. Časopis Ústavu dějin umění, ročník 46, 1998, s. 129-145

VYBÍRAL, Jindřich. Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu, Praha, 1999

VYBÍRAL, Jindřich. Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu, Praha, 1999

zu SCHWARZENBERG, Karel. Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Španělský deník a Zrození revolucí, Praha, 1937

zu SCHWARZENBERG, Karl. Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg, Neustadt an der Aisch, 1963

ŽUPANIČ, Jan. Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století In: Český časopis historický, Praha, 2015, č. 3, s. 748-779

ŽUPANIČ, Jan. Nová šlechta Rakouského císařství, Praha, 2006

ŽUPANIČ, Jan. Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem, Praha, 2012

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1: Portrét Jana Nepomuka hraběte Harracha; zdroj dokumentu navštíven naposledy k 31. 7. 2019 http://www.harrachov.cz/clanky_tisk.asp?NewsID=910

Příloha č. 2: Chronologický přehled důležitých momentů v životě Jana Nepomuka hraběte Harracha

Příloha č. 3: Seznam dosud známých vydaných či nevydaných článků a spisů Jana Nepomuka hraběte Harracha

Příloha č. 4: Výňatek jednotlivých zemských celků z prvního plánu na federalizace monarchie, jenž byl představen ve vydání spisu *Spása Rakouska*, 1865

Příloha č. 5: Přepis programu nové vlastenecké strany

Příloha č. 1: Portrét Jana Nepomuka hraběte Harracha

Příloha č. 2: Chronologický přehled důležitých momentů v životě Jana Nepomuka hraběte Harracha

Událost	Datum	Poznámka
Narození	2. 11. 1828	Harrachovský palác ve Vídni
Účast na Slovanském sněmu v Praze	1848	
Účast na diplomatické cestě do Petrohradu	1849	Výpravu vedl strýc Josef kníže z Lobkovic
Odchod z armády	1856	
Převzetí správy statků Sadová a Stěžery	1861	
Zvolen do výboru Matice české	1861	
Zvolen kurátorem Matice české	1862	
Narození dědice majorátu	1863	Ota Jan Nepomuk
První volba do českého zemského sněmu	27.11.1864	
Sňatek s první ženou	1865	Marie Markéta z Lobkovic
Účast na cestě na národopisnou výstavu v Moskvě	1867	
Zvolen starostou Slovanské Besedy	30.1.1869	
Smrt první manželky	2.9. 1870	
Cesta do Bělehradu, Cařihradu, Oděsy, Moskvy a Petrohradu	1871	
Vystoupení z komise světové výstavy	17.3.1872	
První volba do poslanecké sněmovny říšské rady	1873	
Zvolen okresním starostou Nechanic	1875	Ve volbě potvrzen až k roku 1880
Pouť do Říma	1877	
Sňatek s druhou ženou	1878	Marie Terezie z Thurn-Taxisu
Cesta do Turčanského Sv. Mártina	1880	

Smrt otce a zdědění majorátu	1.6.1884	
Vyznamenán Řádem maltézských rytířů	15.3.1885	
Pouť na Velehrad	5.7.1885	1000. výročí úmrtí sv. Metoděje
Cesta do Bad Kissingen	13.7.1885	
Návštěva výstavy v Antwerpách	červenec 1885	
Převzetí majetku po vymření druhé rodové větve Harrachů	1886	
Jmenování tajným radou	1886	
Cesta do Lublaně	12.9.1887	
Návštěva výstavy v Barceloně	léto 1888	
Zvolen předsedou prvního výboru Národopisné výstavy československé	1891	
Přijetí předsednictví Společnosti Muzea království českého	1891	
Rezignace na funkci kurátora Matice české	1891	
Jubilejní výstava	1891	
Složení mandátu poslance českého zemského sněmu	červenec 1893	
Cesta po Středozeří	1894	Černá Hora, Sarajevo, Dalmácie
Návštěva zemské výstavy ve Lvově	1894	
Cesta do Opatie	zima 1894	Cesta za účelem léčby
Národopisná výstava	1895	
Udělení Řádu zlatého rouna	8.2.1896	
Návštěva výstavy v Nižním Novgorodu	1896	
Smrt druhé manželky	1908	
Úmrtí	12.12.1909	Harrachovský palác ve Vídni

Příloha č. 3: Seznam dosud známých vydaných a nevydaných článků a spisů Jana Nepomuka hraběte Harracha

Název dokumentu	Datum vydání	Periodikum/Nakladatel	Poznámka
Veřejná výzva železným drahám k dvojjazyčnému přejmenování stanic	1861	Národní listy	
Provolání ohledně 1000. výročí příchodu věrozvěstů	2. 9. 1862	Pozor	
O výstavě hospodářské v Londýně a anglické hospodářství vůbec	24. 8. 1863	Orgán hospodářské jednoty Čáslavské Pokrok hospodářský	
Krátké naučení o důležitosti hnoje, která dlužno nakládati s ním rozumně a kterých vad se vystříci	1864	Nakladatelství Kobr	
Krátké naučení o důležitosti dobytka dojného	1864	Nevydáno*	
Spása Rakouska	1865	Nakladatelství Kobr	
Pia Desideria	po 1866	časopis Národ	
Chronologický přehled dějin českých	1867		
Iustitia regnorum fundamentum	duben 1867	Nevydáno*	
Provolání k veřejné sbírce na české školy ve Vídni	7. 1. 1870	Veřejné listy	
Čeho nám třeba?	1. 2. 1871	Posel z Prahy	
Actionsprogram	1871	Nevydáno*	
Skizze	1871	Nevydáno*	
Bemerkungen zu den Fundamentalartikel	1871	Nevydáno*	
Modus procedandi	1871/1872	Nevydáno*	
Bez titulu	říjen 1872	Nevydáno*	Reakce na pasivní rezistence
Eine Stimme aus Declarantenkreisen über	1872	Nation	

die passive Opposition			
Eine stimme aus dem Kreise des hist. Grundadels Böhmens über die neue Situation	1873	Reform	
Pamětní spis císaři	15. 2. 1875		
O budoucnosti a světodějném povolání Slovanů	1876	Časopis českého musea	
Čechoslované ve Vídni	1881	Osvěta	
Austria for ever	25. 3. 1886	Waterland	
Veritas	1888-1889	Nevydáno*	Otázka slovanských praobyvatel Evropy
Program nové strany	po 1890	Nevydáno*	
Program strany českých vlastenců	po 1890	Nevydáno*	
Program české mírné strany vlastenecké	po 1890	Nevydáno*	
Program českého národa	po 1890	Nevydáno*	
Bez titulu	říjen 1893	Hlas národa	Návrh na vytvoření nové politické strany
Die basko-slavishe Spracheinheit	1895		
Zur böhmischen Frage	26. 4. 1896	Politik	
Was nun?	25. 7. 1897	Politik	
Eine Urgenz	1897	Politik	
Zum Zwecke einer Vereinigung der Patrioten	21. 11. 1899	Information	
Vor den Wahlen	22. 09. 1900	Information	
Die Bahn ist frei!	29. 09. 1900	Politik	
Appell an die Patrioten der in dem Reichsrath vertreten Königreiche und Länder	06. 07. 1900	Politik	

Ein Heilungsvorschlag	21. 10. 1902	Politik	
Ein Heilungsvorschlag	29. 04. 1903	Politik	
Pia Desideria eines österreichischen Patrioten	8. 9. 1903	Politik	
Zum Programm einer Patriotenvereinigung	počátek roku 1900	Nevydáno*	
Aufruf	počátek roku 1904	Nevydáno	
Ein Heilungsvorschlag	29. 04. 1903	Politik	
Bez titulu	30. 06. 1900	Information	Reakce na politickou situaci, návrh na vytvoření nové politické strany
Österreichs Heil	1905	Nakladatelství František Řivnáč	
Zur Schaffung einer allgemeinen Patriotenliga	03. 06. 1908	Vaterland	

*Pokud text nebyl vydán, je uložen v Rakouském státním archivu, AVA, Harach'sches Familienarchiv, karton 663, 664 či 665.

Příloha č. 4: Výňatek jednotlivých zemských celků z prvního plánu na federalizace monarchie, jenž byl představen ve vydání spisu *Spása Rakouska*, 1865

- I. Království Uhry
 - a. Slovensko (horní Uhry)
 - b. Uhersko
- II. Království Čechy
 - a. Čechy
 - b. Morava
 - c. Slezsko
- III. Království Haličské
 - a. Polská Halič
 - b. Ruská Halič
 - c. Bukovina
- IV. Království Rakousko
 - a. Arcivévodství Rakousy (Dolní, Horní a Solnohradsko)
 - b. Arcivévodství Štýrsko
 - c. Arcivévodství Korutansko
 - d. Hrabství Tyrolsko (bez vlašského Tyrolska)
- V. Království Lombardo-Benátsko
 - a. Benátsko a Lombardsko
 - b. Jižní Tyrolsko
- VI. Království Jihoslovansko
 - a. Horvátsko a Slavonsko
 - b. Dalmátsko
 - c. Srbská Vojvodina
 - d. Krajinsko
 - e. Istrie, Terst, Gorice

Příloha č. 5: Přepis programu nové vlastenecké strany

- I. Uznání českého státního práva jako první a poslední cíl
- II. Provádění jazykové rovnoprávnosti
 - a. Povinné vyučování druhému jazyku zemskému na všech středních školách a možnost, aby studující na univerzitě a technice české nebo německé, také některé předměty v německém potahmo českém jazyku poslouchati
 - b. Vyučování v obecných školách jen na základě mateřštiny
 - c. Zřízení české univerzity na Moravě
 - d. Povinnost každého veřejného zřízence, i lékaře a kněze, znáti druhý jazyk zemský
 - e. Tak zvaná vnitřní úřední řeč budiž v německých krajinách německá v českých česká, ostatně řidiž se dle řeči ve které záležitosti dotčena přišla před úrad
- III. Oprava volebních řádů pro říšskou radu i pro sněmy zemské na základě počtu obyvatelstva a přímých daní a se šetrným ohledem na staroprávněnce velkostatku. Samostatní dělníci, přímé daně neplatící, budiž do zvláštní kurie pojati. Volební právo budiž vesměs přímo vykonáváno. Právo říš. radu obesílati, budiž zem. sněmům vráceno.
- IV. Na základě těchto zásad budiž český ministr jmenován
- V. Ochrana všech náboženských vyznání, zvláště víry katolické
- VI. Ve všech hospodářských záležitostech ochrana slabých a tedy účinná péče, aby rolnický stav byl povznesen a zachován, aby živnostnictvo bylo všemožně podporováno, ale aby také dělnická otázka v duchu křesťanském byla postupně řešena.